Otok Pag - prostorno-razvojni problemi i participativan pristup njihovom rješavanju

Marinović, Paola

Master's thesis / Diplomski rad

2020

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Science / Sveučilište u Zagrebu, Prirodoslovno-matematički fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:217:658476

Rights / Prava: In copyright / Zaštićeno autorskim pravom.

Download date / Datum preuzimanja: **2024-03-29**

Repository / Repozitorij:

Repository of the Faculty of Science - University of Zagreb

Paola Marinović

Otok Pag – prostorno-razvojni problemi i participativan pristup njihovom rješavanju

Diplomski rad

Zagreb
2020.

Paola Marinović

Otok Pag – prostorno-razvojni problemi i participativan pristup njihovom rješavanju

Diplomski rad
predan na ocjenu Geografskom odsjeku
Prirodoslovno-matematičkog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu
radi stjecanja akademskog zvanja
magistre geografije

Zagreb
2020.

Ovaj je diplomski rad izrađen u sklopu diplomskog sveučilišnog studija *Geografija; smjer: Prostorno planiranje i regionalni razvoj* na Geografskom odsjeku Prirodoslovno-matematičkog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, pod vodstvom izv. prof. dr. sc. Aleksandra Lukića

TEMELJNA DOKUMENTACIJSKA KARTICA

Sveučilište u Zagrebu

Prirodoslovno-matematički fakultet

Geografski odsjek

Diplomski rad

Otok Pag – prostorno-razvojni konflikti i participativan pristup njihovom rješavanju

Paola Marinović

Izvadak: Otočni prostor Hrvatske se prema svojim prostornim specifičnostima izdvaja kao jedinstveni predmet znanstvenih istraživanja koji zahtijeva multidisciplinarnost u proučavanju, kao i u donošenju odluka važnih za njihov prostorni razvoj. Postojeći razvoj na otoku Pagu neadekvatno valorizira potencijale otoka, a turizam se ističe kao pokretač svih ključnih gospodarskih, društvenih i prostornih promjena na otoku. Terenska istraživanja provedena 2019. na otoku Pagu te dubinski intervjui s lokalnim dionicima i stručnjacima omogućili su identifikaciju ključnih prostornih procesa na otoku Pagu u razdoblju od 2000. do 2019. te razumijevanje uzročno-posljedičnih veza među tim procesima. Također, dubinski intervjui pomogli su u detektiranju ključnih prostorno-razvojnih konflikata na otoku Pagu te u daljnjem provođenju istraživanja putem anketnih upitnika. Participativan pristup označava razne aktivnosti kojima se aktivna i pasivna javnost nastoji uključiti u donošenje odluka, a navedeni pristup je postignut anketiranjem lokalnog stanovništva i intervjuiranjem važnih lokalnih dionika. Statističkom obradom podataka te vizualizacijom prikupljenih podataka u GIS softveru ArcMap 10.4.1. potvrđeni su procesi snažnog razvoja turizma, širenja urbaniziranog područja te deagrarizacije.

91 stranica, 31 grafičkih priloga, 10 tablica, 61 bibliografskih referenci; izvornik na hrvatskom jeziku

Ključne riječi: prostorno planiranje, prostorni resursi, participativan pristup, otok Pag, nisologija, turizam

Voditelj: izv. prof. dr. sc. Aleksandar Lukić

Povjerenstvo: doc. dr. sc. Lana Slavuj Borčić

doc. dr. sc. Vedran Prelogović

izv. prof. dr. sc. Aleksandar Lukić

Tema prihvaćena: 7. 2. 2019.

Rad prihvaćen: 13. 2. 2020.

Rad je pohranjen u Središnjoj geografskoj knjižnici Prirodoslovno-matematičkog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Marulićev trg 19, Zagreb, Hrvatska.

BASIC DOCUMENTATION CARD

University of Zagreb

Faculty of Science

Department of Geography

Master Thesis

Island Pag – spatial development issues and participative problem solving

Paola Marinović

Abstract: Owing to its spatial specificities, the Croatian island area is a unique subject of scientific research which requires a multidisciplinary approach in its study and decision-taking important for its spatial development. The existing development on the Island of Pag inadequately valorises the island's potentials, and tourism stands out as the driver of all key economic, social and spatial changes on the island. Field research conducted on the Island of Pag in 2019, and depth interviews held with local stakeholders and experts have enabled an identification of key spatial processes on the Island of Pag in the period from 2000 to 2019, and provided an understanding of the causal links between these processes. Depth interviews have also helped detect key spatial development conflicts on the Island of Pag and promote further research by means of survey questionnaires. The participatory approach involves various activities aimed at engaging the public, both active and passive, in decision-taking. This approach was achieved by surveying the local population and interviewing important local stakeholders. The statistical processing of data and visualisation of the collected data by GIS software ArcMap 10.4.1 confirm the processes of fast development of tourism, urbanisation and deagrarization.

91 pages, 31 figures, 10 tables, 61 references; original in Croatian

Keywords: spatial planning, spatial resources, participatory approach, Island of Pag, nissology, tourism

Supervisor: Aleksandar Lukić, PhD, Associate Professor

Reviewers: Lana Slavuj Borčić, PhD, Assistant Professor

Vedran Prelogović, PhD, Assistant Professor

Aleksandar Lukić, PhD, Associate Professor

Thesis title accepted: 07/02/2019

Thesis accepted: 13/02/2020

Thesis deposited in Central Geographic Library, Faculty of Science, University of Zagreb, Marulićev trg 19, Zagreb, Croatia.

Sadržaj

1. Uvod 1
1.1. Predmet istraživanja 1
1.2. Prostorni obuhvat istraživanja 3
1.3. Ciljevi rada i hipoteze 5
1.4. Metodologija istraživanja 5
1.5. Pregled dosadašnjih istraživanja 7
2. Hrvatski otočni prostor 8
2.1. Znanstveni pristup proučavanju otočnih prostora 8
2.2. Opća geografska obilježja hrvatskog otočnog prostora 9
2.3. Suvremena obilježja hrvatskog otočnog prostora 10
3. Analiza prostornih resursa otoka Paga 11
3.1. Fizičko-geografska osnova otoka Paga 11
3.2. Zaštićena prirodna baština 14
3.3. Društveno-geografska osnova prostora 14
3.3.1. Historijsko-geografski razvoj otoka Paga 14
3.3.2. Gospodarski razvoj otoka Paga 16
3.3.3. Demografska kretanja na otoku Pagu 19
4. Razvoj turizma na otoku Pagu 21
4.1. Historijski razvoj turizma na Pagu 21
4.2. Utjecaj razvoja turizma na stanje u prostoru 25
5. Upravljanje prostornim resursima i prostorno planiranje na hrvatskom obalnom prostoru i na Pagu 26
5.1. Prostorno planiranje na hrvatskoj obali 26
5.2. Analiza razvojnih i planskih dokumenata otoka Paga 27
5.3. Analiza promjene načina korištenja zemljišta 2000. i 2018. 30
5.4. Turizam u prostornom planiranju 32
6. Prostorno-razvojni problemi na otoku Pagu 37
6.1. Prostorni procesi na otoku Pagu 2000.-2019. 37
6.2. Identifikacija ključnih prostorno-razvojnih problema 42
6.3 Problematika prostornog planiranja na Pagu – konflikt na više razina? 45
6.4. Razvoj i valorizacija resursa otoka Paga 2000.-2019. 46
6.5. Ekološki konflikti i očuvanje prirodnog okoliša 47
6.6. Koncept prostorne nosivosti 48
6.7. Razvoj turizma 49
6.8. Razvoj poljoprivrede 53

6.9. Administrativna podjela otoka Paga....56
6.10. Identitet otoka Paga....57
6.11. Vizija otoka Paga 2020.-2030....58
7. Participativan pristup u rješavanju prostorno-razvojnih problema....60
7.1. Participativan pristup u prostornom planiranju....60
7.2. Participativan pristup u Gradu Novalji....60
7.2.1. Stavovi lokalnog stanovništva o prostorno-razvojnim problemima i budućem razvoju….....61
8. Rasprava....75
9. Zaključak....83

1. Uvod

Tema ovog diplomskog rada temelji se na istraživanju prostorno-razvojnih konflikata na otoku Pagu u razdoblju od 2000. do 2019. te participativnog pristupa kao mogućeg načina rješavanja tih problema. U uvodnom dijelu bit će detaljnije obrađen predmet i prostorni obuhvat istraživanja. Također, u uvodu su izneseni ciljevi i hipoteze rada, metodologija istraživanja te pregled dosadašnjih istraživanja vezanih uz problematiku rada.

1.1. Predmet istraživanja

Ovaj rad bavi se problematikom prostornih procesa i odgovora sustava prostornog planiranja iste na otoku Pagu s naglaskom na razdoblje od 2000. do 2019. Navedeno razdoblje na Pagu obilježili su značajan rast turističkih dolazaka i noćenja, izgradnja velikog broja turističkih apartmana, bespravna izgradnja, deagrarizacija te širenje građevinskih zona. Ovaj rad nastojat će istražiti u kojoj mjeri su navedeni procesi utjecali na transformaciju otočnog krajobraza te objasniti uzročno-posljedične veze među tim procesima. Osim stjecanja dubljeg uvida u procese koji su se odvijali u prostoru, nastoji se proučiti odgovor sustava prostornog planiranja na njih te način upravljanja prostornim resursima na otoku. Također, nastojat će se istražiti potencijali participativnog pristupa kao mogućeg načina rješavanja prostorno-razvojnih konflikata na otoku Pagu.

Obale Jadranskog mora su još od najranijih razdoblja postale prostor različitih oblika gospodarskog i društvenog vrednovanja te one stoga predstavljaju prostor intenzivne interakcije čovjeka i prirode. Obale često predstavljaju važan resurs za brojne gospodarske aktivnosti poput industrije, turizma i pomorstva te atraktivan prostor za život te se zato često javljaju konflikti između različitih pretendenata na korištenje obalnog pojasa (Faričić, 2012). Uski obalni pojas predstavlja atraktivan resurs za turizam te se taj prostor često neplanski koristio za njegov intenzivan razvoj. Također, turizam se širio i na prostore koji su predstavljali vrijedno poljoprivredno zemljište (Zavod za ukrasno bilje, krajobraznu arhitekturu i vrtnu umjetnost, Agronomski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2007). Otočani su tradicionalnim gospodarenjem prostorom tijekom stoljeća oblikovali kulturni krajolik, a neki smatraju kako danas ne postoji svijest o vrijednosti niti načina zaštite tih prostora što dovodi do neadekvatnog vrednovanja većeg dijela otočnih prostora (Hrdalo i dr., 2008). Turizam je

gospodarska grana koja je usko vezana uz prostor. Prostorno planiranje ima iznimnu važnost u aspektu planiranja turizma koji osim pozitivnog efekta na lokalnu ekonomiju, može i negativno utjecati na prostor pretjeranom izgradnjom te degradacijom prirodnih i kulturnih vrijednosti nekog prostora. Jedinstvenost, privlačnost i prostorna prepoznatljivost su prednosti neke destinacije na kojoj se zasniva turistička atraktivnost (Mrđa i dr., 2014).

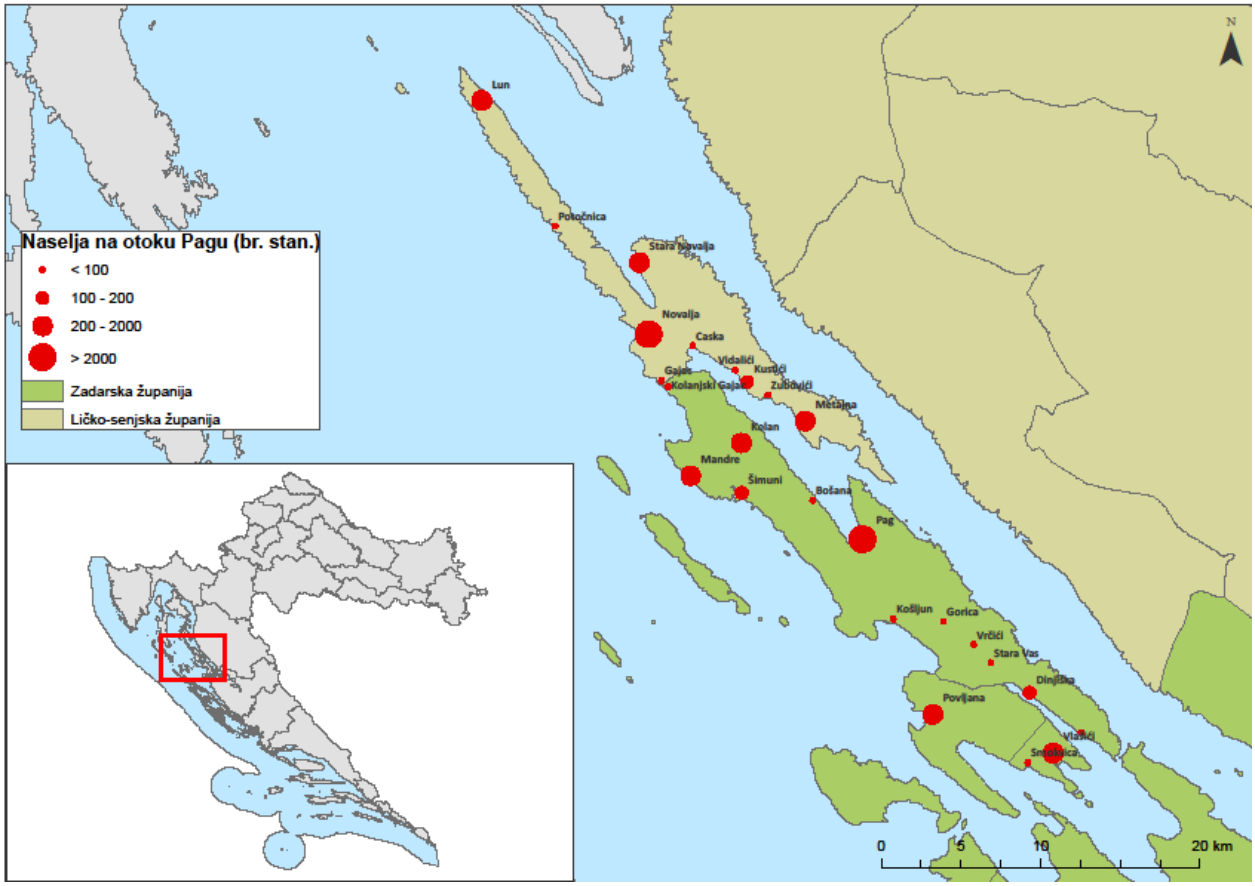
Otok Pag se ističe kao otok koji ima najsloženiji otočni krajobraz među svim hrvatskim otocima. Velike razlike u geološkom sastavu, izrazita horizontalna raščlanjenost obale, vertikalna raščlanjenost reljefa te različita eksponiranost na prevladavajuće vjetrove utjecali su na temeljne razlike u prvobitnom vrednovanju prirodnih prostornih resursa. Tako se na otoku razlikuju dvije potpuno oprečne zone: sjeveroistočni ogoljeni krški dio orijentiran prema Velebitu i izložen udarima bure te jugozapadni dio otoka kojeg karakteriziraju flišne zone, pojave močvara te biljni pokrov koji pripada zajednici hrasta crnike (Faričić, 2012).

Participativan pristup obuhvaća različite aktivnosti koje za cilj imaju osigurati uključivanje javnosti na donošenje odluka (Katunarić, 1990). Participativan pristup uključuje i kvalitativne i kvantitativne metode kao što su anketni upitnik, intervju, fokus grupa, radionice, analiza sadržaja, sudjelovanje s promatranjem i dr. Navedene metode imaju dvije funkcije: one omogućuju lokalnom stanovništvu da izrazi svoje stavove i mišljenja, ali i predstavljaju prvu sustavnu informaciju o planiranim projektima. Ove metode osiguravaju podatke o mišljenju javnosti, ali pomažu i pri stvaranju osjećaja uključenosti javnosti na promišljanje o raznim problemima te omogućuju izgradnju povjerenja među različitim dionicima procesa (Mišetić, 2016). Upotrebom različitih metoda kojima se istodobno komunicira sa širokim spektrom pasivne javnosti te užom skupinom aktivne javnosti postiže se cjelovitost participativnog procesa. U suvremenim trendovima planiranja javnih prostora, kreiranja razvojnih strategija ili prostornih planova, participacijski pristup je postao neizbježno komunikacijsko i kohezivno sredstvo. Komunikacija između struke i javnosti omogućuje prevladavanje jaza između teorije i prakse, tj. stručnih principa odozgo prema dolje (*top down)* metode i aktualnih potreba dobivenih odozdo prema gore (*bottom up)* pristupom. Osnovni problem koji se javlja u participativnom pristupu je otežanost komunikacije s javnosti koja je često nedostupna ili nezainteresirana (Careva i Lisac, 2016). Uključivanje lokalnog stanovništva donosi mnoge prednosti u planiranju prostora, a neke od njih su: bolja efikasnost, veća kvaliteta ideja, manja mogućnost konflikta, informiranost te zadovoljavanje želja stanovnika da budu uključeni u oblikovanje svoje okoline (Socrates, 2009). I za kraj, važno je istaknuti kako participativnost ne uključuje samo niže razine

participacije kao što je pravo građana da raspolažu informacijama i ulažu prigovore, nego i visoke razine participacije kao što su predlaganje rješenja određenih problema i definiranje ciljeva kojima neki prostor teži (Magdy, 2011).

1.2. Prostorni obuhvat istraživanja

Prvi dio diplomskog rada nastoji istražiti prostorno-razvojne konflikte na otoku Pagu, dok drugi dio nastoji proučiti participativan pristup kao način rješavanja tih problema na prostoru Grada Novalje.

Sl. 1. Teritorijalno-administrativna podjela otoka Paga i veća naselja

Izvor: URL 1

Hrvatski otoci pripadaju istoj makroregiji Jadranske Hrvatske, ali se odlikuju iznimnom heterogenosti geoprostorne stvarnosti koja je posljedica fizičko-geografskih i povijesnih procesa (Marinković, 2016). Pag je dio sredozemnog prostora Republike Hrvatske ili Primorske Hrvatske. Ako se uzmu u obzir razlike u morfostrukturama, klimaekološkim i

krajobraznim obilježjima, otok Pag pripada regiji Srednjeg hrvatskog primorja te unutar nje cjelini Sjevernodalmatinsko-ličko priobalje i otoci (Magaš, 2013).

Unutar Sjevernodalmatinskog otočja, Pag zajedno s Maunom i Škrdom čini Pašku otočnu skupinu (Magaš, 2013). Sjevernodalmatinske otoke obilježava usitnjenost, raspršenost te društveno-gospodarska usmjerenost prema regionalnim središtima – Zadru i Šibeniku zbog ograničenih prirodno-geografskih resursa. Otok Pag je jedini otok u sjevernodalmatinskoj skupini koji je razvio cjelovito urbano naselje (Faričić, 2012). Prema nekim izvorima otok Pag obilježava dvojna pripadnost, tj. pripadnost sjevernodalmatinskoj i kvarnerskoj otočnoj skupini, a navedena dvojna pripadnost očituje se u prožimanju gravitacijskih utjecaja Zadra i Rijeke (Magaš, 2011).

Otok Pag obuhvaća površinu od 284,18 km^2, a ako se uključe otoci, otočići i hridi – Maun, Škrda, Veli Brušnjak, Veli Sikavac, Mali Sikavac, Lukar, Mali Brušnjak, Šestakovci, Maletinac, Veli i Mali Maškalić površina iznosi ukupno 296,26 km^2 (Duplančić Leder i dr., 2004). Prema Popisu stanovništva iz 2011. Pag je bilježio 9.228 stanovnika. Prema teritorijalnoj podjeli iz 1997. Pag je podijeljen na dvije županije: jugoistočni površinom i brojem stanovnika veći dio koji pripada Zadarskoj županiji te površinom i brojem stanovnika manji sjeverozapadni dio koji pripada Ličko – senjskoj županiji (sl.1.). Na taj način, Zadarskoj županiji pripali su Grad Pag, općine Kolan i Povljana, dok je Ličko-senjskoj županiji pripao Grad Novalja. Općina Kolan nastala je izdvajanjem iz Grada Paga 2003. Ovom podjelom otok Pag je jedini hrvatski otok podijeljen između dvije županije (Magaš, 2011). Otok Pag je u prvoj polovici 20. stoljeća gravitirao Rijeci, a otvaranjem Paškog mosta 1968. otok i naročito njegovi južni dijelovi počinju gravitirati Zadru (Dekleva consulting d.o.o., 2015 a).

U sklopu Ličko-senjske županije na otoku Pagu nalazi se Grad Novalja kojeg osim samog naselja Novalja, čine i drugih devet naselja: Metajna, Zubovići, Kustići, Vidalići, Caska, Gajac, Stara Novalja, Potočnica, Jakišnica i Lun. Grad Novalja prostire se na 93,36 km^2, tj. zauzima oko trećinu površine otoka Paga. Prema popisu iz 2011. na prostoru Grada Novalje živjelo je 3.663 stanovnika. Grad Novalja izdvaja se kao turistički centar na otoku, ali i u cijeloj županiji (URL 1). Grad Novalja još od 15. stoljeća pripada Rapskoj biskupiji zbog čega su gradovi Rab i Rijeka značajnije utjecali na razvoj sjevernog dijela otoka Paga.

1.3. Ciljevi rada i hipoteze

Ciljevi ovog rada su analizirati prostorno planiranje na otoku Pagu s naglaskom na razdoblje od 2000. do 2019., detektirati ključne prostorno-razvojne konflikte koji su nastali u prostoru te ponuditi na njih rješenje participativnim pristupom u istraživanju, tj. uključivanjem lokalnog stanovništva. Ovaj rad ponuditi će i detaljan pregled stručne literature i drugih izvora o istraživanoj problematici.

U radu će biti ispitane i sljedeće hipoteze:

H1: Razvoj turizma je glavni pokretač transformacije krajobraza otoka Paga koja se dogodila od 2000. do 2019.

H2: Stihijski razvoj i neadekvatna valorizacija prostornih resursa otoka Paga u razdoblju od 2000. do 2019. su uglavnom negativno utjecali na prostor.

H3: Prostorni razvoj u razdoblju od 2000. do 2019. utjecao je na slabljenje nekadašnjih identitetskih odrednica otoka te na stvaranje novog identiteta otoka.

H4: Administrativna fragmentacija otoka Paga utjecala je na otežano upravljanje prostorom od 2000. do 2019.

H5: Participativan pristup može poslužiti kao metoda u rješavanju postojećih prostorno-razvojnih problema na otoku Pagu.

1.4. Metodologija istraživanja

Prije provedbe istraživačkog dijela diplomskog rada, potrebno je bilo analizirati relevantnu domaću i stranu literaturu, prostorne planove i razvojne strategije te dostupne statističke podatke što je detaljnije obrađeno u poglavlju *1.5. Pregled dosadašnjih istraživanja*. Pri provedbi istraživanja korištene su kvalitativne i kvantitativne metode. Prostorne analize i izrada kartografskih priloga u svrhu vizualiziranja podataka izrađeni su u GIS softveru ArcMap 10.4.1.

Kvalitativni pristup postignut je korištenjem metode polustrukturiranog intervjua. Osnovna obilježja polustrukturiranog intervjua su potraga za novim informacijama te nastojanje da se razumiju određeni stavovi prema istraživanim problemima. Polustrukturirani intervju

omogućava otvaranje novih perspektiva, kao i stjecanje dubljeg uvida u istraživanu problematiku. Također, polustrukturirani intervju koristan je pri početnom definiranju problema te pri formuliranju upitnika u nastavku istraživanja. Odabirom širokog spektra ispitanih osoba postiže se veće bogatstvo dobivenih informacija i kompleksniji doživljaj istraživane tematike (Milas, 2009).

Cilj provođenja polustrukturiranih intervjua bio je saznati koji su ključni prostorno-razvojni konflikti na otoku Pagu te shvatiti uzročno-posljedične veze dominantnih prostornih procesa na otoku Pagu u posljednjih pola stoljeća s naglaskom na razdoblje od 2000. do 2019. Navedeno vremensko razdoblje odabrala je autorica prema vlastitom doživljaju transformacije otočnog krajobraza, ali i u skladu s izmjenama u administrativnom ustrojstvu otoka koje su se odvijale upravo krajem 20. stoljeća i početkom 21. stoljeća, odnosno 1997. i 2003. godine. Također, ispitanici su se trebali osvrnuti na valorizaciju prostornih resursa u navedenom vremenskom razdoblju, ali i izraziti moguću ili željenu viziju razvoja otoka u sljedećem desetljeću, tj. u razdoblju od 2020. do 2030. Intervjuirano je 14 osoba među kojima su bili aktivni lokalni dionici iz raznih segmenata otočnog gospodarstva, ali i stručnjaci koji su se u svojim istraživanjima bavili prostorom otoka Paga ili međuodnosom turizma i prostornog planiranja. Intervjui su obavljeni tijekom studenog i prosinca 2019. na Pagu i u Zagrebu. Intervjui su bili ostvareni uživo te su bili u trajanju od 30 do 90 minuta. Od lokalnih dionika ispitani su predstavnici lokalnih samouprava, predstavnici odjela za prostorno uređenje, poduzetnici, turistički djelatnici, djelatnik u maslinarstvu, djelatnik u stočarstvu i proizvodnji sira te autor stručnih knjiga o Pagu. Navedenim odabirom ispitanika pokrivena su sva područja otočne ekonomije te sve jedinice lokalne samouprave koje se nalaze na otoku Pagu čime je dobivena potrebna raznolikost i dubina ispitivane problematike. Među stručnjacima koji su bili intervjuirani, izabrani su predstavnici Geografskog odjela Sveučilišta u Zadru, Arhitektonskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Instituta za turizam te Ekonomskog instituta.

Kvantitativni pristup postignut je anketiranjem stanovništva Grada Novalje koje je provedeno u prosincu 2019. godine. Anketni upitnik bio je namijenjen punoljetnim stanovnicima Grada Novalje te je u ispunjavanju sudjelovalo 71 ispitanik. Anketiranje je obavljeno internetskom anketom (Google obrasci), a uzorak je bio neprobabilistički prigodni uzorak. Upitnik se sastojao od 4 osobna pitanja (dob, spol, obrazovanje i radni status) te 9 pitanja vezanih uz problematiku rada (6 pitanja zatvorenog tipa i 3 pitanja otvorenog tipa). Na temelju dubinskih intervjua dobivene su informacije koje su pomogle pri usmjeravanju i

oblikovanju adekvatnih pitanja za anketni upitnik. Cilj anketnog upitnika bio je saznati stavove lokalnog stanovništva Grada Novalje o prostornim procesima na otoku Pagu u razdoblju od 2000. do 2020. Prvo pitanje odnosilo se na stav lokalnog stanovništva o određenim aspektima prostornog planiranja i upravljanja prostornim resursima. Druga dva pitanja odnosila su se na definiranje i ocjenjivanje već predloženih prostorno-razvojnih konflikata. Četvrto pitanje je bilo otvorenog tipa te je od ispitanika tražilo da predlože barem jednu mjeru kojom bi riješili neki od prostorno-razvojnih konflikata navedenih u prošlim pitanjima. Sljedeća dva pitanja odnosila su se na definiranje ključnih aktera u nastajanju prostorno-razvojnih konflikata te na stav o međusobnoj povezanosti administrativno-teritorijalnog razvoja i usmjeravanja prostornog razvoja na otoku. Posljednja dva pitanja odnosila su se na željenu viziju razvoja otoka u razdoblju od 2020. do 2030.

Za potrebe diplomskog rada provedena su dva terenska istraživanja. Jedno istraživanje provedeno je u sklopu stručnog terena Kluba studenata geografije Zagreb pod nazivom „Mjesečev otok 2030. – vizija pametnog otoka" koji se održao u listopadu 2019. Drugo istraživanje provedeno je u prosincu 2019. kada je prikupljena većina intervjua. Fotografije korištene u radu su dijelom nastale na navedenim terenskim istraživanjima, a dijelom su preuzete iz literature ili izvora navedenih na kraju diplomskog rada.

1.5.Pregled dosadašnjih istraživanja

O fizičko-geografskim i društveno-geografskim obilježjima otoka Paga napisan je niz znanstvenih radova i knjiga. Najvažnija djela geografa iz recentnog razdoblja predstavljaju radovi D. Magaša i J. Faričića. Među tim radovima, treba istaknuti i knjigu *Geografija sjevernodalmatinskih otoka* u kojoj je Faričić napisao sveobuhvatnu geografsku analizu sjevernodalmatinskih otoka. V. Rogić (1972.) napisao je vrijedan historijsko-geografski prikaz otoka istraživši utjecaj povijesnih događaja na transformiranje paškog krajolika te funkcioniranje specifičnog otočnog sustava. Važan izvor znanja o kretanju broja stanovnika na hrvatskim otocima pa time i na otoku Pagu predstavlja nekoliko radova autora I. Lajića (1992., 2006., 2013.) i R. Mišetića (2006., 2013.).

Tematika specifičnosti hrvatskih otočnih prostora obrađena je u radovima N. Starca (1992., 1997., 2007.), P. Stubbsa (2007.), V. Marinković (2016.) te I. Šimunovića (1994.). Diplomski radovi studenata D. Kožula (2018.) i Z. Petrinića (2014.) s Geografskom odsjeka Prirodoslovno-matematičkog odsjeka u Zagrebu također predstavljaju izvor važnih spoznaja za izradu daljnjeg istraživanja s obzirom da su se bavili Pagom kao prostornim obuhvatom

istraživanja. Razvojne strategije Grada Novalje, Grada Paga, općine Kolan te općine Povljane za razdoblje od 2016. do 2020. koje je izradila konzultantska tvrtka Dekleva consulting d.o.o. omogućile su stjecanje dubljeg uvida u trenutno stanje u prostoru te buduću viziju otoka Paga. Institut za turizam izradio je strategije razvoja turizma za razdoblje od 2016. do 2020. za područje Grada Novalja i za područje Grada Paga te navedene strategije predstavljaju iznimno važan izvor informacija, naročito za tematiku turizma na otoku Pagu.

O odnosima turizma i prostornog planiranja, pisao je niz autora među kojima su najznačajniji radovi A. Marinović-Uzelca (2001.), B. Krstića (1982.) te A. Mrđe i dr. (2014.).

Autori K. Careva i R. Lisac (2016.), V. Katunarić (1990.), H. Magdy, (2011.), A. Mišetić (2016.) te N. Socrates (2009.) pisali su radove na temu participativnog pristupa u prostornom planiranju te su njihovi radovi poslužili kao kvalitetna teoretska podloga o toj tematici.

2. Hrvatski otočni prostor

2.1. Znanstveni pristup proučavanju otočnih prostora

Unutar geografije razvio se koncept nisologije kao znanosti, a sama riječ nisologija dolazi od grčkih riječi nisos što znači otok te grčke riječi logos koja znači nauk. Koncept nisologije razvila su dva francuska geografa A. A. Moles i C. Depraetere. A. A. Moles je tijekom 80-ih godina 20. stoljeća prvi osmislio pojam nisologija te se naročito bavio psihoanalizom otočnih prostora nastojeći pronaći vezu između geografije nekog otoka i osobnosti stanovnika toga otoka. C. Depraetere je početkom 90-ih godina prošlog stoljeća postavio osnove u proučavanju otoka na globalnoj razini utemeljene na sličnim fizičkim karakteristikama otočnih prostora (McCall, 1994).

Otoci sa svim svojim prirodno-geografskim i društveno-geografskim specifičnostima predstavljaju predmet istraživanja multidisciplinarne znanosti pod nazivom nisologija (Starc, 1992). S obzirom na kompleksnost proučavanja otočnih sredina koje zahtijeva poznavanje nekoliko struka kao što su sociologija, ekonomija i geografija, nužan je multidisciplinaran pristup proučavanju navedene problematike (Starc, 1992).

2.2. Opća geografska obilježja hrvatskog otočnog prostora

Prema aktualnim istraživanjima Hrvatskoj pripada 79 otoka, 525 otočića i 642 grebena i hridi, čija ukupna površina iznosi 3 259,6 km^2 (Duplančić Leder i dr., 2004). Otoci čine 5,8% teritorija Republike Hrvatske te na njima živi samo 2,9% stanovništva. U Hrvatskoj je naseljeno 48 otoka na kojima je 2011. živjelo 124 955 stanovnika (Lajić, Mišetić, 2013). Svaki hrvatski otok pojedinačno predstavlja specifičan geografski mikrosustav (Šimunović, 1994). Prema geografskoj podjeli hrvatski otoci su podijeljeni na istarske, kvarnerske, sjevernodalmatinske, srednjedalmatinske i južnodalmatinske (Starc, 1992).

Kretanje broja stanovnika na hrvatskim otocima može se podijeliti u tri etape. Prva etapa trajala je sve do početka 20. stoljeća kada je broj stanovnika na otocima rastao što je u vezi s visokim natalitetom. Nakon te etape uslijedila je depopulacija otočnog prostora pa su već 1960-ih pojedini otoci počeli demografski izumirati. Snažna industrijalizacija, koncentracija velikog broja stanovnika u gradove te podizanje kvalitete prometnih veza s kopnom, utjecala je na značajno iseljavanje s hrvatskim otoka koje je započelo tijekom pedesetih godina prošlog stoljeća (Starc, 1992). Osim iseljavanja, otoke je tada počeo karakterizirati i niski prirodni priraštaj te nepovoljna otočna dobna struktura (Starc, 1992). Treću etapu koja se odvija posljednjih nekoliko desetljeća obilježava stagnacija, odnosno polagani porast broja stanovnika koje se uglavnom veže za pojavu fiktivnog stanovništva (Lajić, 1992; Lajić i Mišetić, 2006).

U bivšoj Saveznoj Federativnoj Republici Jugoslaviji otoci su pripadali u devet velikih otočnih općina te šest obalnih općina. Prema aktualnoj administrativnoj podjeli Hrvatske, otoci se nalaze u svih sedam primorskih županija te danas postoji 51 otočni upravni grad ili općina te sedam obalnih jedinica lokalne samouprave koje sadrže otoke. Jasno je kako su hrvatski otočni prostori pretjerano fragmentirani, a pojedini otoci kao što su Krk, Korčula, Brač, Hvar, Rab, Pag, Ugljan, Murter, Vis i Pašman imaju dvije ili više lokalnih samouprava (Marinković, 2016). Administrativno-teritorijalni status je važan za svaki otok pojedinačno jer on utječe na postojanje određenih temeljnih središnjih funkcija koje doprinose rastu kvalitete života otočana. Prema nisologiji, svaki otok bi u razvojnom aspektu trebao biti jedinstvena i nedjeljiva cjelina (Starc i Stubbs, 2007).

U bivšoj Socijalističkoj Federativnoj Republici Jugoslaviji u regionalnoj politici postojala je podjela na razvijena i nerazvijena područja prema kojoj su svi hrvatski otoci osim Krka, Lošinja, Raba, Paga, Brača, Hvara, Korčule i Lopuda smatrani nerazvijenima (Starc, 1992).

Prema Nacionalnom programu razvitka otoka (1997.) definirane su homogene otočne skupine prema stupnju razvoja. Prema ovoj podjeli hrvatski otoci su podijeljeni u 3 skupine: najnerazvijeniji, srednje razvijeni i otoci koji se ne mogu smatrati nerazvijenima. Otok Pag je prema navedenoj podjeli pripadao trećoj skupini, odnosno skupini najrazvijenijih otoka. (Starc i dr., 1997).

2.3. Suvremena obilježja hrvatskog otočnog prostora

Otoke obilježavaju iznimno značajni prirodno-geografski potencijali koji su tijekom prošlosti iskorištavani na različite načine. U ranijim razdobljima povijesti otočani su umjerenim intenzitetom koristili prirodno-geografske resurse te su oblikovali specifičan geografski pejzaž u kojem dominiraju suhozidi, maslinici, vinogradi i specifična arhitektura otočnih naselja (Faričić, 2012). Jačanjem pomorskih aktivnosti došlo je do promjena društvenih i gospodarskih funkcija otoka i preobrazbe izgleda otočnih naselja. U posljednjih nekoliko desetljeća hrvatski otoci su doživjeli najveću transformaciju u svojoj povijesti, a otočni razvoj obilježavaju sljedeći procesi: depopulacija, istovremena deagrarizacija i tercijarizacija otočnog gospodarstva, strateška neusmjerenost, promjena organizacije otočnog prostora pod utjecajem litoralizacije, promjena funkcije otočnog prostora te promjena otočnog krajolika (Faričić, 2012).

Deagrarizacija je utjecala na zapuštanje obradivih površina, zarastanje otočnih puteva, osiromašenje gospodarskog sustava, urušavanje suhozida te do spontanog širenja izvornog sredozemnog biljnog pokrova (Faričić, 2012). Među važnim problemima u upravljanju otočnim prostorima, javljaju se još i velika usitnjenost posjeda, nesređeni imovinsko-pravni odnosi, nedostatak vode te depopulacija (Faričić, 2012).

U posljednjih pet desetljeća dolazi do izrazitih sociogeografskih promjena kao što su promjena dobne, ekonomske i socijalne strukture stanovništva. To je sve dovelo i do značajnijih gospodarskih promjena koje su se očitovale u promjeni krajobraza (Faričić, 2012). Turistički resurs smatra se povijesno najmlađom komparativnom prednosti otoka koji je doveo do razvoja masovnog turizma. Turistička renta u počecima je omogućila stanovnicima veću kupovnu moć, ali nije utjecala na podizanje općeg standarda života (Starc, 1992). Među usporednim prednostima hrvatskih otoka ističe se povoljna i ugodna sredozemna klima, mogućnost razvoja poljoprivrede (naročito ekološke s obzirom na

nezagađenost prirodnog okoliša) te očuvan i privlačan prirodni okoliš. Kao glavni razlog gospodarskom padu tijekom 70-ih i 80-ih godina prošlog stoljeća navodi se neadekvatna regionalna razvojna politika na republičkoj razini jer je heterogenost Hrvatske zahtijevala selektivnu regionalnu politiku (Starc, 1992).

3. Analiza prostornih resursa otoka Paga

3.1. Fizičko-geografska osnova otoka Paga

Prema geomorfološkoj regionalizaciji Hrvatske Pag pripada megageomorfološkoj regiji Gorski sustav Dinarida, a unutar nje pripada makroregiji Sjeverna Dalmacija s otocima (Magaš, 2013).

Otok Pag geomorfološki je dio zone Ravnih kotara od kojih je razdvojen recentnim geološkim procesima (Magaš, 2011). Važno obilježje ovog prostora predstavlja usporednost oblikovanih reljefnih cjelina u dinarskom pravcu, tj. dalmatinski tip obale (Magaš, 2013). Današnji izgled otok Pag poprimio je glacioeustatičkim gibanjima u gornjem pleistocenu i holocenu kada se morska razina izdignula iznad 100 m (Magaš, 2013). U geomorfološkom smislu, otok obilježava izmjena i usporednost karbonatnih bila i flišnih udolina (Magaš, 2011). Otok Pag je hrvatski otok koji ima najveću duljinu morske obale te uz Dugi otok ima najizraženiji koeficijent razvedenosti. Najviša nadmorska visina na otoku nalazi se na središnjem dijelu otoka, na vrhu Sv. Vid (349m) (Magaš, 2011). Lončar (2009) je u svom znanstvenom radu izdvojila 21 reljefnu kategoriju s obzirom na nagib padina, litološku osnovu i hipsometrijske značajke. Navedeno vrednovanje rezultiralo je podjelom prostora u 3 kategorije: područja nepogodna za gradnju, područja na kojima je gradnja moguća uz značajne tehničke zahvate te dio pogodan za gradnju. Ti podaci omogućuju diferenciranje i vrjednovanje prostora u svrhu prostornog planiranja, turističke valorizacije, iskorištavanje prirodnih resursa te zaštite okoliša.

Geomorfološku turističku atrakcijsku osnovu otoka Paga čine otočni karakter, razvedenost obale, spilje te tzv. „Mjesečev krajolik". Razvedena obala obilježava veliki broj uvala, rtova, otočića i hridi. Sjeveroistočnu obalu karakterizira strmost, dok je zapadna strana prema Kvarneriću nešto slabije razvedena (Kunst i dr., 2014). Obale predstavljaju najznačajniji atrakcijski element kako se upravo na njima odvija glavni dio turističke aktivnosti (Blažević i Knežević, 2006). Važan element koji čini atrakcijsku osnovu otoka Paga je tzv. Mjesečev

reljef (sl. 2.) – dio otoka koji je pod utjecajem bure u potpunosti lišen vegetacijskog pokrova te nalikuje pustinjskom prostoru. Iako je ovaj dio prostora nastao pod utjecajem klime, tj. vjetra bure, reljef je glavni element koji čini ovaj prostor izuzetno atraktivnim. Atraktivnost i očuvanost ovog prostora prepoznata je te turisti koji dođu na otok mogu u sklopu raznih turističkih tura posjetiti ovaj prostor. Također, ovaj prostor značajnije je valoriziran u svrhu razvoja aktivnog i avanturističkog turizma na otoku (Kunst i dr., 2014).

Sl. 2. Mjesečev krajolik na otoku Pagu

Izvor: terensko istraživanje Kluba studenata geografije Zagreb ,,Mjesečev otok 2030. – vizija pametnog otoka" (5.10.2019.)

Na području vapnenačkih zona nema nikakvih tokova, dok se na kontaktu centralne flišne zone s vapnenačkim okvirom javljaju brojna vrela (Rogić, 1971). Pretpostavlja se da je upravo prema tom fenomenu, prema grčkoj riječi Pege što znači izvor otok Pag dobio ime (Ruić, 1773). Upravo ta brojna vrela daju unutrašnjoj flišnoj zoni posebnu važnost za gospodarsko iskorištavanje. Najveću hidrografsku važnost otoka ima prostor Povljansko-vlašićke udoline gdje je nepropusna flišna osnova omogućila formiranje močvarnih površina Velikog i Malog Blata. U hidrogeografskom aspektu otok Pag obilježava siromaštvo nadzemnih voda s pojavama izvora, blata i skromnih vodotoka (Magaš, 2011).

U klimatološkom smislu, otok Pag je prijelazni prostor sredozemne klime s vrućim ljetom (eumediteranska) u umjereno toplu vlažnu klimu s vrućim ljetom (submediteranska). Otok Pag je izrazito vjetrovit otok, a najizloženiji dijelovi otoka su oni sjeveroistočni dijelovi na kojima puše bura s Velebita. Bura je vjetar koji čini 35% svih vjetrova na Pagu te u hladnijim mjesecima može zapuhati orkanskom jačinom čime može uzrokovati prometnu izoliranost otoka (Magaš, 2011).

Prema biljnom pokrovu, jugozapadni dijelovi otoka s Maunom i Škrdom pripadaju pravoj sredozemnoj, a sjeveroistočni dijelovi tzv. submediteranskoj vegetacijskoj zoni (Magaš, 2011).

Na otoku Pagu su prepoznate i kartirane 646 vrsta i podvrsta autohtonog bilja. Iznimno je važno i samoniklo ljekovito bilje poput kadulje, koromača, ružmarina i pelina koje ima veliku važnost za pčelarstvo i stočarstvo. Vrijednije šumske zajednice na otoku nalaze se na jugozapadnim padinama Lunskog poluotoka između Tovarnela i rta Sakarata, kod uvale Dubac, kod Straška te kod Zrća. Kvalitetne poljoprivredne površine se nalaze pretežno na Novaljskom, Vlašićkom, Kolanjskom, Dinjiškom i Povljanskom polju (Dekleva consulting d.o.o., 2015 a). Lunjski maslinici protežu se čitavim prostorom poluotoka Luna, a procjenjuje se da se na poluotoku nalazi oko 80 000 maslina (sl.3.). Dio tih maslina su divlje masline u svom prirodnom okruženju kakve postoje na još samo dva mjesta u svijetu, a dio njih su kultivirani nasadi (Žagar, 2008).

Sl. 3. Lunjski maslinici

Izvor: URL 2

3.2. Zaštićena prirodna baština

Na otoku se nalazi posebni botanički rezervat nalazište divlje masline koji je smješten na Lunjskom poluotoku. Tamo se nalaze samonikle, divlje i višestoljetne masline te je ovo jedino takvo nalazište masline na jadranskoj obali. Kolansko blato predstavlja poseban ornitološki rezervat te predstavlja jedno od rijetkih staništa boćate vode i močvarne vegetacije (sl.4). U Kolanskom blatu zabilježeno je 163 ptičjih vrsta. Na prostoru općine Povljana nalaze se Velo i Malo blato koji su 1988. proglašeni ornitološkim rezervatom, a postoji i inicijativa da se Velo blato proglasi rezervatom prirode. Obalni pojas Dubrava-Hanzina koji se nalazi u blizini Grada Paga je proglašen zaštićenim krajobrazom 1988. (Dekleva consulting d.o.o., 2015 b). Naturom 2000 na otoku su obuhvaćeni cijeli Lunjski poluotok s njegovim podmorjem te Paške stijene Velebitskog kanala (Kunst i dr., 2014).

Sl. 4. Kolansko blato

Izvor: URL 3

3.3. Društveno-geografska osnova prostora

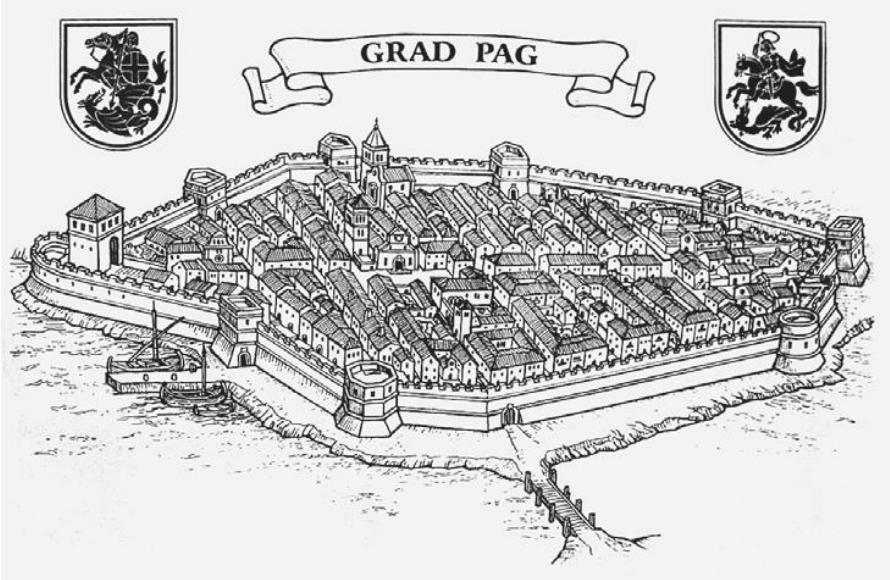
3.3.1. Historijsko-geografski razvoj otoka Paga

U antici jedino važno naselje na otoku bilo je naselje na sjeveru otoka - Kissa koja je porušena u seobi naroda. Već u 4. stoljeću prije Krista otok Pag se spominje zajedno s

otokom Rabom pod nazivom Mentorides. Prema nekim povijesnim dokumentima u ranom srednjem vijeku javljaju se Hrvati (Marasović, 2009). Prema ispravama iz ranog srednjeg vijeka navedena su tadašnja naselja kao što su Caska, današnji Stari Grad, Novalja i Lun. U 12. stoljeću središte otoka seli se na prostor blizu južne obale današnjeg Paškog zaljeva. Iz toga naselja nastao je Stari grad koji je preuzeo ulogu otočnog središta koju je do tada držala Kissa. Prema darovnici hrvatskog kralja Petra Krešimira IV. Iz 1071. predio oko stare Kisse dodijeljen je rapskoj biskupiji, a južni dio otoka je dodijeljen ninskoj koja će se stopiti sa zadarskom biskupijom (Marasović, 2009). U srednjem vijeku se zbog pojave agrarne prenaseljenosti, tj. ,,gladi" za zemljom rapska komuna proširila na susjedna područja među kojima je i sjeverni dio otoka Paga. Sjeverni dio otoka Paga koji obuhvaća prostor Novalje i Luna bio je pripojen Rapskoj biskupiji, a tek krajem 20. stoljeća Novalja izrasta u veće središte i time prestaje rapska uprava na Pagu (Magaš, 2013).

Mletačka Republika je početkom 15. stoljeća zavladala Zadrom te je planski sagradila novi grad Pag kao novo središte otoka kako bi mogla zagospodariti solanama. (Fisković, 2012). Stari Pag je imao akropolski položaj na uzvišenju uz jugozapadnu uvalu solane, a počeo se razvijati u 12. stoljeću oko vojničke utvrde koju su podigli Zadrani. Zadrani su bili gospodari Paga te su upravo oni koristili najveći potencijal otoka – sol. Stari Pag nije imao povoljan geografski položaj jer je bio izložen naletima bure što je onemogućavalo smještaj brodova. Osim toga, položaj Starog Paga nije omogućavao širenje grada i smještaj svih stanovnika te je zato pokrenuto pitanje preseljenja naselja na novo mjesto. Kao nova lokacija izabran je položaj Katine. Nova lokacija nije imala povoljan prometni položaj, ali je bila u blizini solane gdje je većina stanovnika bila zaposlena (Marković, 2001).

Juraj Dalmatinac je započeo s izgradnjom 1443. novog Paga, a gradnja je trajala dvadeset godina (sl.5.) . Pag se u tom razdoblju sporo razvijao jer je Venecija, koja je u to vrijeme njime vladala, ograničavala proizvodnju soli. Pag izgledom podsjeća na tipičan mediteranski gradić kojemu jezgra ima oblik peterokuta, a gradske zidine koje su okruživale grad većinom su porušene tijekom 19. stoljeća (Fisković, 2012).

Sl.5. Novi grad Pag

Izvor: Fisković, 2012

3.3.2. Gospodarski razvoj otoka Paga

Nekada su se stanovnici Paga bavili stočarstvom, vinogradarstvom, ratarstvom, ribarstvom te radom u solani, dok je danas glavna ekonomska djelatnost turizam (Dekleva consulting d.o.o., 2015 a). Magaš smatra kako Pag nikada do sada nije bilježio toliko ubrzan razvoj kao posljednjih desetljeća. Uz turizam, nužno je i dalje razvijati stočarstvo, poljodjelsku proizvodnju te industrijske pogone (Magaš, 2011). Osim toga, treba pridati važnost očuvanju prirodne ravnoteže i to naročito u izgradnji turističkih zona. Napominje se važnost očuvanja prirodnih resursa, mora, obala i biogeografske osnove (Magaš, 2011). Iznimno je važno voditi brigu o održivom razvoju otočnih prostora koji bi se trebao temeljiti na poštivanju prirodno-geografskih mogućnosti te komplementarnom razvoju ekonomskih aktivnosti izbjegavajući kratkoročne pozitivne ekonomske efekte koji dugoročno uzrokuju niz razvojnih problema (Faričić, 2012).

S obzirom na povijesno-geografski razvoj, otok se može podijeliti na dva tipa kulturnog krajobraza: sjeverni dio koji je bio u posjedu rapske komune te središnji i južni dio koji je bio dio zadarske komune. U tim dvjema cjelinama različito se gospodarilo s prostorom pa je na sjevernom dijelu prostor korišten za poljoprivredu, dok je u središnjem i južnom dijelu otok korišten za stočarstvo (Rogić, 1972). Ovakav kompleksni krajolik posljedica je prirodno-geografskih osnova prostora te društveno-geografskih procesa te bi ekonomsko

iskorištavanje navedenih resursa trebalo biti u skladu s prostornim mogućnosti što nažalost nije bila praksa u nekim atraktivnim dijelovima obalnog prostora (u Bošani, Povljani, Gajcu i Novalji) (Faričić, 2012).

Prostor otoka Paga pogodniji je za razvoj ovčarstva nego ratarstva. Pojasevi fliša su površinom mali, velikim dijelom potopljeni te stoga nisu pogodni za razvoj ratarstva (Magaš, 2013). Ovčarstvo je gospodarska grana koja je od najstarijih dana bila razvijena na Pagu te je sredinom 20. stoljeća površina pašnjaka zauzimala 77% prostora. Glavni razlog uzgoja ovaca je za proizvodnju mlijeka, a ne za dobivanje vune ili mesa (Rogić, 1971). Prema popisu iz 2001. čak 89% poljoprivrednih površina koristi se kao pašnjačke površine. Vinogradi, voćnjaci i maslinici zauzimaju jako male udjele u poljoprivrednoj površini na otoku. S obzirom na površinu pašnjaka, stočarstvo predstavlja veliki potencijal za razvoj otočkog gospodarstva zbog mogućnosti proizvodnje otočkog sira i janjetine (Dekleva consulting d.o.o., 2015 a). Za gospodarstvo Grada Paga važnost predstavlja i proizvodnja soli kojoj pogoduju slanost mora te klimatske prilike (sl.6.) (Rogić, 1971).

Sl. 6. Bazeni paške solane

Izvor: terensko istraživanje Kluba studenata geografije Zagreb „Mjesečev otok 2030. – vizija pametnog otoka" (6.10.2019.)

Veliku važnost u poljoprivredi otoka ima vinogradarstvo, a to dokazuje i podatak da je sredinom 20. stoljeća čak 44% obradive površine bilo zasađeno vinovom lozom. Vinogradarstvo bilježi značajan rast tijekom druge polovice 19. stoljeća zbog „vinske klauzule" (Rogić, 1971). Početkom 20. stoljeća pojavljuje se filoksera što uzrokuje gubitak

vinograda i gospodarsku krizu koja je posljedično utjecala i na snažnu emigraciju Pažana u krajeve Središnje Hrvatske, Južnu Ameriku i druge prekomorske zemlje. Prema podacima iz 1960. poljoprivredna proizvodnja na otoku uglavnom je bila usmjerena na vinogradarstvo te se upravo vinogradarstvo smatralo najproduktivnijom i najvažnijom granom poljoprivrede. Već 1960-ih javlja se pojava napuštanja vinogradarskih područja koja počinju služiti za stočarstvo. Dok vinogradarstvo bilježi negativna kretanja, druga ključna gospodarska djelatnost – ovčarstvo bilježi blagi porast (Rogić, 1971).

Početkom 60-ih godina 20. stoljeća skoro 70% aktivnog stanovništva bilo je agrarno što pokazuje izrazito zadržanu tradicionalnu agrarnu strukturu. Dok je na većini kvarnerskih otoka udio poljoprivrednog stanovništva u aktivnom i ukupnom broju stanovnika zanemariv u drugoj polovici 20. stoljeća, na otoku Pagu je taj udio i dalje značajan (Rogić, 1971). Još prije 50-tak godina, turizam se navodi kao jedina gospodarska grana koja može potaknuti kvalitetnije iskorištavanje potencijalnih uvjeta agrarno-stočarske proizvodnje (Rogić, 1971). Među sjevernodalmatinskim otocima najznačajniji turistički razvoj doživjeli su prometno dostupniji otoci, a naročito premošteni otoci među kojima je i otok Pag. Iako je razvoj turizma utjecao na pozitivnija ekonomska kretanja lokalnih ekonomija, turistički razvoj utjecao je na značajnu transformaciju otočnog krajobraza zbog procesa bespravne izgradnje, betonizacije i apartmanizacije koji su bili posljedica uglavnom spontanog razvoja turističke grane (Faričić, 2012).

U katastarskim općinama Novalja, Kolan i Povljana površina plodnih zemljišta smanjila se od sredine 20. stoljeća do 2006. (tab.1.). Kao najvažniji pokazatelj izdvaja se površina obradivog zemljišta koja se u razdoblju od sredine 20. stoljeća do 2006. smanjila u svakoj od analiziranih katastarskih općina – u Novalji, Kolanu, Pagu i Povljani. U svim katastarskim općinama osim u Kolanu površine pod pašnjacima u navedenom razdoblju su doživjele porast. Navedena tablica dokazuje koliko je razvoj turizma u drugoj polovici 20. stoljeća na Pagu utjecao na slabljenje drugih gospodarskih grana što je jasno vidljivo u načinu korištenja zemljišta.

Tab.1. Usporedba površina prema katastarskim kategorijama korištenja zemljišta sredinom 20. st. i 2006.

Katastarska općina	**Novalja**		**Kolan**		**Pag**		**Povljana**	
Godina	**1964.**	**2006.**	**1964.**	**2006.**	**1955.**	**2006.**	**1955.**	**2006.**
Oranice	193,14	294,95	153,67	211,52	252,59	191,09	630,89	308,06
Voćnjak	23,23	13,74	0,15	0,15	0,97	0,08	0,00	0,00
Maslinik	0,00	6,88	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Vinograd	288,78	87,40	196,28	73,22	211,28	33,29	146,45	67,95
Obradivo zemljište	505,05	402,97	350,10	284,89	464,84	224,46	777,34	376,01
Pašnjak	3794,26	3819,41	3017,35	2945,56	5550,53	6012,78	3623,20	3695,32
Livada	2,64	2,85	36,69	36,14	12,63	7,86	45,16	109,09
Šuma	176,91	177,11	206,65	3,12	364,35	322,99	1,26	47,81
Plodno zemljište	4478,86	4402,34	3610,79	3269,71	6392,35	6568,09	4446,96	4228,23
Neplodno zemljište	1538,39	1630,36	40,02	441,25	886,07	603,19	240,95	592,87
Ukupno	**6017,25**	**6032,70**	**3650,81**	**3710,96**	**7278,42**	**7171,28**	**4687,91**	**4821,10**

Izvor: Faričić, 2012 prema Državna geodetska uprava – Područni ured Zadar i Područni ured Gospić

3.3.3. Demografska kretanja na otoku Pagu

Geografske osnove naseljavanja i gospodarske valorizacije određene su u prvom redu agro-stočarskim potencijalom zemljišta. Na temelju reljefne osnove, klime i hidrografskog bogatstva, jasno je kako mogućnosti za razvoj naseljenosti postoje isključivo u unutrašnjom flišnom prostoru te dijelovima jugozapadnog primorja (Rogić, 1971). Zanimljivo je kako se u razdoblju od 1857. do 1971. stanovništvo unutrašnjih naselja na Pagu značajno povećalo, dok trendovi rasta broja stanovnika u naseljima na obali pokazuju puno slabije trendove

rasta. Razlog tome je odsustvo veza s vanjskim svijetom što je utjecalo na slabiju emigraciju i zadržavanje tradicionalnog načina života (Rogić, 1971).

Prema tablici 2. može se vidjeti kretanje broja stanovnika od prvog popisa 1857. do 2011. za naselja Lun, Kolan, Novalju, Pag, Povljanu i cijeli otok Pag. Iz navedene tablice možemo vidjeti kako je broj stanovnika od 1857. do 1948. konstantno rastao te 1948. iznosi 9188 stanovnika. U razdoblju od 1948. do 1981. ukupan broj stanovnika na Pagu blago pada. Već u popisu iz 1991. broj stanovnika ponovno raste, a taj rast traje i do posljednjeg popisa koji je bio 2011. Prema popisu stanovništva iz 2011. otok Pag bilježi demografski rast od 8% u odnosu na 2001. Kao tri temeljna uzroka ovome, navode se cestovna povezanost s kopnom preko Paškog mosta, blizina novoizgrađene autoceste te blizina Zadra – regionalnog središta Sjeverne Dalmacije. Specifičnost u demografskim kretanjima predstavlja sve snažnije demografsko jačanje Novalje s jasnim trendom stjecanja uloge najvećeg otočnog naselja što se objašnjava porastom njenog turističkog značaja (Petrinić, 2014). [1]

Tab. 2. Kretanje broja stanovnika od 1857. do 2011. u većim naseljima (Lun, Novalja, Povljana, Kolan i Pag) i na otoku Pagu

Naselje	**Lun**	**Kolan**	**Novalja**	**Pag**	**Povljana**	**Otok Pag**
1857.	164	207	714	2926	132	**4563**
1869.	-	245	1006	3271	322	**5152**
1880.	267	222	941	3369	207	**5749**
1890.	326	234	1071	3554	185	**6145**
1900.	352	281	1011	3960	176	**6993**
1910.	429	327	1476	3699	236	**7443**
1921.	429	327	1476	3699	236	**7443**

[1] U popisima stanovništva 2001. i 2011. korištena je metodologija prisutnosti u naselju popisa, dok su se popisi do 2001. temeljili na principu prebivanja u naselju popisa što otežava usporedbu kretanja broja stanovnika među svim popisima (Lajić i Mišetić, 2013).

1931.	526	532	1988	3257	405	**8178**
1948.	675	633	1958	2937	635	**9188**
1953.	646	678	1981	2697	698	**9160**
1961.	551	688	1859	2327	746	**8568**
1971.	483	597	1814	2198	693	**7896**
1981.	381	542	1775	2201	655	**7504**
1991.	357	525	1912	2421	678	**7969**
2001.	337	423	2078	2701	713	**8398**
2011.	309	383	2334	2942	785	**9201**

Izvor: Naselja i stanovništvo Republike Hrvatske – Retrospekt 1857.-2001., Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2011.

4. Razvoj turizma na otoku Pagu

4.1. Historijski razvoj turizma na Pagu

Na otoku Pagu je razvoj turizma započeo značajno kasnije nego što je to bio slučaj na drugim kvarnerskim otocima. Turizam u Gradu Pagu započinje 1929. kada dolaze prvi turisti, a uskoro se izgrađuje i prvi hotel na prostoru grada. Grad Pag bilježi snažniji razvoj turizma tijekom 60-ih godina što je povezano s izgradnjom Paškom mosta i otvaranjem hotela „Bellevue". U blizini hotela „Bellevue" na predjelu Lokunje nalazi se ljekovito blato što već dugi niz godina predstavlja veliki potencijal za razvoj zdravstvenog turizma. Turizam je dominantna djelatnost na prostoru Grada Paga. Značaj turizma za razvoj Grada Paga dokazuje i činjenica kako je 70% stanovništva na izravan ili neizravan način uključeno u gospodarski sektor turizma (Dekleva consulting d.o.o., 2015 c).

Novalja se ističe kao turistički centar u razdoblju nakon Drugog svjetskog rata te kao primjer naselja koje se pod utjecajem turizma transformiralo iz poljoprivredno-stočarskog i

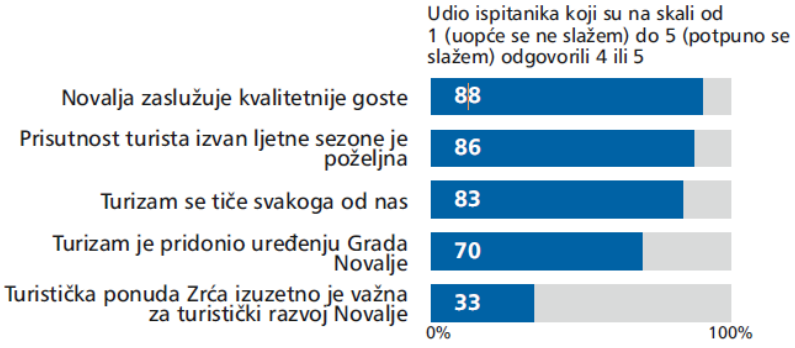
ribarskog naselja u turističko središte (Rogić, 1971). Geografske osnove razvoja turističke aktivnosti na Pagu određene su velikim prostornim kapacitetom priobalnog kupališnog pojasa, razvojem suvremene prometne mreže te mogućnosti povezivanja turizma sa snažnom poljoprivredom, stočarstvom i ribarstvom. Kao ograničavajući faktori razvoja turizma na otoku 1971. ističu se ograničeni hidrografski resursi otoka te prometne veze na otoku (Rogić, 1971).

Godina 1953. uzima se kao godina kada se pojavio turizam kao gospodarska djelatnost u Novalji te je tada zabilježen turistički promet od 12 000 noćenja. Tada je turizam smatran kao dopunska grana poljoprivredno-stočarskoj i ribarskoj djelatnosti te je bio usmjeren na domaće goste. Turizam je utjecao na pošumljavanje i prostorno povezivanje širokog naseljenog prostora između Stare Novalje, Novalje i Caske. Prvi gosti bili su turisti iz Slovenije koji i danas čine značajan udio među turistima. Važna godina za razvoj turizma je 1968. kada je sagrađen Paški most pa se povezano s time počinje graditi više smještajnih kapaciteta (URL 4). Za suvremeni razvoj turizma na prostoru Novalje važna prekretnica je etabliranje plaže Zrće kao *party* destinacije. Prvi klub na plaži Zrće otvoren je 1989., a tek 2007. Zrće postaje međunarodno važnih što se veže uz dolazak međunarodno prepoznatih glazbenika te održavanje prvih većih festivala (URL 5). Za potrebe razvoja ovog tipa turizma, grade se brojni smještajni kapaciteti te uređuje sva druga za to potrebna infrastruktura.

Nagli razvoj turizma omogućio je veća daljnja ulaganja te time postepeno raste broj inozemnih posjetitelja. Izgradnjom Paškog mosta broj turista u Pagu počinje nadmašivati broj turista u Novalji. Kožul (2018) smatra kako je *party*, odnosno *clubbing* turizam koji se razvio na području Grada Novalje zahvaljujući plaži Zrće transformirao prostor Novalje. Novalju se često navodi kao simbol i najznačajnija destinaciju *clubbing* turizma u Hrvatskoj. Isti autor proveo je tijekom srpnja i kolovoza 2018. anketno istraživanje među 102 ispitanika u Novalji s ciljem utvrđivanja primarne motivacije dolazaka turista u Novalju i zadovoljstva određenim elementima turističke ponude Novalje. Prema ovom anketnom ispitivanju, čak 48% ispitanika navelo je plažu Zrću te noćne klubove kao primarnu motivaciju dolaska u Novalju te je čak 22% ispitanika navelo Zrće kao sekundarnu ili tercijarnu motivaciju dolaska. Prema ovom upitniku, 65% ispitanika prvi puta ljetuje u Novalji što upućuje na mali udio lojalnih gostiju. Osim plaže Zrće, faktori poput ljepote krajolika, posjeta prijateljima ili obitelji, preporuka poznanika te posjedovanje nekretnine jedni su od važnijih primarnih motiva dolaska gostiju (Kožul, 2018). Istraživanjem je dokazano kako gastronomska ponuda

nije važna posjetiteljima unatoč tome što se nude specijaliteti kao što su paški sir, paška janjetina, domaće maslinovo ulje i dr. Prema istom istraživanju, turisti su najzadovoljniji plažom Zrće i njenom ponudom, brojem i vrstom plaža te noćnim životom (osim Zrća), dok su najnezadovoljniji cijenama i neljubaznošću osoblja. Ono što turisti vide kao negativne posljedice dolaska *clubbing* turista u Novalji su prvenstveno onečišćenje i buka, a kao pozitivne se u prvom redu navode pozitivna ekonomska kretanja (Kožul, 2018).

Za potrebe izrade Masterplana turizma za Grad Novalju Institut za turizam napravio je 2013. istraživanje o stavu lokalnog stanovništva o turizmu. Lokalno stanovništvo izrazilo je nezadovoljstvo trenutnim načinom razvoja turizma u gradu jer *party* turizam ima prioritet pred obiteljskim turizmom te utječe na gubitak pozicija na tržištu obiteljskog turizma. Smatraju da je važno pojačati kontrolu nad mladim partijanerima te definirati strategiju kojom bi se promijenila struktura gostiju. Kao veliki problem povezan s turizmom lokalno stanovništvo navodi visoku razinu izgrađenosti te nedostatak odlučnijeg planiranja i upravljanja prostorom. Nedostatak kvalitetnijih smještajnih kapaciteta te izrazita sezonalnost također su prepoznati kao problemi. Lokalno stanovništvo smatra turizam izuzetno važnim za svoj život te kako je upravo razvoj turizma pridonio uređenju Novalje (sl.7.). Također, na slici je vidljivo kako skoro 90% svih ispitanika smatra da Novalja zaslužuje kvalitetnije goste te da je nužno raditi na produženju sezone.

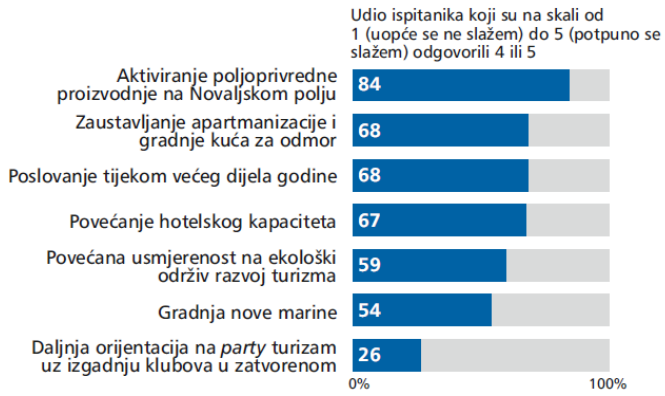

Sl. 7. Stavovi lokalne zajednice o važnosti turizma 2013.

Izvor: Kunst i dr., 2014

Na slici 8. vidljivo je koje činitelje lokalno stanovništvo smatra izuzetno važnim za uspjeh turizma u budućnosti. Kao prva tri najučestalija odgovora pojavljuju se aktiviranje poljoprivrede u svrhu razvoja turizma, zaustavljanje apartmanizacije te produženje sezone.

Osim toga, ističe se i velika potreba za izgradnjom novih hotelskih kapaciteta te usmjerenost na ekološki održiv turizam.

Sl. 8. Stavovi lokalne zajednice o ključnim činiteljima uspjeha daljnjeg razvoja turizma 2013.

Izvor: Kunst i dr., 2014

U Povljani se turizam počeo razvijati sredinom 20. stoljeća i to je prvo mjesto na otoku gdje se počeo razvijati lovački turizam, i to na području Velikog blata. Osim lovačkog turizma, u Povljani su se počeli razvijati i drugi oblici turizma kao što su obiteljski i kupališni turizam zahvaljujući razvedenoj obali na kojoj se nalazi velik broj pješčanih i šljunčanih plaža. Postoje mogućnosti razvoja lječilišnog turizma jer se u Povljani, u zoni Bas nalazi ljekovito blato (Dekleva consulting d.o.o., 2015 b).

Prema tablici 3. prikazano je kretanje broja dolazaka i noćenja turista za 2010., 2014. i 2018. godinu za Grad Pag, Grad Novalju, općinu Kolan te općinu Povljanu. Grad Novalja ostvaruje najveći broj turističkih dolazaka i noćenja za sve tri uspoređene godine. Nakon Novalje, prema broju dolazaka i noćenja slijedi Pag koji je nekoć bio turističko središte otoka, a danas ostvaruje dvostruko manje turističkih dolazaka i noćenja nego Novalja. Općine Kolan i Povljana ostvaruju značajno manje turističkih dolazaka i noćenja, a općina Povljana se ističe kao općina s najmanje ostvarenih dolazaka i noćenja za sve tri godine (2010., 2014. i 2018.). Pri usporedbi ukupnog broja dolazaka i noćenja za 2010. i 2018., vidljivo je kako je broj rastao što se poklapa s dosadašnjim istraživanjima prema kojima sve više raste značaj turizma. Također, vidljivo je da u strukturi turista dominiraju strani gosti, a domaći gosti čine samo manji udio.

Tab. 3. Kretanje broja dolazaka i noćenja turista 2010., 2014. i 2018. na otoku Pagu

JEDINICA LOKALNE SAMOUPRAVE	GODINA	DOLASCI			NOĆENJA		
		strani	domaći	ukupno	strani	domaći	ukupno
Novalja	2010.	137065	10376	147441	928089	70579	998668
	2014.	185165	10198	195363	1227882	60155	1288037
	2018.	240739	14039	254778	1529919	73921	1603840
Kolan	2010.	19810	1625	21435	169557	17405	186962
	2014.	18749	1128	19877	160980	9541	151439
	2018.	24254	1867	26121	185479	13042	198521
Pag	2010.	89299	10602	99901	641194	76402	717596
	2014.	96099	8030	104129	680935	50229	731164
	2018.	106574	11061	117635	751758	61911	813669
Povljana	2010.	11243	3000	14243	88948	23861	112809
	2014.	14760	1481	16241	120818	10566	110252
	2018.	17637	2275	19912	133986	15788	149774

Izvor: URL 6, URL 7, URL 8

4.2. Utjecaj razvoja turizma na stanje u prostoru

Marinović-Uzelac (2001) napominje kako turizam može imati štetne socijalne i gospodarske učinke. Među negativnim gospodarskim učincima, napominje kako je turističko gospodarstvo osjetljivo na krize te kao primjer krize u turističkom prostoru navodi Hrvatsku nakon Domovinskog rata. Osim toga, važno je shvatiti kako krize mogu uzrokovati demografsko pražnjenje regije jer nezaposleno stanovništvo odlazi prema razvijenijim regijama unutar države ili drugim razvijenim državama. Također, Marinović-Uzelac (2001) navodi kako su turistički razvijene samo one regije u kojima su razvijene i druge djelatnosti

kao što su industrija, poljoprivreda i druge djelatnosti. Autor zaključuje kako za regije u kojima druge gospodarske djelatnosti nisu razvijene, turistička djelatnost predstavlja izvor prihoda s velikim brojem štetnih posljedica (Marinović-Uzelac, 2001).

Intenzivan razvoj turističke djelatnosti tijekom druge polovice 20. stoljeća na otoku Pagu utjecao je na mijenjanje ustaljenih demografskih prostornih obrazaca. Razvoj turizma utjecao je na slabljenje značaja stočarstva, ribarstva i solne industrije što je naročito istaknuto u sjeverozapadnom dijelu otoka gdje se nalaze Grad Novalja i općina Kolan (Petrinić, 2014). Razvoj turizma na otoku Pagu potaknuo je izgradnju novih kompleksa ili pojedinačnih objekata koji se svojim izgledom rijetko uklapaju u tradicionalnu otočnu gradnju. Te velike koncentracije vikendica i apartmana na manjim prostornim cjelinama djeluju kao otoci na otocima bez značajnije veze s lokalnom arhitekturom i zajednicom (Faričić, 2012).

5. Upravljanje prostornim resursima i prostorno planiranje na hrvatskom obalnom prostoru i na Pagu

5.1. Prostorno planiranje na hrvatskoj obali

Prvi službeni dokument kojim se nastojalo regulirati prostorno planiranje na prostoru hrvatske obale je Statut grada Dubrovnika koji je nastao 1272. godine. Statut se sastoji od osam knjiga, a u petoj su zapisane odredbe o regulaciji ulica, izgradnji zgrada, kanalizaciji, gradskim zidinama, napuštenim građevinama, nekretninama, vinogradima i dr. Dubrovački statut sadrži sve odredbe koje bi danas trebao sadržavati jedan kodeks o graditeljstvu, urbanizmu i čovjekovoj sredini te je proizašao iz potreba i običaja stanovnika tog prostora, a svaka dopuna unutar pete knjige statuta usklađivala se s novim potreba i mogućnostima (Krstić, 1982).

U Hrvatskoj se s prvim planovima turističkih regija započelo još početkom 1960-ih – planom za Makarsko primorje i planom za obalno područje tadašnjeg Kotara Šibenik koje je izradio Zavod za urbanizam Arhitektonskog fakulteta u Zagrebu. Urbanistički institut Socijalističke Republike Hrvatske izradio je i prostorni plan razvoja turizma na cijelom obalnom području Hrvatske čime je dokumentirano tadašnje stanje obalnog prostora. Jednim od najvažnijih planova turističkog razvoja smatra se Projekt Južni Jadran (1964.-1968). Ovaj plan

obuhvaćao je prostor od općine Makarska do jugoslavensko-albanske granice i stoga je ovo bio prvi plan koji se protegnuo na teritoriju više tadašnjih republika. Prema uzoru na plan Languedoc-Roussillon prostor obuhvaćen Projektom Južni Jadran je podijeljen na 11 manjih područja, tj. 11 turističkih zona. Od drugih važnijih planova, treba istaknuti Prostorni plan Splitske regije i Prostorni plan Istre koji su dovršeni 1969. (Marinović-Uzelac, 2001). U razdoblju od 1970. do 1972. izrađen je ,,Projekt Gornji Jadran" koji je obuhvatio područje od Soče na sjeveru sve do nekadašnje općine Split na jugu. Prema projekciji navedenog plana predviđen je porast broja turističkih kreveta od 313.700 (1961.) na 1.330.000 (2000.). Navedeni projekt obuhvaćao je i regionalni prostorni plan i 16 detaljnih urbanističkih planova za turističke centre, mjesta i središta gradova. Ovaj plan nije bio samo plan turističkog razvoja, ali je u njemu turizam predstavljao jednu od dominantnih tema (Marinović-Uzelac, 2001).

Zbog događaja u Hrvatskoj početkom 1990-ih godina, turistički promet u Hrvatskoj doživio je nagli pad. Razvojna strategija hrvatskog turizma je izrađena i usvojena 1993. godine. Godine 1997. izrađen je jedan važan dokument – Strategija prostornog uređenja Republike Hrvatske kojom je definirano da je visoko vrijedan prostor strateški resurs turizma. Pri analizi ciljeva važećih prostornih planova županija, gradova i općina u Hrvatskoj za razdoblje 2014.-2020., turizam je definiran kao jedan od glavnih ciljeva razvoja. Danas ima više nego ikada prije na snazi prostornih planova u Hrvatskoj, ali ne postoji sustavno i cjelovito prostorno plansko sagledavanje prostora za potrebe turizma (Kranjčević, 2015).

5.2. Analiza razvojnih i planskih dokumenata otoka Paga

Socioekonomske aktivnosti utjecale su na promjenu prostorne organizacije otoka Paga te se iz toga razloga razlikuju dva različita prostora na Pagu: uski obalni pojas koji obilježava intenzivna izgradnja te unutrašnji prostor koji je ili napušten ili se na njemu ljudi ekstenzivno bave nekim djelatnostima (Faričić, 2012). S obzirom da su procesi transformacije otočnog krajobraza nepovratni te se događaju iznimno brzo, važno je zalagati se za zaštitu i očuvanje takvih vrijednih krajobraza.[2]

[2] Suhozidna baština je jedan element vrlo važan za krajobraz hrvatskih otoka pa tako i otoka Paga. Suhozidi se smatraju jednim od temeljnih elemenata krajolika te su često u opasnosti od devastacije, a u praksi prostornog planiranja najčešće nije bilo odredbi kojima bi se zaštitili ovi važni elementi poljoprivrednog

U nastavku bit će analizirani razvojni dokumenti i prostorni planovi svih jedinica lokalne samouprave na Pagu. Prema prostornom planu Zadarske županije kojoj pripada veći dio otoka Paga navodi se kako je priobalni urbani teritorij glavni nositelj razvojnih potencijala Županije, dok je neizgrađeni obalni prostor definiran kao nositelj karakteristika autohtonog krajobraza. Prema prostornom planu Zadarske županije, poljoprivreda zajedno s turizmom treba imati glavnu ulogu u budućem ekonomskom razvoju. U Planu je istaknuto i kako se praksa širenja naselja uz more treba ograničiti te izgradnju nastojati usmjeriti unutar naselja ili uz obalu s odgovarajućom dubinom fronte građenja od barem 100 metara (Dekleva consulting d.o.o., 2015 b). Prostorni plan Ličko-senjske županije usmjerava se na razvoj turizma koji se temelji na izuzetnim prirodnim i povijesnim vrijednostima cijelog područja te se planom naglašava tendencija za usklađivanjem kvalitete turističke ponude s izuzetnom kvalitetom prostornih resursa (URL 9). Kao jedno od sedam većih turističkih središta Ličko-senjske županije izdvaja se Grad Novalja na čijem području se planira 12 turističkih zona izvan građevinskog područja naselja. Osim toga, prema planu se upućuje i na razvoj turizma na seoskim gospodarstvima, a ovaj oblik turizma planira se u sklopu prostornih planova uređenja općina ili gradova. Prostorni plan uređenja Grada Novalje (PPUG) donesen je 2007. te posljednji put izmijenjen 2018. godine. Prema planu razvoj Novalje temeljit će se na očuvanju ekoloških vrijednosti prostora pri čemu se planira udio izgrađenog prostora od 9,7% površine i udio neizgrađenog prostora sačuvanog u prirodnom obliku u iznosu od 90, 3%. U prostornom planu izdvajaju se tri prostorne cjeline čiji se razvoj planira sukladno njihovim prirodnim datostima i to su: središnji prostor između Paškog zaljeva i uvale Stara Novalja, jugoistočno stjenovito područje na potezu Vidalići-Metajna-Rt Krištofor te sjeverozapadno usko područje Luna na potezu Novalja-Lun. Središnji prostor između Paškog zaljeva i uvale Stara Novalja je mjesto najveće koncentracije ukupnog života (stalnog stanovništva i turista) te se tu planira najveći broj novih smještajnih kapaciteta. Na jugoistočnom stjenovitom području planira se manje intenzivna izgradnja za potrebe razvoja turizma. Sjeverozapadno usko područje Lunjskog poluotoka predstavlja prostor iznimnih

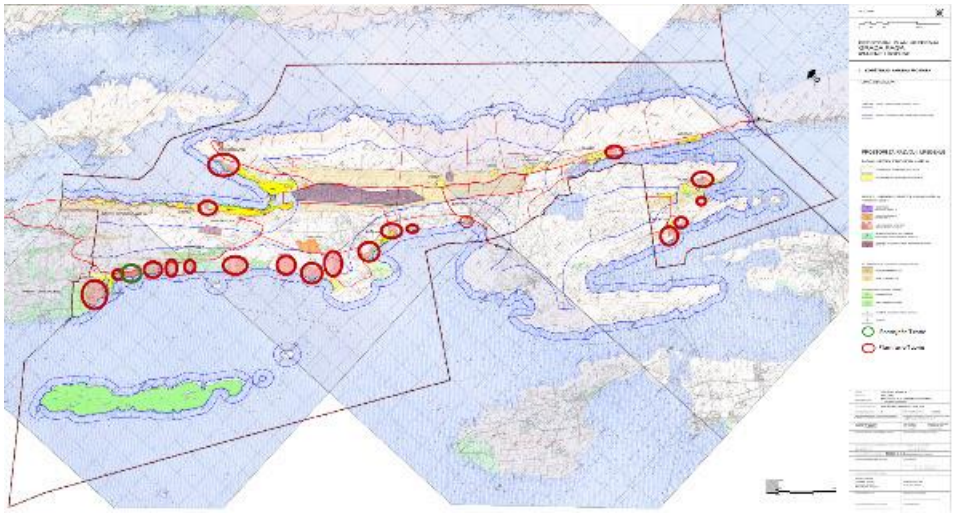
krajobraza (Faričić, 2012). Izgradnja suhozida na Pagu veže se uz odluku srednjovjekovne rapske općine da razdijeli Lunjski poluotok na manja zemljišta od kojih svatko pripada obližnjem selu ili obitelji. Specifičnost graditeljske baštine ovog prostora predstavlja Dudićev osik te brojni ,,stani". Dudićev osik jest višeprostorni nenatkriveni suhozidni objekt kružnog tlocrta koji je koristio za muženje ovaca koje se nalazi u zaseoku Dudići. Specifičnost ove građevinske baštine je zajednička ispaša ovaca te zajednička briga oko ovaca, a svaka prostorija bila je namijenjena za određenu vrstu ovce ili za određenu funkciju (Kale, 2011).

prirodnih vrijednosti pri čemu je očuvanje ovog prostora nadređeno razvojnim aktivnostima. Prema tome se dio kapaciteta ostvaruje revitalizacijom i manjim proširenjem ruralnih etno područja (stana), a samo manji dio izgradnjom novih kapaciteta (URL 10).

U prostornim planovima kao glavni pravac razvoja otoka Paga navodi se turistički razvoj. Turistički razvoj važan je i za razvoj općine Kolan, ali planirani turistički kapaciteti i njihova struktura za općinu Kolan uglavnom nisu realizirani. Od planiranih turističkih zona, izgrađeni su turističko stambeno naselje Gajac, marina Šimuni te autokamp Suha punta. Za gospodarstvo općine Kolan veliki značaj ima poljoprivreda koja je najviše usmjerena na proizvodnju Paškog sira i uzgoj ovaca. Prema strategiji se navodi kako su ratarstvo i stočarstvo oduvijek bili temeljni način života i opstanka na ovim prostorima te da bi se u budućnosti trebali nastaviti razvijati, naročito u funkciji turizma. Općina Kolan završila je s katastarskom izmjerom čime je uređeno 90% imovinsko-pravnih pitanja na prostoru općine što će omogućiti daljnji razvoj poljoprivrede kroz mogućnost izgradnje poljskih putova na području općine Kolan te sustava navodnjavanja (Dekleva consulting, d.o.o., 2015 a).

U razvojnoj strategiji Grada Novalje ističe se kako je potrebno usmjeravati novu izgradnju u okvirima postojećih naselja. Kao drugo, potrebno je ograničiti novu izgradnju izdvojene namjene izvan građevinskih naselja te treba pojačati namjensku strukturu društvenih i gospodarskih sadržaja i smanjiti udio stanovanja unutar naselja. Također, treba poticati izgradnju određenih namjena kao što su obiteljska poljoprivredna gospodarstva sa stanovanjem i seoskim turizmom ili građevine zdravstvenog turizma uz očuvanje zelenih krajobraznih dijelova te očuvanje obalnog ruba u prirodnom obliku (Dekleva consulting, d.o.o., 2015 c)

Aktualni dokument za prostorno planiranje Grada Paga je Plan prostornog uređenja iz 2007. uz izmjene i dopune koje su izvršene 2013. godine. Prema prostornom planu Grada Paga iz 2013. (sl. 9.) definirani su prostori za razvoj ugostiteljsko-turističkih sadržaja unutar cjelina naselja, a površina takve namjene iznosi maksimalno 20% građevinskog područja tog naselja. Prema navedenom planu predviđene su 22 zone za razvoj turizma izvan područja Grada Paga s kapacitetom od 22 tisuće ležajeva i površinom od 36 hektara (Telišman-Košuta i dr., 2015).

Sl. 9. Prostorni raspored planiranih i postojećih zona ugostiteljsko-turističke namjene na području Grada Paga

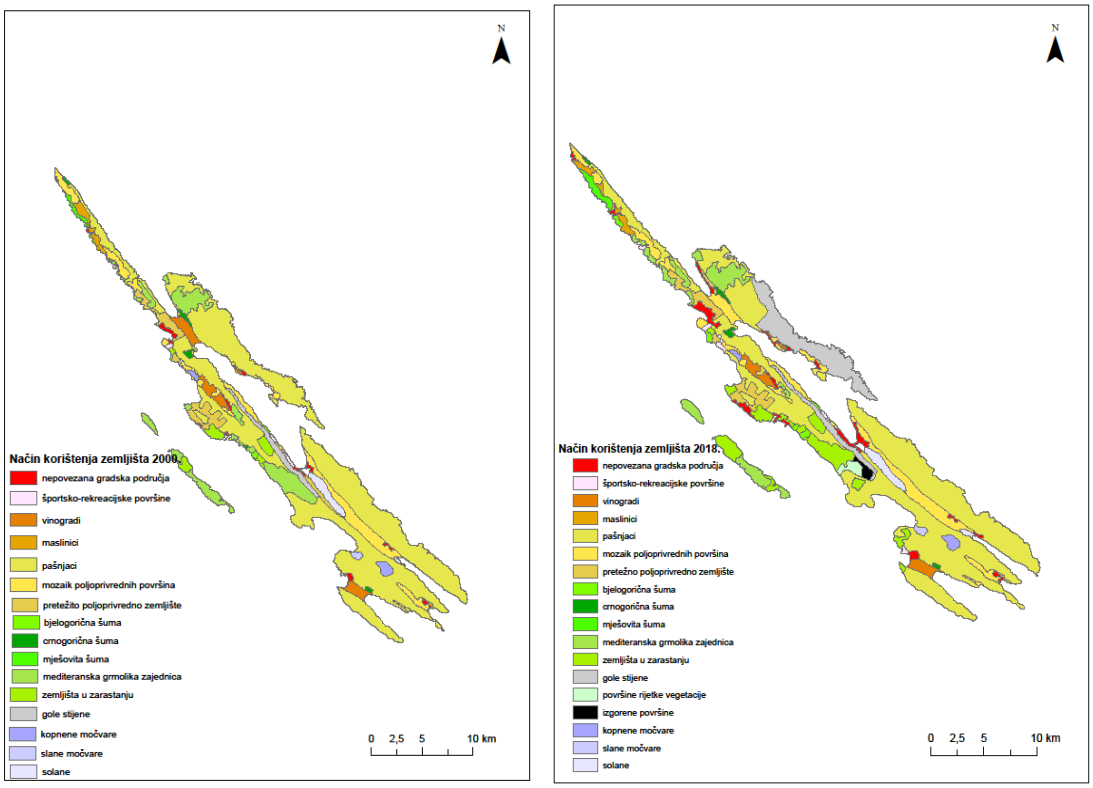
Izvor: Telišman-Košuta i dr., 2015.

Prostorni plan Općine Povljane donesen je 2003. godine, a 2007., 2009. i 2011. su donesene tri izmjene osnovnog plana. U prostornom planu poseban značaj pridan je uređenju obalnog prostora jer Povljana ima nekvalitetan kontakt s morem. Prema planu odredio se prostor za luku otvorenu za javni promet i komercijalnu marinu s više od 200 vezova i pratećim sadržajima. Unutar ukupnih površina naselja planirana je pretežito stambena izgradnja niske gustoće s pratećim sadržajima za osiguranje standarda života u naselju te površinama za ostale namjene i djelatnosti koje ne ugrožavaju temeljnu stambenu namjenu naselja. Kao dijelovi prostora koji zahtijevaju zaštitu i očuvanje navode se ornitološki rezervat Veliko Blato te neizgrađeni dio općine Povljane. Prema Strategiji razvoja Povljane ističe se kako upotreba postojećih resursa treba slijediti naputke održivog razvoja te nužnost očuvanja prostora od intenzivne i nekontrolirane gradnje (Dekleva consulting d.o.o., 2015 b).

5.3. Analiza promjene načina korištenja zemljišta 2000. i 2018.

Na slikama 10. i 11. prikazan je način korištenja zemljišta na otoku Pagu za 2000. i 2018. godinu. Cilj izrade ovih karata je komparacija načina korištenja zemljišta između navedene dvije godine - 2000. i 2018. Na temelju karata očigledno je kako se najveći udio površine Paga koristi kao pašnjačke površine. Pri usporedbi karata iz 2000. i 2018., jasno je vidljivo kako se proširio prostor označen crvenom bojom što označuje nepovezana gradska područja.

Pri izračunavanju svih urbaniziranih dijelova otoka zbrojene su površine kategorija nepovezanih gradskih područja i športsko-rekreacijskih područja. Na temelju tablice 4. vidljivo je kako se udio urbaniziranog prostora u ukupnoj površini otoka povećao s 1,94% 2000. na 3,90% 2018. Ovo povećanje potvrđuje činjenice navedene u literaturi prema kojima se na otoku Pagu u posljednja dva desetljeća događa širenje građevinskih zona uglavnom za potrebe razvoja turizma. Kategorija dijelovi namijenjeni poljoprivredi ujedinjuje kategorije vinograda, maslinika, pašnjaka, mozaika poljoprivrednih površina te pretežito poljoprivrednih površina. Prema tablici 4. može se vidjeti kako se udio površina namijenjenih poljoprivredi u ukupnoj površini otoka smanjio sa 71,92% na 68,38% što potvrđuje napuštanje poljoprivrede kao gospodarske grane i prenamjene nekoć poljoprivrednih površina u neke druge svrhe. Posebna kategorija na kartama prikazuje zemljišta u zarastanju čiji se udio u ukupnoj površini zemlje povećao s 1,93% na 6,34%. Povećanje ovog pokazatelja dodatno potvrđuje podatak o napuštanju poljoprivrede na otoku Pagu u posljednja dva desetljeća.

Sl. 10. i 11. Način korištenja zemljišta na otoku Pagu 2000. i 2018.

Izvor: URL 13

Tab. 4. Udjeli namjene korištenja zemljišta na otoku Pagu 2000. i 2018.

Namjena zemljišta	Urbanizirani dijelovi (u %)	Dijelovi namijenjeni poljoprivredi (u %)	Zemljišta u zarastanju - sukcesija šume (u %)
2000.	1,94	71,92	1,93
2018.	3,90	68,38	6,34

Izvor: izračunala autorica prema URL 13

5.4. Turizam u prostornom planiranju

Prema Marinović-Uzelcu (2001) turizam je jedna od pojava u prostoru koja je utjecala na povećanje intenziteta korištenja prostora razvojem sekundarne urbanizacije, tj. umnožavanjem izgradnje sekundarnih rezidencija. Osim smještajnih kapaciteta, prostori na kojima su izgrađeni popratni sadržaji vezani uz razvoj turizma kao što su marine ili uređena kupališta također su utjecali na promjene u prostornom planiranju (Marinović-Uzelac, 2001). Upotreba prostora za turizam dijeli se na dva temeljna oblika: na mjesta ljetovanja i na mjesta zimovanja. To znači da je turistička upotreba prostora sezonski uvjetovana što je jedno od nepovoljnih obilježja.

Tijekom druge polovice 20. stoljeća Sredozemlje obilježava intenzivan razvoj turizma, a turizam se zbog svoje mogućnosti brzog ostvarivanja pozitivnih ekonomskih kretanja počinje značajnije razvijati i na sjevernodalmatinskim otocima. Razvoj turizma pratilo je i preveliko oslanjanje na turizam bez povezivanja s komplementarnim ekonomskim djelatnostima kao što su poljoprivreda, ribarstvo, prehrambena industrija i dr. (Faričić, 2012).

U prostornom planiranju važno je obratiti pozornost na to do koje mjere se isplati *trošiti* prostor u svrhu razvoja turizma. Specifičnost turizma kao gospodarske grane leži u činjenici što troši sirovinu na samom mjestu, a proizvodnja i potrošnja su na istom mjestu gdje je i sirovina. Za potrebe razvoja turizma prostor mora biti privlačan, a takvim može ostati samo ako nije pretrpan ili izgradnjom uništen, tj. ako pretjerana koncentracija turista nije

destrukcijski utjecala na izmjenu prostora. Pojava masovnosti i individualnog prijevoza koji se veže za neoturizam uzrokovala je kontinuiranu upotreba zemljišta u turističkim zonama (Marinović-Uzelac, 2001).

Nekontroliranim ili neplanskim razvojem turizma na nekom prostoru može doći do nestajanja privlačnih prostornih obilježja koja privlače turiste. Iz tog razloga važno je definirati ograničenja dopustive nosivosti prostora kako bi se ostvario dugoročan razvoj turizma. Turistička nosivost je metoda kojom se nastoji kontrolirati turistički razvoj i ublažiti moguće negativne posljedice snažnog turističkog razvoja. S obzirom da je velik popis kvalitativnih i kvantitativnih pokazatelja za određivanje nosivosti, važno je znati postaviti jasne kriterije za odabir pokazatelja za neko područje. Turističku nosivost karakterizira mogućnost određivanja smjera razvoja planerskih ciljeva, prilagodljivost različitim prostorima, postavljanje razvojnih ograničenja te uvođenje procesa praćenja turističkog razvoja (Mrđa i dr., 2014). Prema procjeni Urbanističkog instituta SR Hrvatske, Pag raspolaže s kupališnim kapacitetom za oko 25.000 posjetitelja. Uzevši u obzir procjenu kojom 70% posjetitelja koristi kupališne površine, potencijalni kapacitet „vršnog" opterećenja dopušta boravak 35.000 posjetitelja. Ako se računa da se ugostiteljski kapaciteti koriste 60 dana godišnje, maksimalni broj noćenja iznosi više od 2 milijuna noćenja. U slučaju kada bi se turistički razvoj odvijao u smjeru optimalnog iskorištavanja prostornih kapaciteta te povezao s poljoprivredom, stočarstvom i ribarstvom, otok Pag bi bilježio pozitivna gospodarska kretanja (Rogić, 1971).

Prenamjena poljoprivrednih površina u građevinske ili ilegalna izgradnja na poljoprivrednom zemljištu dovode do uništavanja kulturnog krajolika koji se oblikovao stoljećima pa takav transformirani krajolik često gubi na privlačnosti kao turističko odredište. Vrlo je važno adekvatno prostorno planiranje te provođenje uravnoteženih razvojnih mjera u skladu sa socijalno-ekonomskim potrebama stanovnika (Faričić, 2012).

U tablici 5. navedeni su površina otoka, broj stanovnika (procjena za 2018.) te turistički dolasci (2018.) na Krku, Pagu, Cresu, Lošinju, Rabu, Dugom otoku, Viru i Ugljanu. Ovi otoci izabrani su jer se nalaze u blizini otoka Paga te se ističu svojom površinom, brojem stanovnika ili turističkim značajem. Kao pokazatelj socijalnog pritiska turizma, tj. pokazatelja koji stavlja u odnos turizam i stanovništvo, izabran je intenzitet ukupnog turističkog prometa ili intenzitet turizma. Ovaj pokazatelj označava broj turističkih dolazaka na 100 stanovnika u određenom području. Kao pokazatelj fizičkog pritiska turizma, tj.

pokazatelja koji stavlja u odnos turizam i površinu neke administrativne jedinice, izabrana je gustoća turističkih noćenja. Gustoća turističkih noćenja označava broj turističkih noćenja po četvornom kilometru istraživane prostorne jedinice. Broj stanovnika za 2018. izračunat je linearnom ekstrapolacijom uz poznavanje podatka o broju stanovnika 2001. i 2011. na navedenim otocima.

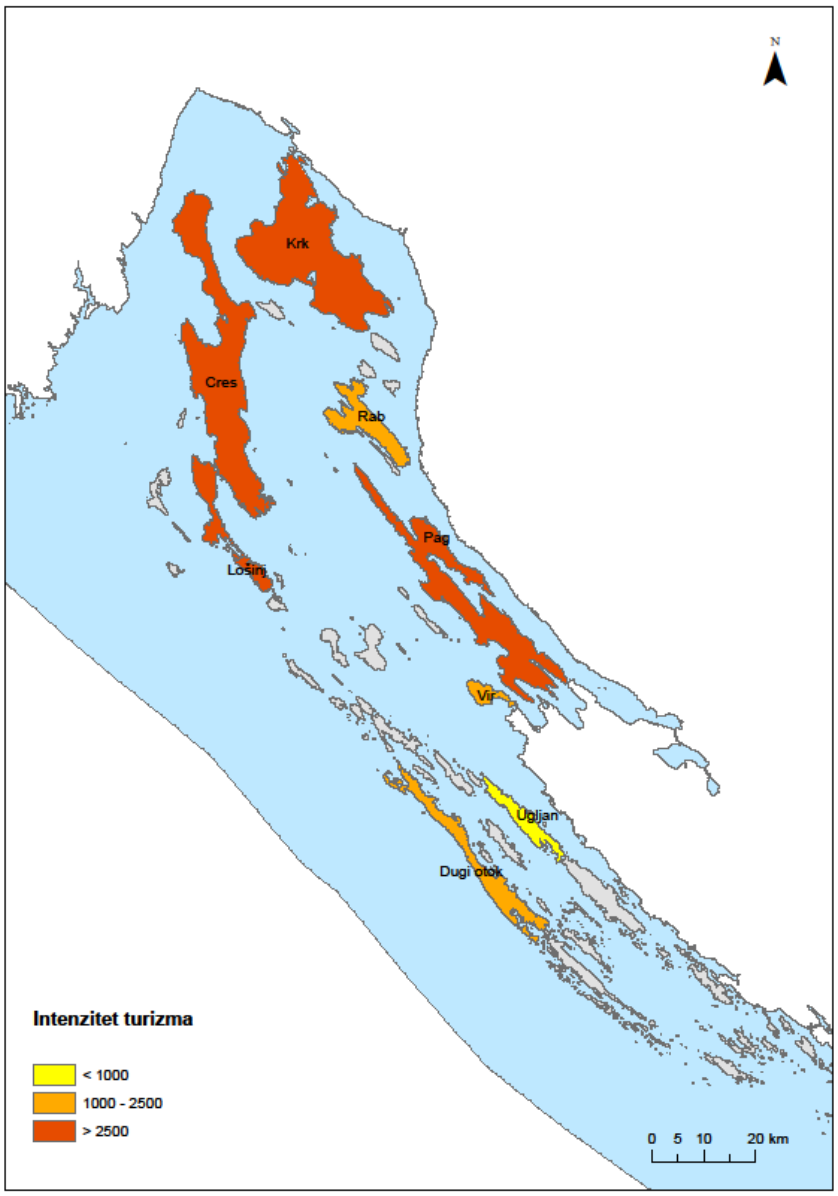
Izračunom intenziteta turizma za 2018. godinu, otok Pag se ističe kao otok s najvećim intenzitetom turizma koji iznosi 4394,03. Socijalni pritisak turizma snažan je i na Cresu i na Krku, dok se Ugljan ističe kao otok s daleko najslabijim socijalnim intenzitetom turizma. Prema gustoći turističkih dolazaka ističu se Lošinj i Vir, a to se može objasniti malom površinom navedenih otoka. Otok Pag je tek 5. prema gustoći turističkih dolazaka. Dugi otok se ističe kao otok s najnižom vrijednosti gustoće turističkih dolazaka. Prema ovim pokazateljima jasno je kako je na otoku Pagu socijalni pritisak turizma značajnije izražen nego fizički pritisak turizma (URL 12).

Tab. 5. Intenzitet turizma i gustoća turističkih dolazaka 2018. za otoke Krk, Pag, Cres. Lošinj, Rab, Dugi otok, Vir i Ugljan

OTOK	**POVRŠINA (km^2)**	**BROJ STANOVNIKA (2018.) - procjena**	**DOLASCI (2018.)**	**INTENZITET TURIZMA (TI)**	**GUSTOĆA TURISTIČKIH DOLAZAKA (dolasci/km^2)**
Krk	405,78	20449	794 600	3886,76	1958,20
Pag	284,18	9522	418 400	4394,03	1472,31
Cres	405,78	2963	126 583	4272,12	311,95
Lošinj	74,37	7458	296 695	3978,21	3989,44
Rab	90,84	9222	185 300	2009,33	2039,85
Dugi otok	114,40	1573	27 956	1777,24	244,37
Vir	22,38	3 974	93 400	2350,28	4173,37

Ugljan	50,21	5969	34 300	574,64	683,13

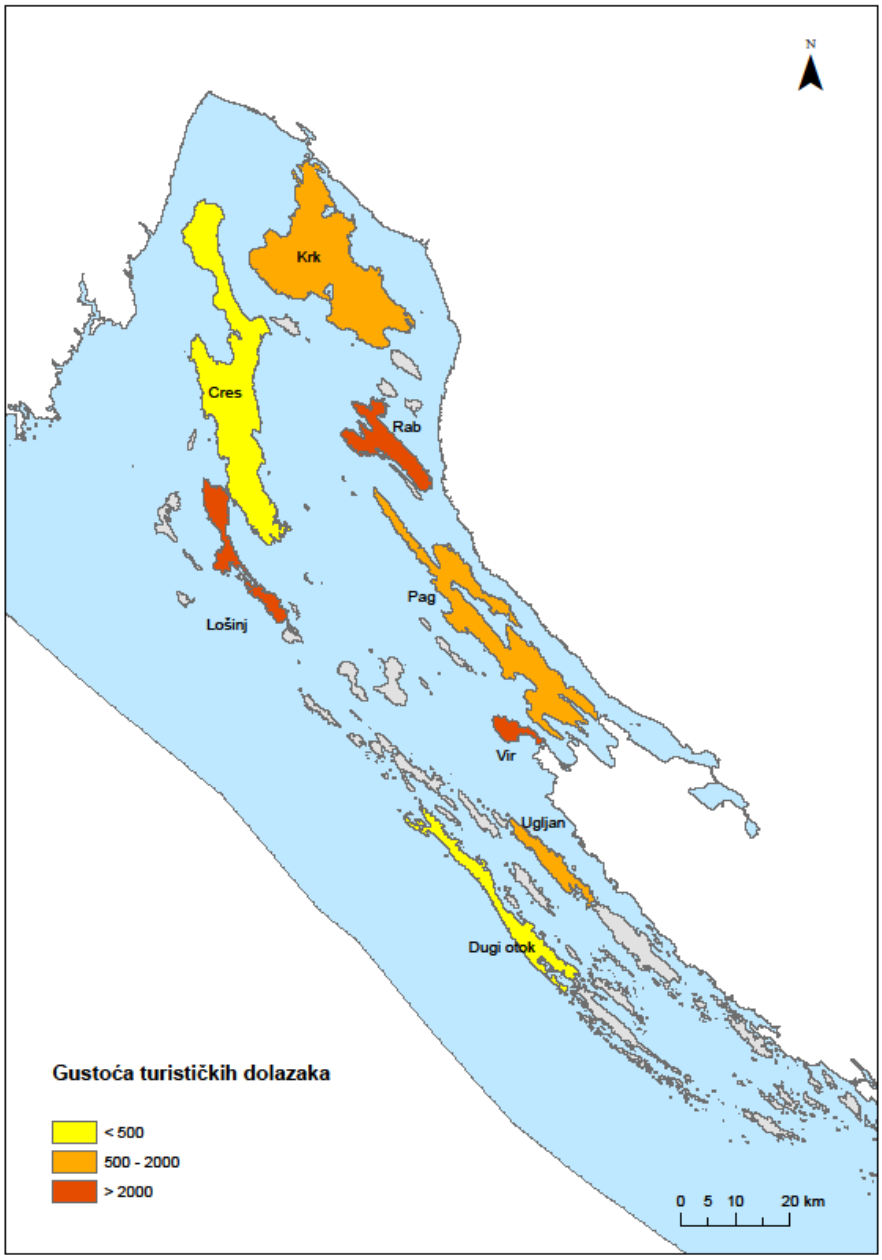
Izvor: URL 7, URL 8, URL 13

Sl. 12. Pokazatelj intenziteta turizma 2018. za otoke Krk, Cres, Lošinj, Rab, Pag, Vir, Ugljan i Dugi otok

Izvor: URL 8, URL 13, Državni zavod za statistiku, 2005

Na slici 12. prikazan je pokazatelj intenziteta turizma 2018. za Krk, Cres, Lošinj, Rab, Pag, Vir, Ugljan i Dugi otok na kojoj je Pag izdvojen u skupini s najsnažnijim intenzitetom turizma. U toj skupini još se nalaze i Lošinj, Cres i Krk.

Sl. 13. Pokazatelj gustoće turističkih dolazaka (dolasci/km^2) 2018. za otoke Krk, Cres, Lošinj, Rab, Pag, Vir, Ugljan i Dugi otok

Izvor: URL 8, URL 13, Državni zavod za statistiku, 2005

Na slici 13. prikazan je pokazatelj gustoće turističkih dolazaka (dolasci/km^2) 2018. za otoke Krk, Cres, Lošinj, Rab, Pag, Vir, Ugljan i Dugi otok. Na temelju karte vidljivo je kako se

Pag nalazi u skupini otoka sa srednjim intenzitetom gustoće turističkih dolazaka, a u toj skupini se još nalaze Ugljan i Krk. Krk i Pag su otoci koji bilježe velik broj turističkih dolazaka, ali zahvaljujući njihovoj površini, fizički pritisak turizma nije značajno izražen.

6. Prostorno-razvojni problemi na otoku Pagu

6.1. Prostorni procesi na otoku Pagu 2000.-2019.

Kao što je već definirano u uvodnom dijelu, cilj rada je istražiti koji su bili dominantni procesi u prostornom razvoju na otoku Pagu u razdoblju od 2000. do 2019. te razumjeti uzročno-posljedične veze otkrivenih procesa. Ono je što je jasno, to je da se u tih dvadesetak godina dogodila izuzetno naglašena transformacija otočnog krajobraza pri čemu su skoro sva otočna naselja (naročito Pag, Novalja, Mandre i Povljana) prerasli iz malih pretežito ruralnih naselja (osim Paga) u znatno veća i dominantno apartmanska turistička naselja. Dominantni procesi na otoku postaju širenje građevinskih područja, širenje urbaniziranog područja, apartmanizacija, betonizacija, bespravna gradnja, devastacija obalnog pojasa te napuštanje poljoprivrednih površina (sl. 14., 15., 16. i 17.). Kao glavni pokretač svih transformacija na otoku navodi se stihijski razvoj turizma koji je u potpunosti izmijenio otok u ekonomskom, društvenom i vizualnom aspektu. Osim nedostatka strategijskog usmjeravanja razvoja otoka, veliki nedostatak je i nepostojanje praćenja i upravljanja razvojem. Navedeno jasno ukazuju izjave intervjuiranih.

„Sve se svodi na gradnju, građevinu, betonizaciju…to sve izgleda bez ikakve mjere, bez ikakvog ograničenja, širi se kao da je netko uzeo politiku da se u ovoj generaciji mora izbetonirati sve živo". (Ž.B.)

..To je portfelj prilično bezvrijedan koji će kroz narednih 20 godina potpuno izgubiti vlastitu vrijednost i on će biti praktički balast koji će trebati sanirati – ekonomski, arhitektonski, urbanistički… Morat će se napraviti studija za saniranje prostora kroz dvadeset-trideset godina – ja ne znam kada…ali morat će se napraviti jer jednostavno je neprihvatljivo, nepodnošljivo da jednom ovakvom pitomom i blagom krajoliku se na takav agresivan nehuman način pristupalo da se prostor iskoristilo, da ga se izraubalo i praktički uništilo…" (B.Š.)

„Danas u Gradu Pagu više od 55% smještajnih kapaciteta su upravo apartmani u privatnom smještaju, 31% su kampovi i samo 7% hotelski smještaj. Kada govorimo o korištenju prostora, mislim da je taj privatan smještaj najinvazivniji što možete shvatiti i kada vidite samu vizuru grada Paga." (N.T.K.)

Kao dvije velike vremenske prekretnice u upravljanju prostoru navode se 1991. kada je došlo do promjene političkog i ekonomskog sustava te 1997. , odnosno 2003. kada dolazi do današnje teritorijalno - administrativne podjele. Važna su obilježja nespremnost na novi sustav te prestanak poštivanja pravila koje je donio ekonomski razvoj uz brojne negativne posljedice za krajobraz.

Stav većine ispitanika je da su prostorni planovi koje smatraju osnovom za ostvarivanje željenog razvoja bili manjkavo izrađeni. Temeljna karakteristika kojom se želi opisati prostorni razvoj je stihija i nedostatak integralnog strateškog planiranja. S jedne strane nastojala se izgraditi velika količina turističkih smještajnih kapaciteta i druge turističke infrastrukture, dok se s druge strane nije vodila briga o adekvatnoj infrastrukturi za potrebe lokalnog stanovništva. Među najvećim nedostacima ističe se manjak zelenih površina, ekološki konflikti te iznimno loša prometna infrastruktura.

„Koliko se dobiva od komunalnih davanja i građevinskih dozvola? Ne znam, ali bi bilo normalno da se vraća u infrastrukturu…Kanalizacije nemamo, vode imamo…Voda je za sada ok, nema redukcije, ali sve druge stvari posve nedovoljno… Ako se tiče pitanja kanalizacije, previše izgrađenosti, previše zagađenja, sami sebe uništavamo, sami sebe devastiramo…" (Ž.B.)

Veliku prepreku u planiranju razvoja otoka Paga predstavlja izrazita fragmentiranost otoka, tj. podijeljenost otoka na dvije županije i četiri jedinice lokalne samouprave. Podijeljenost otoka u dvije županije uzrokovala je da se planovi jedinica lokalnih samouprava ne usklađuju među sobom.

U svim jedinicama lokalnih samouprava na otoku Pagu konflikti su izraženi na sličan način, ali se svojim intenzitetom ističu Pag i Novalja. Novalja se ističe kao najkonfliktnija jedinica jer je Pag ipak manje ovisan o turizmu što čini moderiranje između interesa i potreba različitih dionika jednostavnijim. Općinu Kolan nekoliko ispitanika napominje kao jedinicu lokalne samouprave koju obilježava značajno manji broj konflikata, a razlog tome je

orijentiranost i na druge gospodarske grane poput poljoprivrede i proizvodnje hrane uz turizam što u znatno manjoj mjeri potencira prostorno-razvojne konflikte.

„Turizam ima tu tendenciju da sve drugo ubije što ustvari vidimo u Novalji puno bjelodanije. Grad Pag je imao tu sreću da ima jako razvijene druge dvije djelatnosti koje su jako komplementarne s turizmom. I zato ih nije skroz ubio." (N.T.K.)

„Ono što se u Novalji izgradilo u ovih skoro 20 godina…to se ne može mjeriti...to su brojke 1 puta 10 na ostatak otoka…" (A.D.)

„Mislim da se u ovih 20 godina nitko ne može mjeriti s Novaljom…na kraju krajeva, proračuni svih triju lokalnih samouprava zajedno su manji od proračuna Novalje. Dinamika poreza na nekretnine je ovdje ogromna, više od 9 milijuna kuna od poreza na promet nekretnina…To samo govori o značaju. U kontinentalnoj Hrvatskoj rijetko koja jedinica veličine Novalje ima toliko, imaju oko milijun kuna…Koja je to dinamika!" (A.D.)

Kao još jedan problem u usmjeravanju prostornog razvoja navodi se nedovoljna implementacija ideja iz razvojnih strategija koje su nastojale uvažiti stavove lokalne zajednice.

„Znam da su vođene kvalitetne rasprave tu, dobro se je razgovaralo, koliko je to pretočeno…Bile su te radionice, razgovori, bilo je obećavajuće, ali ne vidimo rezultate na terenu." (Ž.B.)

Kao veliki problem javlja se i činjenica da se širenje izgrađenog područja ne događa unutar turističkih zona, nego unutar samih naselja. Sve to dovodi do velike izgradnje apartmana unutar naselja koji zahtijevaju i određenu infrastrukturu tijekom turističke sezone. To stvara veliki jaz između napučenosti naselja unutar i izvan sezone kao i veliki jaz u korištenju infrastrukture (sl. 18. i 19.).

„Događa se da tim proširenjem građevinskih zona unutar naselja u biti taj turistički smještaj iznimno buja i kreiraju se u ljeti strašno napučena naselja za koja mora postojati sva infrastruktura, a u drugih devet mjeseci u godini to su naselja duhova sa neiskorištenom infrastrukturom." (N.T.K.)

Sl. 14. Apartmanizacija u Metajni

Izvor: terensko istraživanje Kluba studenata geografije Zagreb „Mjesečev otok 2030. – vizija pametnog otoka" (5.10.2019.)

Sl. 15. Apartmanizacija u Pagu

Snimila: Paola Marinović (6.12.2019.)

Sl. 16. i 17. Apartmanizacija u Novalji

Snimila: Paola Marinović (8.12.2019.)

Sl. 18. i 19. Zatvoreni ugostiteljski objekti izvan sezone u središtu Novalje

Snimila: Paola Marinović (7.12.2019.)

6.2. Identifikacija ključnih prostorno-razvojnih problema

Kao temeljni razvojni konflikt navodi se oslanjanje na isključivo jednu gospodarsku djelatnost – turizam te zanemarivanje ostalih gospodarskih grana. Razvojni problem otoka predstavlja monokultura turizma, a upravo revitalizacija primarnog sektora može omogućiti jedan održiviji način razvoja. S obzirom da su razvojni konflikti koji se vežu uz poljoprivredu i turizam često bili jedna od ključnih tema u intervjuima, njima su posvećena zasebna poglavlja.

„Taj razvoj je tobože razvoj turizma kojemu je podređeno sve. U biti, stvar je u tome da se ide za što lakšom zaradom tako da zapravo propadaju nekad temeljne gospodarske grane koje su bile na otoku Pagu, a to su stočarstvo i vinogradarstvo." (I.G.)

„Nije se vodila briga ni o poljoprivrednim površinama, ni o pošumljavanju, ni o ribarstvu. To su razvojni konflikti – razvoj turizma i zanemarivanje ostalih grana." (J.K.)

Važan sociološki konflikt predstavlja činjenica da iako je otokom upravljano na loš način, njegovi stanovnici uglavnom ekonomski dobro žive te stoga ne postoji inicijativa od dolje, tj. od strane lokalne zajednice koja bi potaknula značajnije promjene u dosadašnjem

upravljanju prostorom. S obzirom da je participativan pristup jedna od ključnih tema ovog rada, taj aspekt je detaljnije raspravljen u zasebnom poglavlju.

„To je zapravo paški konflikt. Imamo bogate pojedince, bogate Pažane na loše upravljanom otoku. I to je zapravo glavni konflikt na otoku. Dokle god je tako, ti nećeš imati „bottom up" inicijativu da se išta riješi jer – meni je dobro, tebi je dobro…Nismo umreženi jer nemamo interesa da se umrežimo, svakom je dobro bez umrežavanja. To vodi u podiskorištenost ili loše iskorištavanje prostora." (N.S.)

U prostornom smislu, na otoku Pagu izdvajaju se sljedeći konflikti u prostoru: pretjerana izgrađenost u Novalji, Pagu, Povljani i Mandrama, ekološki konflikti (devastacija obalne linije, divlja odlagališta otpada, problem kanalizacije) te imovinsko-pravni konflikt na Lunjskom poluotoku. Kao najveći konflikt u budućnosti navodi se potencijalno ostvarenje projekta Zlatna obala. Ekološki konflikti bit će detaljnije obrađeni u poglavlju *Ekološki konflikti i zaštita okoliša.*

Kao što već napisano, jedan od važnih konflikata predstavlja rješavanje imovinsko-pravnih odnosa u Lunjskim maslinicima za koje predstavnik Maslinarske zadruge Lun smatra da su resurs čije značenje prelazi i regionalni i nacionalni nivo. Lunjski maslinici su još od vladavine Austro-ugarske bili vlasništvo stanovnika Luna. Nakon Drugog svjetskog rata pristupilo se obnovi uništenih zemljišnih knjiga te je dio maslinika postao državno vlasništvo što je otežalo moguće organizirano bavljenje maslinarstvo, ali i predstavljalo potencijalnu opasnost za korištenje prostora u neku drugu svrhu.

Maslinarstvo je grana koja bi se mogla razviti na prostoru Lunjskog poluotoka te biti komplementarna uz postojeći turizam, a kao glavna prepreka tome nameće se pitanje imovinsko-pravnih odnosa.

„To je jedan problem imovinskog prava, problem upravljanja maslinicima, mi držimo da je to naše naslijeđe zato na to imamo pravo, imamo pravo upravljati… Mi smo od grada tražili da se raspiše natječaj o raspolaganju državnim zemljištem, mi smo bili spremni javiti se na taj natječaj kao zadruga i plaćati najam za ono što je naše. Samo da imamo riješeno pitanje vlasništva, da možemo s tim prostorom ući u sustav ARKOD-a, u sustav poljoprivrednih poticaja, da možemo s tim poticajima napraviti možda mali zamah prema revitalizaciji maslina i maslinarstva…" (Ž.B.)

„Sa tih 150 hektara ući u sustav poticaja, ući u ekstenzivno maslinarstvo, ući u mjere obnavljanja suhozida, može se godišnje pokrenuti nekoliko tisuća poticaja…na 150 hektara, to je novac! S tim novcem, ti možeš napraviti jedan dobar *moving* prema gospodarenju, upravljanju, stvaranju proizvoda, pa čak i iskorak na tržištu. Kada bi se sve svelo pod jednu etiketu, da je to sve visoke kvalitete…" (Ž.B.)

Naselja Novalja, Pag, Mandre i Povljana u razdoblju od 2000. do 2020. doživjela su najveću transformaciju u vidu proširenja građevinskog dijela i povećanja izgradnje. To je uzrokovalo potrebe za izgradnjom infrastrukture koja može podnijeti nekoliko desetaka puta veći broj stanovnika nego što živi na otoku.

„Novalja koja danas ima oko 2000 stanovnika, toliko ih je imala i prije sto godina, a bila je tri ili četiri puta manja…" (I.O.)

„Znači Pag je nekada bio u zidinama 600 metara široko, 700 m dugačko…Tu je živjelo 2000 stanovnika! Danas se Grad Pag pruža u dužini od 7,5km…to je 7,5km struje, vode, rasvjete, sve to treba održavati." (I.O.)

Kao jedan od najugroženijih dijelova otoka i dijelova gdje se javlja velik broj konflikata jest zaštićeni obalni pojas. To je dio otoka koji obilježava pretjerana izgrađenost, ilegalna gradnja i potpuna devastacija prostora koji je prema nekima najdragocjeniji otočni resurs.

„Negativni su iz tog razloga što bi zaštićeni obalni pojas trebao ostati neizgrađen, po meni osobno…i on bi trebao biti iskorišten upravo za javne svrhe, za nekakve sadržaje, za plaže, za uređene šetnicu…To bi trebalo biti mjesto odmora. Svi vole more, svi vole prošetati uz more, tamo se baviti sportom, tamo se kupati….došlo je do toga da imate praktički stambene zgrade koje su izgrađene, višekatnice na 10-20 m od mora…nemate mjesta ni za plažu, ni za parking, nema dovoljno parkirnih mjesta, sve je preizgrađeno…" (M.O.)

Za kraj treba istaknuti jedan potencijalni budući konflikt, a to je izgradnja Zlatne obale na Pagu koja uključuje prokapanje kanala koji bi povezivao Dinjišku s Pagom te podijelio otok Pag na dva dijela. Navedeni projekt podržan je od strane gradonačelnika grada Paga te bi njegova izgradnja predstavljala dodatnu prijetnju cjelovitom planiranju otoka kao i razvoju otoka u skladu s prostornim mogućnostima.

6.3 Problematika prostornog planiranja na Pagu – konflikt na više razina?

Jedan od ciljeva provođenja polustrukturiranih intervjua bio je i saznati tko i na koji način je u razdoblju od 2000. do 2019. prouzročio današnje stanje u prostoru. Kao glavni razlozi svim promjenama koje su se dogodile navode se (neuređena) politička situacija u Hrvatskoj, neefikasna lokalna samouprava, pasivno lokalno stanovništvo te neuređeni sustav prostornog planiranja.

„Dalo bi se bolje planirati, ali to bi onda značilo dosta sposobnu gradsku upravu, dosta sposobno ministarstvo prostornog uređenja, dobru legislativu i dobro provođenje zakona što je u Hrvatskoj notorni problem…" (N.S.)

„Politika je ogromna barijera na putu prosperiteta. Ona želi ovladati svime i kapilarno ulazi u sve sfere društva. Ulazi i u gospodarsku sferu koja bi trebala biti prepuštena jednom dijelu tržištu koje je regulirano i humanizirano te napravljeno po mjeri suvremenog poslovanja, rasterećeno i regulacija i davanja teških poreza…" (B.Š.)

Kada se priča o političkoj situaciji često se spominje problem korupcije te problem ograničenih mogućnosti lokalne samouprave u usporedbi sa županijskom vlasti. Problem se javlja na razini lokalnih samouprava kojima se često zamjera jednosmjerna komunikacija, nepostojanje razvojnih strategija te korupcija. Također, problem se javlja na razini regionalne samouprave pri čemu županije imaju veću moć od lokalnih samouprava pri donošenju odluka što je naročito važno pri donošenju prostornih planova. Naravno, dio ispitanika prepoznao je i centraliziranu državnu vlast kao nemarnog dionika koji ne nadgleda provođenje zakona te ne brine o ruralnim i zapuštenim dijelovima Hrvatske. Administrativno-teritorijalna podjela otoka predstavlja zaseban problem koji će naročito biti obrađen u zasebnom poglavlju.

„Mi ne možemo upravljati kada nemamo ključne alate u rukama. Znači, ključna je država koja mora moći prepoznati problem. Županija kao regionalna vlast ne smije raditi nikakav politički pritisak, ona mora biti servis, ali lokalna mora na temelju dobrih zakona kvalitetno komunicirati sa svojim građanima, prepoznati strategiju i bez većih prijepora donijeti ključne dokumente, a ključni dokument je prostorni plan. Znači, prostorni planovi su najjači alati koje lokalna samouprava ima u svojim rukama." (A.D.)

„Po pitanju prostornog planiranja, ne rješava se samo regulativom, nego mi imamo problem s korupcijom…To je na različitim razinama, jednostavno se dokidaju regulatorni standardi i uspostavljaju se paralelni standardi…to je tako. Ti se potrudiš u onoj moći u kojoj je lokalna zajednica da doneseš neke kvalitetne zakone koji pokušavaju donijeti više reda, mira i pravila u urbanizam i prostor. S druge strane imaš županije, županijske urede i političke sekretare koji onda to mogu dokinuti, srušiti i tu pomoći nema." (B.Š.)

„To je činjenica, mi gradonačelnici ne utječemo na ključne zakone koji se tiču upravljanja destinacijom – to je Zakon o cestama, Zakon o ugostiteljskoj djelatnosti…a u konačnici tko daje te uvjete? Kako se mogu dati uvjeti ako se grad ne pita ništa?" (A.D.)

„Nitko ne vodi računa o malim selima. Život se pokreće od malenog mista. Ali ova vlast u Zagrebu (bilo koja), nitko ne vidi Hrvatsku osim prostora kojeg vide iz svoje kancelarije." (I.O.)

„Ono što je zadano u planiranju, to se ne poštuje. Zašto se ne poštuje? Zašto nema kazni? Zašto nema inspekcije? Inspekcije nema jer je to mrzak posao. Zato što nema dovoljno ljudi koji bi to radili. Zato jer nema dovoljno financijskih sredstava da se dovoljno takvih ljudi angažira. Zato jer nema političke volje. Na kraju se puno toga svodi na političku volju, specijalno u zemlji koja je toliko ispolitizirana kao naša…" (N.T.K.)

„Lokalno stanovništvo živi od tri mjeseca iznajmljivanja apartmana i za to je kriv sustav koji ih ne kazni porezom." (J.K.)

6.4. Razvoj i valorizacija resursa otoka Paga 2000.-2019.

U razdoblju od 2000. do 2020. razvoj otoka Paga oslanjao se uglavnom na turizam i ugostiteljstvo, u manjoj mjeri na stočarstvo, proizvodnju sira i soli te gotovo zanemarivo na druge gospodarske grane. Iskorištavanje lokalnih resursa utjecalo je na zoniranje otočnog prostora na obalni dio korišten za razvoj turizma te ostali unutrašnji dio korišten uglavnom za stočarstvo i poljoprivredu. Obalni pojas predstavlja i dio otoka koji je doživio najveći intenzitet transformacije.

„Obalni prostor kao dodirna zona otoka i mora najvažniji je privlačni čimbenik razvoja turizma i u skladu s time najvažniji je lokalni resurs…zbog toga je najviše opterećen, degradiran i mjestimično devastiran prekomjernom izgradnjom." (J. F.)

Tercijarizacija gospodarstva utjecala je na zanemarivanje agrarnog resursa koji bi mogao biti značajan resurs u ostvarivanju održivog otočnog razvoja. Komplementaran razvoja turizma i ostalih djelatnosti ispitanici su uglavnom isticali kao dobar pomak ka kvalitetnijem razvoju turizma (ali i cijelog gospodarstva) koji će u manjoj mjeri negativno utjecati na krajolik.

,,Ono što je najveći problem, ono što je najveći resurs je otok sam. Prevelika izgradnja i devastacija otoka uništava sam otok jer resurs nestaje." (A.M.)

Kao izniman resurs koji nije adekvatno korišten, a često se pojavljuje u intervjuima su ljekovita blata koja se nalaze na nekoliko lokacija diljem otoka.

,,Međutim, ono što je resurs koji Grad Pag ima koji ne da nije iskorišten nego je devastiran – to je ljekovito blato. Ono je analizirano u Münchenu, Zagrebu i Švicarskoj. Karakteristike su bile izvrsne. Na temelju toga je trebalo graditi megalomanski turistički zdravstveni centar sa šest stotina kreveta…cijeli grad je trebao postati zdravstveno lječilište!" (B.D.)

6.5. Ekološki konflikti i očuvanje prirodnog okoliša

Svi ispitanici jasno su naveli da je razvoj na otoku Pagu u posljednja dva desetljeća pretežito negativno utjecao na očuvanje prirodnog okoliša te uzrokovao niz ekoloških konflikata.

,,Svakako, niti jedna gospodarska aktivnost ne bi se smjela zbivati bez osobitog obzira prema ekološki vrlo senzibilnom krškom prostoru koji k tome obilježava izrazita bioraznolikost kao posljedica različitog geološkog sastava, složene hidrografije i pedološke podloge te mikroklimatske diferencijacije otoka." (J.F.)

Na otoku Pagu postoji nekoliko zaštićenih područja kao što su Velo i Malo Blato, Kolanjsko Blato, Dubrava – Hanzina te Lunjski maslinici gdje se nastoji očuvati prirodni okoliš. Izvan navedenih područja ne postoji gotovo nikakva briga o očuvanju prirodnog okoliša što se najviše ističe na obalnim dijelovima otoka. Najsjeverniji dio otoka, odnosno Lunjski poluotok ističe se kao najočuvaniji dio prostora gdje razvoj nastoji pratiti odrednice održivog razvoja. Ipak, samo manji dio tog prostora je zaštićen kao botanički rezervat, dok je preostali dio zaštićen samo pod Naturom 2000 koja ne može spriječiti da se na prostoru Lunjskog poluotoka izbjegne moguća izgradnja novih turističkih objekata i druga devastacija prostora.

Kao najveći ekološki konflikt koji bi dugoročno mogao izazvati brojne probleme navodi se neizgrađenost sustava kanalizacije što predstavlja veliki pritisak tijekom turističke sezone te veliku ekološku opasnost. Rješavanje problema kanalizacije trebao bi biti prioritet svim jedinicama lokalne samouprave jer dugoročno ugrožava okoliš, kvalitetu života lokalnog stanovništva, ali i jedan od temeljnih turističkih resursa – čisto more. Osim problema kanalizacije, iznimno važan problem predstavljaju i brojna ilegalna odlagališta otpada koja se nalazi na raznim dijelovima otoka.

„Kanalizacija – o tome nitko živ ne vodi brigu! To je ekologija. Turizam bez 100% ekologije je pitanja dana kada će se sve to razotkriti…i onda ćemo svi lijepo nastradati. Zamislite da gost shvati da se kupa u vlastitim fekalijama!" (B.D.)

Uz sve to, poneka odlagališta niknula su na mjestima gdje ugrožavaju dijelove prirodnog okoliša od iznimno značaja poput ljekovitih blata.

„Kada smo kod ekologije, nasuprot blata jedan debil je na parkiralištu napravio reciklažno dvorište. On skuplja željezo koje se ispire i odlazi u ljekovito blato. Zato kada je napravljena nova analiza, zabilježena je prisutnost teških metala…" (B.D.)

Kao jedina pozitivna pojava u ovom segmentu razvoja otoka Paga ističe se usmjeravanje k obnovljivim izvorima energije. Otok Pag je jedini hrvatski otok na kojem postoji vjetroelektrana, a u planu je izgradnja nove solarne elektrane.

6.6. Koncept prostorne nosivosti

Većina ispitanika slaže se s tvrdnjom kako koncept prostorne nosivost nije poštovan na otoku Pagu. Pretjerana opterećenost prostora naročito utječe na kvalitetu života lokalnog stanovništva tijekom turističke sezone, mogućnost opskrbe vodom tijekom turističke sezone te na potrebu velikih ulaganja u infrastrukturu koja treba podnijeti višestruko veći broj od broja ljudi koji žive na otoku Pagu. Ipak, treba napomenuti kako na otoku i dalje postoje veliki dijelovi u kojima je sačuvan prirodni okoliš.

„Ja mislim da smo prebukirani. I ovo što je sada i to je previše. Ako je već do ovoga došlo, treba pod svaku cijenu zaustaviti daljnju apartmanizaciju." (I.O.)

„Ali dogodilo se da je bilo puno ilegalne izgradnje zbog koje je prostor previše oštećen. Tako da po meni nije poštovan koncept prostorne nosivosti…Ako su ikada postojali ikakvi izračuni, oni bi trebali biti manji…" (M.O.)

„Konkretno, sada 7 izdvojenih zona ima 150 hektara i 8000 kreveta. Meni je cilj doći na maksimalno 2.000 kreveta, ali luksuznih kreveta. Jer ih već imamo 32.000… Mi smo postali sami sebi teret, više ne možemo izdržati ovu infrastrukturu…Dvije godina nam je Fakultet prometnih znanosti radio prometnu studiju. Oni su ostali zapanjeni. U jednom danu 27. srpnja prošle godine (to je bio petak) je prošlo oko 24.000 vozila, na Bosiljevu je bio prosjek 16.000 vozila!" (A.D.)

6.7. Razvoj turizma

U intervjuima ispitanici su se u svojim odgovorima trebali referirati na prostorno planiranje u razdoblju od 2000. do 2019. pri čemi je turizam uglavnom identificiran kao temeljni pokretač svih transformacija otočnog krajobraza, a najveću transformaciju doživio je obalni dio koji je najviše korišten za izgradnju turističkih smještaja i ostale infrastrukture. Pod utjecajem ekspanzivnog razvoja turizma, mogu se izdvojiti četiri načina transformacije otočnih naselja.

„Transformacija je najintenzivnija u obalnom pojasu, ponajprije u otočnim naseljima u kojima je turizam najrazvijeniji – Pag, Novalja i Povljana, a neka su i nastala – Gajac i Kolanjski Gajac ili potpuno preobražena izgradnjom kuća za odmor i drugih smještajnih jedinica – Mandre ili pak izgradnjom luke namijenjene nautičkom turizmu – Šimuni." (J.F.)

Prateći povijesni slijed suvremenog razvoja turizma na Pagu, izdvajaju se dva ključna razdoblja. Prvo razdoblje je ono koje je uslijedilo nakon izgradnje Paškog mosta, tj. krajem 70-ih i početkom 80-ih godina 20. stoljeća. Tada kreće razvoj turizma te prva značajnija izgradnja apartmana i ostalih smještajnih kapaciteta (hotela) za potrebe razvoja uglavnom obiteljskog turizma. U to vrijeme u Novalji je uređena riva te sve veći broj stanovnika iz kontinentalnih dijelova Hrvatske i Slovenije počinju kupovati zemljišta i graditi apartmane. Tada je izgrađeno i plansko apartmansko naselje Gajac. Drugo razdoblje započinje početkom 21. stoljeća kada kreće ekspanzivan razvoj turizma koji sa sobom donosi izrazitu apartmanizaciju, betonizaciju, ilegalnu gradnju, širenje građevinskih područja te samim time snažno izraženu izmjenu dotadašnjeg otočnog krajobraza. Razvoj turizma trebao je pratiti i

razvoj infrastrukture što često nije bio slučaj. Budući razvoj turizma trebao bi se usmjeriti na kvalitetu umjesto dostizanja većeg broja dolazaka i noćenja te što manje negativnih utjecaja na prirodni okoliš.

U intervjuima je često naglašavano kako nije postajala strategija razvoja turizma te kako je dosadašnji stihijski način razvoja turizma dobar kratkoročno na mikroekonomskoj razini (na razini poduzetnika, iznajmljivača soba), dok je dugoročno iznimno nepovoljno na razini otoka kao cjeline.

„To je pogubno gospodarski…Pagu dugoročno prijeti nestanak komparativne prednosti. Onda će se trebati okrenuti nečem drugom. Pitanje je hoće li to Pažani znati i hoće li ostati na otoku kada se to počne događati." (N.S.)

„Onda se i turizam počeo događati, i to namjerno tako kažem…u percepciji otočana je to gotovo kao prirodan ciklus, laste odu na jesen, vrate se u proljeće. Tako negdje, oko lipnja počnu dolaziti turisti… nisam ih zvao, ali dolaze pa sam spremio apartmane!" (N.S.)

Na prostoru Grada Novalje u razdoblju od 2000. do 2019. obiteljski turizam počinje zamjenjivati *party* turizam koji sa sobom nosi drugačiju strukturu gostiju i drugačiju potražnju za smještajem, gastronomijom i ostalim sadržajima. Prema nekim ispitanicima razvoj *party* turizma na otoku smatran je dominantnom pojavom na otoku koja je pokrenula sve druge prostorne procese. Pojava *party* turizma nije utjecala samo na povećanu izgradnju turističkih smještajnih objekata i ostale pomoćne infrastrukture, nego je značila i potpunu promjenu u svakodnevnom životu i razmišljanju lokalnog stanovništva.

„Dereguliranost urbanistička i Zrće su dva najdramatičnija konflikta društvena, socijalna i prostorna koja su obilježila zadnjih 25-30 godina…" (B.Š.)

„Zrće je konflikt u sociološkom smislu. Način na koji se moralo adaptirati mnogo što i u prostoru i u glavama i način na koji je jedna zajednica od tada funkcionirala i kako je morala funkcionirati od tada. Pitanje nereda, čistoće, buke, odnosa gost-iznajmljivač, gospodarske aktivnosti, pojačani dodatni troškovi na smirivanje tog adrenalinskog šoka koji se događa u prostoru…" (B.Š.)

Dosadašnji razvoj *party* turizma doveo je do postavljanja sljedećeg pitanja: „Je li Zrće u funkciji razvoja Novalje ili je Novalja u funkciji razvoja Zrća?". Naime, veliki broj sugovornika tvrdi da je upravo Novalja u funkciji razvoja Zrća. Novalja je postao prostor

gdje su izgrađene spavaonice koje su dugoročno izmijenile vizuru nekadašnjeg malog obalnog naselja i prostor gdje se akumuliraju svi problemi u trenutcima kada broj turista nadmaši nosivost prostor poput problema buke, problema odlaganja otpada, problema kanalizacije, problema prometnih gužvi i dr.

„Prije 20 godina Zrće je slovilo za lijepu plažu uz Novalju, a danas je Novalja postala spavaonica uz Zrće…kriteriji vrijednosti su malo poremećeni…Znači Zrće je prije bilo u službi Novalje, danas je Novalja u službi Zrća." (Ž.B.)

„Bjelodani primjer u Novalji je Zrće. To je očigledan konflikt. S jedne strane to je konflikt, s druge strane svi od toga jako dobro žive. To je nekakva neurotična situacija." (N.T.K.)

Party turizam na plaži Zrće uzrokuje i niz negativnih posljedica na razvoj drugih oblika turizma jer buka i neredi koje uzrokuje negativno utječu na razvoj turizma u okolnim naseljima.

„Također, konflikt je i u turizmu – između plaže Zrće gdje su noćni klubovi koji noću ostvaruju visoku buku…i s druge strane imate Kustoviće, Vidaliće, Metajnu gdje imate jedan dio ljudi koji najviše iznajmljuju apartmane starijim gostima koji su već dugi niz godina kod njih. To su većinom stariji gosti ili obiteljski gosti koji baš ne trpe noću preglasnu glazbu. Glazba je glasna jer je udaljenost svega nekoliko kilometara. To je konflikt unutar turizma, između dva različita aspekta – iznajmljivača apartmana i onih koji se bave ugostiteljstvom ili noćnim klubovima." (M.O.)

Također, puno ispitanika se složilo kako se na Pagu dogodio proces specijalizacije otočne ekonomije koji je učestala pojava na otočnim prostorima. Naime, otočnu ekonomiju karakterizira diversificirana ekonomija pri čemu svaki otočanin raspolaže s nizom vještina koje mu pomažu da preživi u ograničenom otočnom prostoru pa svaki otočanin često ima nekoliko zanimanja – poljoprivrednik, ribar, građevinar i dr. Kada otočani prepoznaju komparativnu prednost što je u slučaju razvoja otoka Paga bio turistički resurs, otočani često napuštaju sve djelatnosti te se fokusiraju isključivo na tu jednu djelatnost. U slučaju propadanja te gospodarske djelatnosti za koju su se specijalizirali, otočani se često pokažu kompetitivno nesposobni, tj. pokažu nemogućnost da se okrenu nekoj drugoj djelatnosti. I tu se javlja ono pitanje koje se često ponavljalo kroz intervjue: „Što će se dogoditi ako jedne godine ili nekoliko njih zaredom zakaže turizam?" Također, postavlja se pitanje jesu li Pažani spremni ponovno se vratiti djelatnostima koje su im do prije 50 godina bile osnova

gospodarstva. Osim toga, trenutna specijalizacija na turizam bez sumnje je transformirala krajobraz te je jednom izmijenjeni krajolik iznimno teško ili nemoguće vratiti u prvobitno stanje. Još jedno pitanje koje se postavlja u tom scenariju propasti turizma jest: „Hoće li na otoku biti dovoljno radno sposobnih ljudi da pokrenu posrnulu ekonomiju?"

„Jer jednom kada prođe taj uzlazni trend, ostat će jako puno neiskorištenih nekretnina, upropašten prostor koji će biti teško vratiti u prvobitno stanje niti će biti dovoljno Pažana da se prihvate tog posla." (N.S.)

Važna karakteristika ovakve strukture gospodarstva u kojem dominira turizam jest da dokida ekonomska samoodrživost.

„Ono što je najgore u tom razvoju je da je on potpuno ukinuo otočnu samodostatnost. Oni su proizvodili koliko im je trebalo da opstanu. Turizam to konačno dokida. Otok je prisiljen specijalizirati se. Ovdje je turizam tu monokulturu doveo do apsurda." (N.S.)

„Radne snage nema, radnu snagu treba dovući sa strane, radna snaga košta 30-40% više nego inače, i inače košta skupo…Dosta složena situacija, dosta neizbježna budućnost, vrlo ovisna o turizmu, dominantno ovisna o turizmu…Dvije godine, ne daj Bože, nikakvog turizma, tu bi nepopravljivo nastale ogromne štete jer nitko ni na koji način nije spreman ni mentalno ni materijalno za preživjeti više od dvije godine…rijetki…" (B.Š.)

Negativne pojave u dosadašnjem razvoju turizma predstavlja manjak hotelskih smještajnih kapaciteta u smještajnoj strukturi koji bi mogli omogućiti razvoj cjelogodišnjeg turizma te pretjerana izgrađenost ostalih smještajnih kapaciteta što je dovelo do značajne nepopunjenosti čak i u vrijeme turističke sezone.

„Dolaskom hotela produžiti će se turistička sezona. Tek onda možemo mi razmišljati o više dana turizma. Bez hotela, ništa…" (I.P.)

„U Novalji se prije u špici sezone rijetko kada mogao naći slobodan apartman, a sada ih imate koliko hoćete. Toga je toliko puno…Tko je kriv? S jedne strane, olako raspolaganje nekretninama, s druge strane neulaganje u postojeće apartmane pošto su novi bolji uzimaju glavninu tog kolača." (A.D.)

Kao jedan važan konflikt nekoliko dionika spominje neadekvatno oporezivanje apartmana za iznajmljivanje pri čemu velik broj apartmana nije oporezovan, tj. ni na koji način ne doprinosi državnoj ili lokalnoj blagajni.

„Koliko to ljudi boravi u Novalji u apartmanima koji nisu nigdje evidentirani! Samo u Novalji! A da ne govorim o cijelom otoku. Ako država u jednom danu zaradi 100 tisuća kuna, sigurno još 100 nije uzela. Znači, ne organizirani smo." (I.O.)

Sl. 20. Oznake postavljene u središtu Grada Novalje

Snimila: Paola Marinović (6.12.2019.)

6.8. Razvoj poljoprivrede

Svi ispitanici su u svojim odgovorima napomenuli kako je do prije 50 godina osnovna grana gospodarstva – poljoprivreda, danas potpuno zanemarena. Kao razlog napuštanja poljoprivrede navodi se da su se ljudi počeli baviti turizmom umjesto poljoprivredom iz financijskih razloga što je posljedično dovelo do toga da su površine koje su nekoć korištene za poljoprivredu, danas korištene za daljnji turistički razvoj.

„Sada se ne biraju sredstva kako doći što brže što lakše do zarade…zbog toga je krajobraz devastiran…Nažalost, nauštrb pašnjačkih površina jer sve te zgrade/zgradurine itd., zahvati u prostoru odvijaju uglavnom tamo gdje su nekad bile pašnjačke površine…"

Sugovornici su često isticali Novaljsko, Povljansko i Kolansko polje kao iznimno plodne poljoprivredne zone na otoku koje su omogućavale proizvodnju hrane za sve stanovnike otoka Paga. Kada bi se parcele u navedenim poljima komasirale te kada bi se izgradio sustav navodnjavanja, polja bi ponovno mogla omogućiti održivost otoka u aspektu proizvodnje hrane barem za potrebe lokalnog stanovništva. Također, veliki broj ispitanika istaknuo je

kako bi se upravo poljoprivreda mogla i trebala povezati s turizmom te na taj način doprinijeti rastu kvalitete turizma.

Sl. 21. Novaljsko polje

Snimila: Paola Marinović (8.12.2019.)

„I polja koja su nekad hranila naše, do prije 50 godina, samo 50 godina, polja su hranila sva sela…" (I.O.)

„Otok se može razvijati smislenim turizmom i poljoprivredom. Novaljsko, Kolanjsko, Povljansko polje, Paško polje…može se proizvoditi toliko hrane samo s navodnjavanjem!" (I.O.)

„…kada bi se na neki način omogućilo i stvorilo da nastaju veći proizvođači mlijeka, odnosno ovaca, veći OPG-ovi, da se okrupni ta proizvodnja…to je sigurno budućnost…trebala biti budućnost otoka." (I.G.)

Unatoč očiglednoj monokulturi turizma, prednost otoka Paga u odnosu na druge prostore u Hrvatskoj gdje je snažno izražena monokultura turizma jest razvijeno stočarstvo i proizvodnja sira. Stočarstvo i proizvodnja sira predstavljaju nedovoljan, ali ipak postojeći oslonac u slučaju propasti turizma.

Među svim jedinicama lokalne samouprave najviše se ističe Kolan kao jedinica koja je napravila najveći pomak u razvoju poljoprivrede, naročito stočarstva u posljednjih desetak godina.

„Glavni pokretač je stočarstvo i proizvodnja paškog sira što je potaklo i veći uzgoj ovaca i potaklo da se što više ljudi bavi time…U tom razdoblju se otvorio i velik broj OPG-ova koji su dobivali poticaje od države. S druge strane turizam koji je direktna podrška stočarstvu i proizvodnji paškog sira. Bez toga bi bio puno teži plasman proizvoda…Na prostoru općine Kolan djeluje 60-70 OPG-ova, tako negdje…i većina ih je otvorena u zadnjih 10 godina. Bilo je i prije nešto OPG-ova…" (M.O.)

Razvitak poljoprivrede u općini Kolan smatran je iznimno pozitivnim pomakom, dok je razvoj turizma uz ekonomske benefite donio velik broj neželjenih nuspojava u prostoru.

„Za razvoj prostora najveći značaj je imao turizam, čak možda i više u negativnom smislu. Sama poljoprivreda nije toliko naštetila razvoju prostora, ona je više oplemenila prostor po pitanju njenog krajolika…" (M.O.)

Kao jedna od opasnosti javlja se starenje stanovništva koje posljedično utječe i na starenje stanovništva koje se bavi ovčarstvom i proizvodnjom sira. Mladi ljudi ili odlaze s otoka ili se nastoje baviti turističkom djelatnosti (ili drugim djelatnostima vezanim uz turizam).

„Kod nas u sirarstvu, odnosno u proizvodnji mlijeka je problem…su ti mali proizvođači mlijeka. Oni su postali stara populacija, staro stanovništvo koje prirodnim putem izumire, a mladi ljudi se toga ne prihvaćaju i mi iz godine u godinu imamo smanjenu proizvodnju ovčjeg mlijeka, a onda i paškog sira." (I.G.)

Danas je gotovo nemoguće kupiti lokalno uzgojenu hranu jer se poljoprivredom bavi malo broj stanovnika i to uglavnom za vlastite potrebe.

„Nemamo nikakvu pijacu. Na pijaci se prodaje supermerkatizirana roba, ribarnica ajde nešto ima…dakle, imamo možda dva broda koja izlaze van. Nemamo ništa osim sira paškog, koji se hvala Bogu sačuvao u dvije-tri veće i dvije-tri manje sirane…Mislim da smo u tom pogledu apsolutno zapušteni…" (B.Š.)

6.9. Administrativna podjela otoka Paga

Treba istaknuti kako je trenutna administrativna podjela otoka suprotna svim razvojnim načelima jer se prema nisologiji otočna politika mora odnositi prema otoku kao prema cjelini. Osim toga, takva podjela čini proces usklađivanja prostornih planova lokalnih jedinica teškim ili gotovo nemogućim jer se prostorni planovi Novalje usklađuju s planovima Ličko-senjske županije, dok se planovi ostalih jedinica usklađuju s planovima Zadarske županije te se na kraju županijski planovi ne usklađuju. Administrativne jedinice među sobom ne komuniciraju, a kao najbolji dokaz za to javlja se postojanje komunalnih poduzeća u svakoj jedinici.

„...iako se svi izjašnjavaju da ta ona deklarativno postoji, ona ne postoji…Najbolji dokaz su te komunalne jedinice koje su u svakoj lokalnoj samoupravi…" (I.G.)

„Mi imamo osam tisuća stanovnika na otoku, imamo dvije županije, četiri jedinice lokalne samouprave, osam komunalnih poduzeća i još jedno u stečaju…pa kako mi možemo naprijed?" (B.D.)

Smatra se kako je upravo administrativno-teritorijalna fragmentiranost utjecala na još veći intenzitet gradnje jer upravo komunalni doprinosi znače osnovni prihod jedinica lokalne samouprave.

„Usitnjenost, puno općina, malo prostora…znači oni moraju preživljavati, preživljavaju od onog što imaju a to je…gradnja i doprinosi" (Ž.B.)

Besmisao takve administrativna podjele naročito dolazi do izražaja kod planiranja jedne male, ali iznimno važne konfliktne zone, tj. kod planiranja plaže Zrće. Plaža Zrće je također podijeljena između dvije županije i dvije jedinice lokalne samouprave pri čemu veći dio pripada Kolanu, a manji dio Novalji. U novaljskom dijelu plaže Zrće nalazi se više klubova, ali ne postoje smještajni kapaciteti jer su oni uglavnom smješteni u okolnim naseljima. U kolanjskom dijelu plaže Zrće, tj. zoni Katarelac nalazi se samo jedan klub, ali je započeta gradnja smještajnih objekata koja se planira nastaviti.

6.10. Identitet otoka Paga

U komunikaciji s lokalnim dionicima i stručnjacima učestalo se pojavljivala i problematika snažne transformacije prostora koja je utjecala na nestajanje nekoć snažnog identiteta prostora te nastajanje novog identiteta.

,,Ono što je problem to je onaj period velike transformacije samog grada, i Novalje i Paga koji su u potpunosti degradirali svoju povijest, svoju prirodu, svoj nekakav identitet, stvoren je neki novi umjetni koji je pitanje koliko je opravdan i koliko je ekonomski isplativ…" (A.M.)

Kao važan otočni resurs, ali i simbol identiteta otoka (naročito sjevernog dijela otoka) ističe se suhozidna gradnja. Nažalost, često se pri gradnji novih objekata često ruše suhozidi koji predstavljaju jedan od temeljnih elemenata nekadašnje otočne arhitekture. Ne postoji nikakva svijest o zaštiti suhozida i adekvatnoj valorizaciji ovog resursa.

Dosadašnji način razvoja, doveo je do gubitka otočnih običaja te nepoštivanja otočnih arhitektonskih načela. Sve je to dovelo do slabljenja identiteta otoka Paga koji se nekoć ogledao u temeljnim djelatnostima kao što su vinogradarstvo, maslinarstvo, stočarstvo, sirarstvo, solarstvo i dr.

,,To je jedan prilično rudimentalan način života koji je uspostavljen, ne poštivanje arhitekture, ne poštivanje krajobraza, nepoštivanje povijesti…To je prouzrokovalo da smo danas prilično zapušteni u nekakvom duhovnom smislu jer nemamo niti supstancu iz koje bismo izvlačili budućnost, a nemamo niti osjećaj da je iza naš postojalo nešto vrijedno…" (B.Š.)

Usmjerenost isključivo na turizam nije utjecala samo na krhkost otočne ekonomije, već i na intenzivno slabljenje gospodarskih grana koje su činile osnovu identiteta prostora. Gubitak tog dijela identiteta utjecao je i na gubljenje prostornih specifičnosti koje su opet važne za daljnji gospodarski, naročito turistički razvoj.

,,Ne dolazi on ovdje vidjeti tebe kako prodaješ Rusu teren niti kako voziš taksi, on mora vidjeti autentičan život – dotaknuti ga, pomirisati ga, osjetiti ga, okušati…" (B.Š.)

„…kod nas se ne proizvodi ništa, ne reklamira se ništa od tih vrijednosti koje su se stoljećima ovdje baštinile…to jest praktički dokinuto i u ime života od rente je to potpuno uništeno, mislim da se čak ni u školama više ne spominje…" (B.Š.)

„Ne možeš turizam podignuti samo sa studijom, samo s idejom, moraš ga podignuti s životom…Život podiže njegovu vrijednost. Život je tu praktično *fake,* dakle to je život od rente i način raubanja prostora i resursa bez imalo napora da se stvori nova vrijednost." (B.Š.)

Kao jedan prostorno-razvojni konflikt javlja se i sam vizualni doživljaj novoizgrađenih smještajnih kapaciteta koji niti su ugodni oku niti su u skladu s odrednicama otočne arhitekture.

„I ružne kuće – to je isto konflikt! Kuće jednostavno strše, ogromne su, prevelike, nema veze sa nekom mjerom, nema veze s prostorom, nema veze s onim što je prije bilo…Sve je dva kata više, pet metara šire s izbačenim balkonima. Jednostavno su velike, voluminozne,…i još kada budu roze – to je onda vrhunac! To je i vizualni nasrtaj na prostor." (N.T.K.)

6.11. Vizija otoka Paga 2020.-2030.

Kao važan izazov ističe se mogućnost planiranja otoka Paga kao cjeline pri čemu je nužna što veća suradnja jedinica županijske i lokalne samouprave. Novi Zakon o otocima ističe se kao kvalitetna pravna regulativa te bi njegova primjena mogla doprinijeti komplementarnosti između ključnih djelatnosti: turizma, poljoprivrede, ribarstva, proizvodnje soli, proizvodnje sira te identitetski važnih djelatnosti kao što su čipkarstvo i proizvodnja baškotina.

Ispitanici su svjesni kako će turizam i u budućnosti biti temeljna gospodarska grana. Turizam u budućnosti trebao bi biti snažnije povezan s nekad temeljnim granama za otočno gospodarstvo kao što su vinogradarstvo, maslinarstvo, stočarstvo i proizvodnja sira.

„Otok Pag je nekoć bio krcat vinogradima. Onaj prostor koji sam spomenuo da je najviše degradiran, od Paga do Svetog Duha…taj je prostor bio krcat vinogradima, pun vinograda. Sada je taj prostor nažalost devastiran. Turizam se treba razvijati, samo je pitanje u kojem smjeru. Hoćemo li ga razvijati kako je krenulo na Zrću ili ćemo ga razvijati kao turizam koji će biti u svrhu razvoja upravo onog o čemu sam ja govorio – poljoprivrede, stočarstva,…" (I.G.)

,,Primarno bi trebao biti oblik poljoprivrede, vinarstva, agrarni turizam, gdje na kraju ne možemo izbaciti identitet koji danas ima…" (A.M.)

,,Mi moramo imati mogućnost da se živi i bez turizma. Znači, da turizam dođe kao nadgradnja, da ti recimo možeš živjeti od polja i od pašnjaka, a da od turizma svako nekoliko godina možeš nešto popraviti u apartmanu, kupiti novi auto…" (I.O.)

Činjenica je da su pojedina područja poput Novalje, Paga, Povljane i Mandre danas pretjerano izgrađena, ali provođenjem određenih metoda bilo bi moguće ublažiti snažne nasrtaje na prostor koji su nastali u razdoblju od 2000. do 2020.

Veliki pomak mogao bi se ostvariti kada bi lokalna zajednica osvijestila kratkoročnost dosadašnjeg načina razvoja te svojim individualnim intervencijama u prostoru utjecali na smanjivanje intenziteta daljnje transformacije otoka. Dakako, važna je suradnja između lokalnog stanovništva i lokalne uprave koja ima najviše ovlasti u svojim rukama da inicira drugačiji oblik razvoja. Uz sve navedeno, važna je i suradnja sa strukom u izradi daljnjih strategija te u održavanju tribina kako bi se educiralo lokalno stanovništvo.

,,Prvo svijest treba ići od lokalne zajednice. Vrlo snažno treba biti uključena i struka koja će usmjeriti i koja može educirati one koje su na vlasti u kojem će se smjeru razvijati." (A.M.)

Lokalna vlast bi u suzbijanju dosadašnjih negativnih prostornih procesa trebala više koristiti afirmativne nego represivne kojima bi usmjeravali financiranje raznih prirodno oblikovanih i s kontekstom usklađenih modela. Lokalna vlast i sama prepoznaje da bi se budući razvoj otoka trebao usmjeriti na zaustavljanje daljnje izgradnje te na usmjerenije bavljenje manje agresivnim oblicima turizma.

,,Trebalo bi davati subvencije, nagrade, sisteme koji bi usmjeravali na kraju krajeva i edukaciju lokalne zajednice, koji oblici su dugoročno puno uspješniji i koji su manje radikalni za cijeli prostor". (A.M.)

,,Razvoj bi morao ići da se prije svega pozornost usmjeri na očuvanje okoliša, zaštitu prostora…Ilegalna gradnja ne bi se smjela događati…" (M.O.)

,,Moj stav je da moramo podvući crtu, obilaznica grada je crta preko koje se ne smije graditi, moramo zatvoriti taj prostor i po mojoj procjeni da 20 godina ne bi trebali dirati preko…A u ruralnom području, turizam usitniti u obliku prizemnica, maksimalno galerija na kat, jedna

rahla gradnja koja se nastavlja na poljoprivredne resurse, pogotovo na naše otočke delicije." (A.D.)

7. Participativan pristup u rješavanju prostorno-razvojnih problema

7.1. Participativan pristup u prostornom planiranju

Kao što je rečeno u uvodu, participativan pristup obuhvaća niz različitih aktivnosti kojima se nastoji uključiti javnost pri donošenju odluka (Katunarić, 1990). U suvremenim trendovima planiranja javnih prostora i kreiranja razvojnih strategija, participacijski pristup postaje važno komunikacijsko sredstvo (Careva i Lisac, 2016). Participativan pristup uključuje i kvalitativne i kvantitativne metode kao što su anketni upitnik, intervju, fokus grupa, radionice i dr. U ovom diplomskom radu kao participativne metode provedeni su polustrukturirani intervjui te internetske ankete. Intervjuima su ispitani stavovi važnijih lokalnih dionika i stručnjaka, a dobiveni odgovori poslužili su kao podloga za daljnje ispitivanje javnosti o prostornim procesima na otoku Pagu. U nastavku ovog poglavlja napisani su rezultati anketnog istraživanja kojim se nastojalo saznati stavove stanovnika Grada Novalja o prostornim procesima na otoku u razdoblju od 2000. do 2019. (Mišetić, 2016).

7.2. Participativan pristup u Gradu Novalji

„Ključna stvar je javna uprava. Da bi se uopće senzibilizirala javnost za probleme prostora, mora se ići u javnu komunikaciju – dvosmjernu komunikaciju da bi im se objektivno predočilo probleme." (A.D.)

Jedan od ključnih ciljeva ovog rada je shvatiti može li uključivanje lokalne zajednice u donošenje budućih razvojnih strategija osigurati dugoročno održiviji razvoj otoka. Potencijali participativnog pristupa u budućem planiranju otoka bit će istraženi na prostoru Grada Novalje. Grad Novalja se često u intervjuima spominje kao najkonfliktnija jedinica lokalne samouprave na Pagu. S druge strane, važni lokalni dionici smatraju da se u Gradu Novalji nastoji promicati sve veće uključivanje građana u odlučivanje o prostornim procesima. Kao važnu mjeru dionici ističu javni poziv iz 2018. za podnošenje prijedloga i projekata od strane lokalnog stanovništva koje bi na taj način sudjelovalo u kreiranju koncepcije prijedloga Stručnog rješenja koje će poslužiti kao stručna podloga za izradu

izmjena i dopuna prostornog plana uređenja grada Novalje. Svi pristigli prijedlozi moraju se razmotriti prema stručnim, prostorno-planskim i zakonskim mogućnostima. Također, svi projekti se moraju razmotriti i s aspekta zaštite prirode te u procesu Strateške procjene Plana na okoliš (URL 14).

„Bila je ta ideja u kojoj sam sudjelovao od početka da se prostornom planiranju pristupi na jedan inverzan način, da ga se okrene… da se zapravo anketira potencijal, da se vidi što oni imaju, što oni žele aktivirati prije nego što dođe taj bogati Rus…da vidi što postoji u ideji….Javilo se negdje 200-tinjak projekata. Radi se o tome da neovisno gdje je, za 4 ili 5 vrsta gospodarskih aktivnosti oslobodi taj neurbanizirani prostor u vrlo striktnim kriterijima…Inovativno je, nije obvezujuće…" (B.Š.)

„Ja mislim da se te zone moraju redefinirati…Od Novalje do Luna su tri zone, ukupno imaju 100 hektara urbaniziranog neizgrađenog građevinskog područja…Ja predlažem ovako. Ajmo mi reći, nećemo mi nigdje markirati nijedno područje, nijedan lokalitet konkretno, nego ćemo reći do Luna do Novalje pod tim i tim uvjetima se može izgraditi toliko i toliko po tom i tom konceptu…" (A.D.)

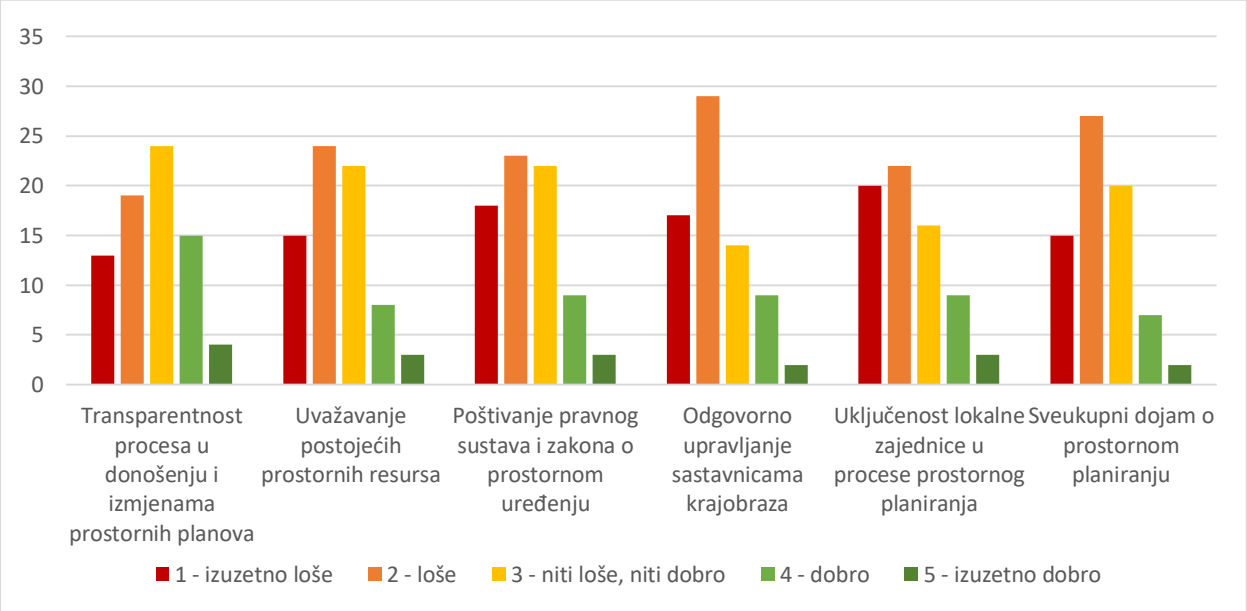
7.2.1. **Stavovi lokalnog stanovništva o prostorno-razvojnim problemima i budućem razvoju**

Među 71 dobivenih odgovora, 26 odgovora ili 36,6% svih odgovora su bili odgovoreni od strane ženske populacije, a 45 odgovora ili 63,4% svih odgovora su bili od strane muške populacije.

Prema dobi, najveći broj ispitanika pripada skupini 18-30 godina (36,6%), potom slijede dobna skupina 50-60 godina (22,5%), skupina 40-50 godina (16,9%), skupina 30-40 godina (14,1%) te je najmanji udio ispitanika starijih od 60 (samo 9,9%). Udio umirovljeničkog stanovništva za Novalju iznosi 31,3% što je više od hrvatskog prosjeka. U anketnom uzroku malo manje od 10% ispitanika je staro stanovništvo pa je jasno da se uzorak prema dobnoj strukturi ne poklapa s dobnom strukturom ukupnog stanovništva. To se može objasniti time što je anketa bila provođena internetskim putem i time pristupačnija mlađim dobnim skupinama.

Prema najvišem stupnju završenog obrazovanja, najveći broj ispitanika pripada skupini sa završenom srednjom školom (čak 47,9%), manji broj ispitanika ima završen magisterij ili doktorat (28,2%) te najmanji broj ispitanika ima završenu višu ili visoku školu (23,9%). U obrazovnoj strukturi stanovništva Grada Novalje, čak 12,3% pojedinaca nema završenu osnovnu školu, a u anketnom uzorku niti jedan ispitanik nije pripadao toj kategoriji prema obrazovanju. U Novalji 11,8% stanovništva ima više ili visoko obrazovanje, dok je u uzorku čak 52,1% ispitanika imalo više ili visoko obrazovanje. Ovaj anketni upitnik proveden je internetskim putem pa je način provođenja anketa značajno utjecao na obrazovnu strukturu ispitanika.

Najveći broj ispitanika je iz naselja Novalja (čak 64,8%), Jakišnice (14,1%), Metajne (8,5%) te Luna (4,2%). Ostali ispitanici su iz Vidalića, Gajca, Zubovića i Stare Novalje. Stanovništvo Grada Novalje koncentrirano je uglavnom u samom naselju Novalja gdje živi 64,4% ukupnog broja stanovnika, dok su ostali stanovnici iz drugih manjih naselja. Iz navedenog je očigledno kako uzorak prema kriteriju naselja stanovanja predstavlja ukupnu populaciju Novalje.

Sl. 22. Stav o određenim aspektima prostornog planiranja i upravljanja prostornim resursima u razdoblju 2000.-2019.

Izvor: anketno istraživanje autorice diplomskog rada, prosinac 2019.

Tab. 6. Prosječna ocjena određenih aspekata prostornog planiranja i upravljanja prostornim resursima u razdoblju 2000.-2019.

ASPEKT	PROSJEČNA OCJENA
Transparentnost procesa u donošenju i izmjenama prostornih planova	2.86
Uvažavanje postojećih prostornih resursa	2.48
Poštivanje pravnog sustava i zakona o prostornom uređenju	2.55
Odgovorno upravljanje sastavnicama krajobraza	2.30
Uključenost lokalne zajednice u procese prostornog planiranja	2.30
Sveukupni dojam o prostornom planiranju	2.35

Izvor: anketno istraživanje autorice diplomskog rada, prosinac 2019.

Iz sl. 22. i tablice 6. mogu se iščitati stavovi ispitanika o određenim aspektima prostornog planiranja i upravljanja prostornim resursima u razdoblju 2000. do 2019. Svaki ispitanik mogao je dodijeliti ocjenu od 1 što znači izuzetno loše do 5 što znači izuzetno dobro. Prosječne ocjene svih aspekata su u rasponu od 2.30 do 2.86 što govori o velikom nezadovoljstvu ispitanika o istraživanoj problematici. Prosječna ocjena sveukupnog dojma prostornog planiranja iznosi 2.35 što dokazuje u kojoj mjeri su ispitanici nezadovoljni dosadašnjim načinom upravljanja resursima i planiranja prostora. Najvišom ocjenom vrednovan je aspekt transparentnosti procesa u donošenju i izmjenama prostornog plana i to prosječnom ocjenom 2.86. Najnižim prosječnim ocjenama vrednovani su odgovorno upravljanje sastavnicama krajobraza i uključenost lokalne zajednice u procese prostornog planiranja i to ocjenom 2.30. S obzirom da ovaj rad nastoji istražiti participativan pristup pri rješavanju problema prostornog planiranja na Pagu, ovi rezultati nam jasno govore kako se lokalna zajednica osjeća zanemareno u donošenju svih važnih odluka u prostornom planiranju.

Tab. 7. Prosječna ocjena prostorno-razvojnih konflikata u razdoblju 2000.-2019.

PROSTORNO-RAZVOJNI PROBLEM	PROSJEČNA OCJENA
Prometna infrastruktura (kvaliteta cesta, kolnika, dovoljan broj parkirališta)	2.08
Osnovna infrastruktura (opskrba pitkom vodom, plinom i električnom energijom)	2.93
Ilegalna izgradnja	2.15
Prekomjerna izgradnja i širenje građevinskih zona	1.56
Transformacija vizualnog identiteta	1.87
Pogodovanje pojedinačnim projektima	1.92
Degradacija obalne linije	2.00
Zanemarivanje prirodnog okoliša i ekološkog aspekta razvoja	2.13
Monokultura turizma	2.30
Deagrarizacija	1.97
Razvoj *party* turizma na plaži Zrće	2.79
Nepostojanje jedinstvene strategije razvoja otoka Paga kao cjeline	2.03

Izvor: anketno istraživanje autorice diplomskog rada, prosinac 2019.

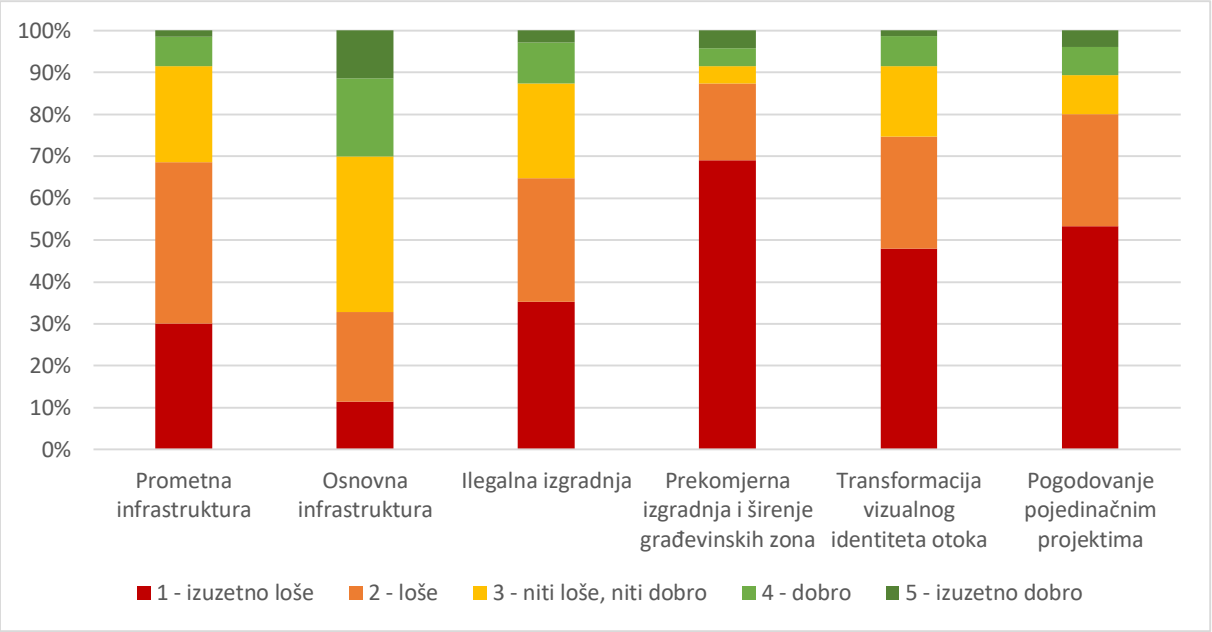
Iz tablice 7. mogu se iščitati prosječne ocjene za određeni prostorno-razvojni konflikt pri čemu je ocjeni 1 pridruženo značenje izuzetno značaj problem, a ocjeni 5 značenje izuzetno zanemariv problem. Na temelju analize polustrukturiranih intervjua s lokalnim dionicima i stručnjacima, navedeno je 12 prostorno-razvojnih konflikata i to su redom: prometna infrastruktura (kvaliteta cesta, kolnika, dovoljan broj parkirališta), osnovna infrastruktura (opskrba pitkom vodom, plinom i električnom energijom), ilegalna izgradnja, prekomjerna izgradnja i širenje građevinskih zona, transformacija vizualnog identiteta, pogodovanje pojedinačnim projektima, degradacija obalne linije, zanemarivanje prirodnog okoliša i

ekološkog aspekta razvoja, monokultura turizma, deagrarizacija, razvoj *party* turizma na plaži Zrće te nepostojanje jedinstvene strategije razvoja otoka Paga kao cjeline. Navedeni problemi vrednovani su prosječnom ocjenom od 1.56 do 2.93 što opet ukazuje na to da lokalno stanovništvo prepoznaje navedene probleme kao iznimno značajne. Najvišom ocjenom vrednovani su osnovna infrastruktura i razvoj party turizma na plaži Zrće te su oni stoga određeni kao konflikti najmanjeg značaja. Prekomjerna izgradnja i širenje građevinskih zona te transformacija vizualnog identiteta definirani su kao najznačajniji problemi prema stavovima ispitanika. Iz sl. 24. i sl. 25. jasno se može iščitati kako dominiraju ocjene 1 (izuzetno loše) i 2 (loše) u svim aspektima.

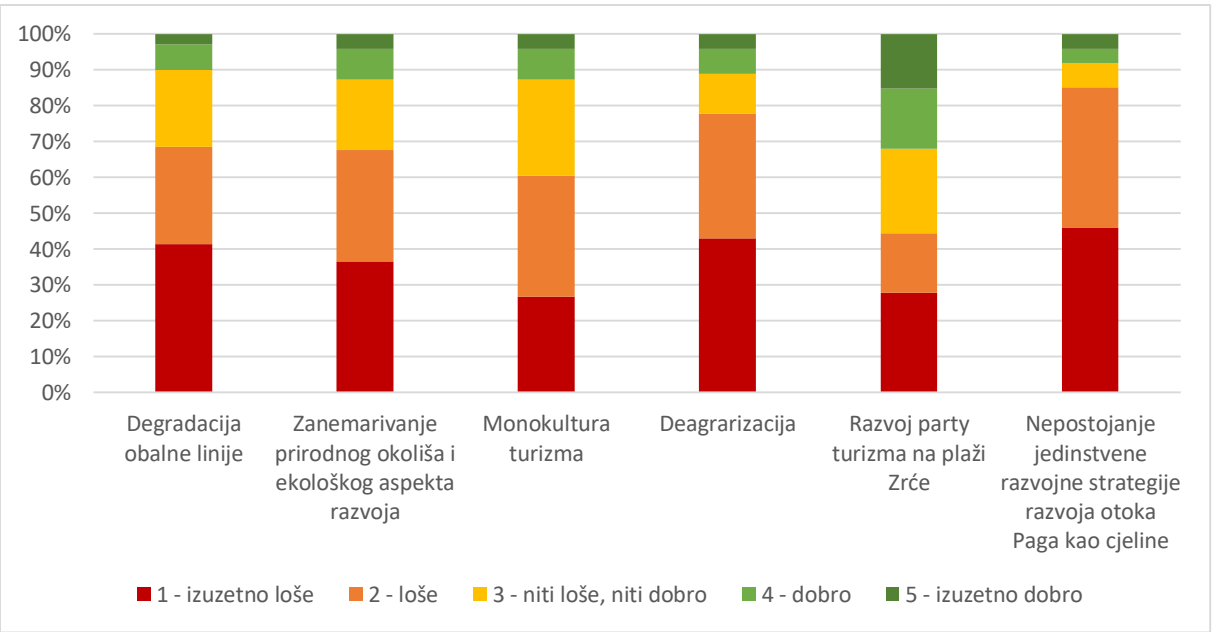
Sl. 23. Prometna infrastruktura u središtu Novalje

Snimila: Paola Marinović (6.12.2019.)

Sl. 24. Stav o određenim prostorno-razvojnim problemima u Gradu Novalji (prvi dio)

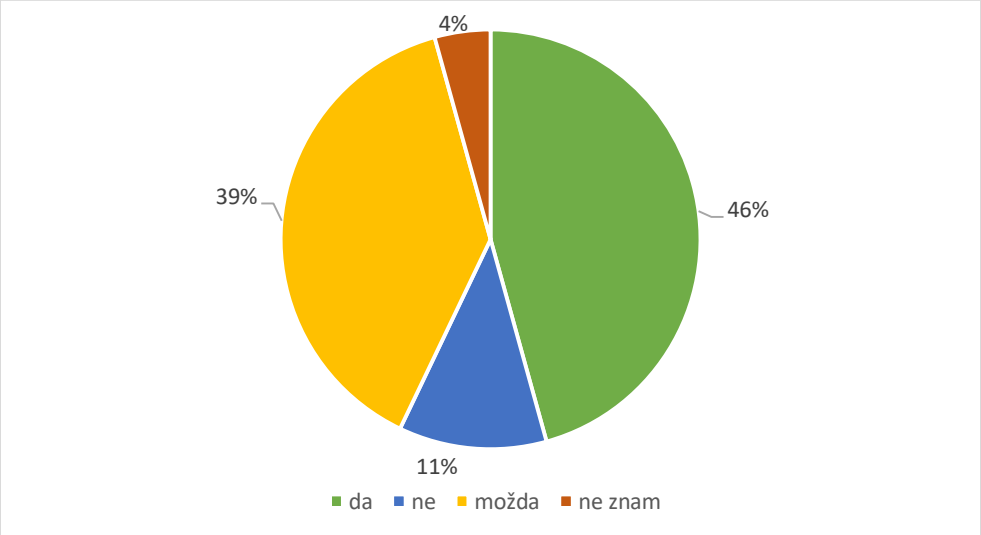
Izvor: anketno istraživanje autorice diplomskog rada, prosinac 2019.

Sl. 25. Stav o određenim prostorno-razvojnim problemima u Gradu Novalji (drugi dio)

Izvor: anketno istraživanje autorice diplomskog rada, prosinac 2019.

Osim navedenih prostorno-razvojnih konflikata na prethodnima grafikonima, u sljedećem pitanju ispitanici su imali mogućnost navesti još neke konflikte. Konflikt koji se nadovezuje na prekomjernu izgradnju, a nije spomenut u prethodnom pitanju je i vizualni dojam novoizgrađenih objekata. Vizualni dojam bi mogao biti konflikt subjektivne naravi, ali s obzirom da je ovaj konflikt naveden i od strane stručnjaka, nema razloga da ga se ne uvaži kao relevantan i značajan prostorni konflikt. Pogodovanje pojedinačnim interesima nadopunjuje se u ovom pitanju s pojavom pogodovanja projektima stranih investitora što često šteti interesima lokalnog stanovništva. Iako je aspekt prometne i osnovne infrastrukture ispitan u prošlom pitanju, aspekt javne infrastrukture s naglaskom na manjak zelene infrastrukture te javnih ustanova (škola i vrtića) spominje se kao veliki nedostatak. Jedan važan konflikt koji nije ponuđen ni na koji način u prethodnom pitanju, a ispitanici su ga isticali važnim jest neuravnoteženost razvoja Novalje. To se odnosi na jačanje razvoja samog naselja Novalje uz zanemarivanje svih ostalih manjih naselja. Unatoč tome što je u pitanjima ispitan stav o odnosu prema prirodnom okolišu i ekološkim problemima, ispitanici su naglasili problem upravljanja otpadom kao jedan od značajnih problema. Neki ispitanici izrazili su i stav da se zanemaruje struka prostornog planiranja pri izradi prostornih planova kao i pri provođenju tih planova. Pitanje teritorijalno-administrativne usitnjenosti izdvojeno je kao posebno pitanje, ali su ga neki ispitanici već i ovdje istaknuli kao očigledan izazov u ostvarivanju željenog razvoja otoka. Konflikt koji nije postavljen u pitanjima, a istaknuo ga je najveći broj pojedinaca jest pitanje marine.

Sl. 26. Uključivanje u donošenje prostornih planova i razvojnih strategija Grada Novalje

Izvor: anketno istraživanje autorice diplomskog rada, prosinac 2019.

U sljedećem pitanju ispitanici su trebali odgovoriti smatraju li da bi trebali biti više uključeni u donošenje prostornih planova i razvojnih strategija Grada Novalje (sl. 26.). Na ovo pitanje najveći udio ispitanika, njih 46% izjasnilo se kako bi voljeli biti uključeni u donošenje prostornih planova i razvojnih strategija, a samo 11% svih ispitanih izjasnili su se kako ne bi voljeli biti uključeni u donošenje prostornih planova i razvojnih strategija. Samo 4% ispitanika ne zna odgovor na ovo pitanje, a njih 39% su neodlučni oko odgovora na ovo pitanje.

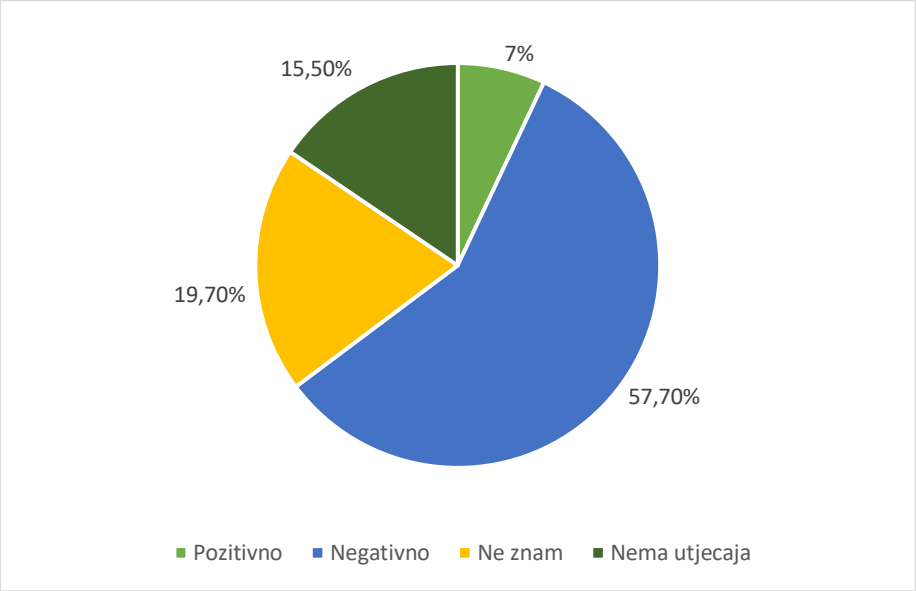
Sljedeće pitanje bilo je otvorenog tipa i u njemu su ispitanici trebali predložiti barem jednu mjeru kojom bi se mogao riješiti jedan od konflikata spomenutih u prethodna dva pitanja. Predložen je velik broj različitih mjera koje su tematski i prema broju ponavljanja podijeljene u četiri velike skupine: mjere usko vezane za prostorno planiranje, razvojne mjere, mjere za unapređenje infrastrukture te mjere za unapređenje sustavnih problema (tab.8.). Među mjerama koje su usko vezane za prostorno planiranje, ispitanici su istaknuli kako bi trebali biti više uključeni u prostorno planiranje pri čemu bi se budući prostorni razvoj trebao usmjeriti više na interese lokalnog stanovništva umjesto na interese moćnih pojedinaca i stranaca. Osim toga, u ovoj skupini spomenute su i mjere većeg uključivanja stručnjaka u procese prostornog planiranja te uvođenja većih kontrola nad namjenom korištenja prostora. Mjere koje su se često ponavljale su mjere kojima se nastoji poticati razvoj poljoprivrede te razvoj otoka kao cjeline što je kategorizirano razvojnim mjerama. Treću skupinu čine mjere kojima se nastoji unaprijediti infrastruktura (kroz uređenje javnih prostora kao što su parkovi i šetnice), poboljšati osnovna infrastruktura (izgradnjom vrtića, škola i sustava kanalizacije) te poboljšati prometna infrastruktura. Posljednju skupina mjera čine mjere za unapređenje sustavnih problema. Unutar ove skupine mjera nalaze se mjere poput suzbijanja mita i korupcije te postizanja veće kontrole nad prostornim procesima (građevinskom inspekcijom i sankcioniranjem odgovornih službi). Ove mjere odnose se na probleme u prostornoj razini na nacionalnoj razini te nisu specifični za prostor otoka Paga.

Tab. 8. Mjere za rješavanje prostorno-razvojni problema na otoku Pagu

TIP MJERE	MJERE USKO VEZANE UZ PROSTORNO PLANIRANJE	RAZVOJNE MJERE	MJERE ZA UNAPREĐENJE INFRASTRUKTURE	MJERE ZA UNAPREĐENJE SUSTAVNIH PROBLEMA
	Prostorno planiranje usmjeriti uključivanju lokalnog stanovništva -veća transparentnost i dostupnost informacija pri donošenju odluka - veće uključivanje lokalnog stanovništva u procese prostornog planiranja -nastojati da prostorni resursi služe rastu kvalitete života lokalnog stanovništva	**Poticati razvoj poljoprivrede** - više poticati razvoj OPG-ova	**Urediti javni prostor i unaprijediti osnovnu infrastrukturu** - urediti više zelenih površina Urediti šetnice uz more - riješiti problem smeća po gradskim ulicama te upravljanja otpadom - izgraditi druge objekte javne namjene (vrtića, škola, sportskih centara) - nastojati da izgradnju prati i unapređenje ostale infrastrukture - izgraditi sustav kanalizacije u svim naseljima	**Rješavati probleme mita i korupcije** - smanjiti utjecaj korupcije i mita na buduće zahvate u prostoru
	Uvažavati struku prostornog planiranja - uključiti stručnjake u izrade budućih planova - slijediti način gradnje tipičan podneblju	**Poticati razvoj otoka kao cjeline** - uspostaviti razvojnu strategiju za cijeli otok	**Urediti prometnu infrastrukturu** - proširiti i obnoviti postojeće prometnice - izgraditi javni parking	**Kontrolirati procese u prostoru** - građevinska inspekcija - sankcioniranje odgovornih službi za neadekvatno upravljanje prostorom - nadzor nad provedbom donesenih odluka
	Kontrolirati namjenu korištenja prostora -zaustaviti širenje građevinskih područja			

	-ograničiti rast broja apartmanskih jedinica -poticati izgradnju obiteljskih hotela -ograničiti korištenje prostora za ugostiteljsku djelatnost			

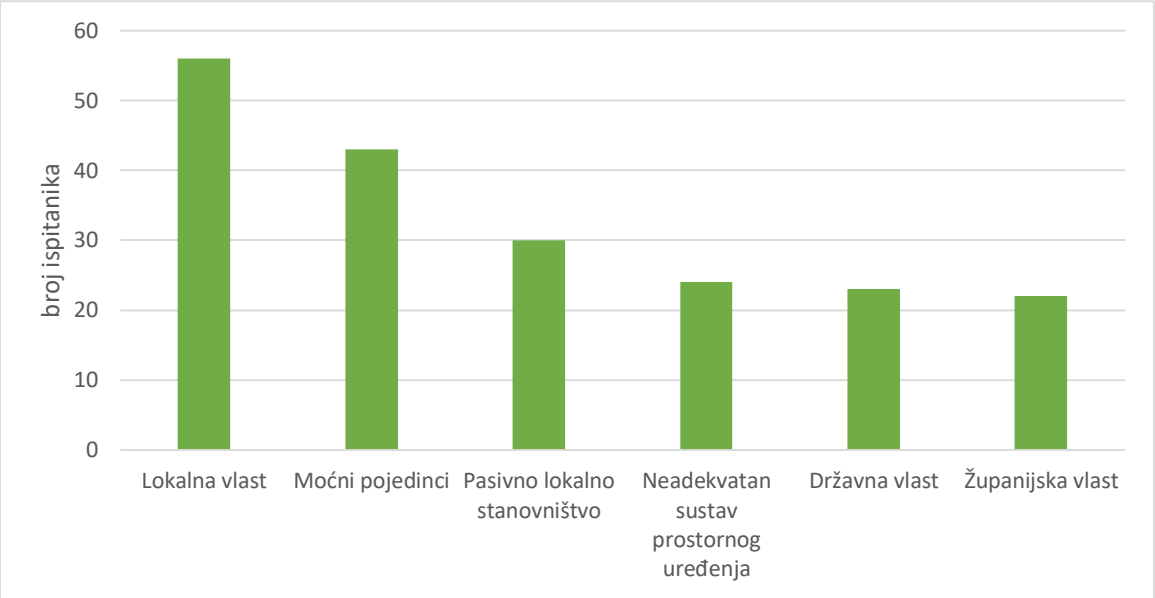
Izvor: anketno istraživanje autorice diplomskog rada, prosinac 2019.

Sl. 27. Utjecaj teritorijalno-administrativne podjele na prostorno planiranje i upravljanje prostornih resursima otoka Paga

Izvor: anketno istraživanje autorice diplomskog rada, prosinac 2019.

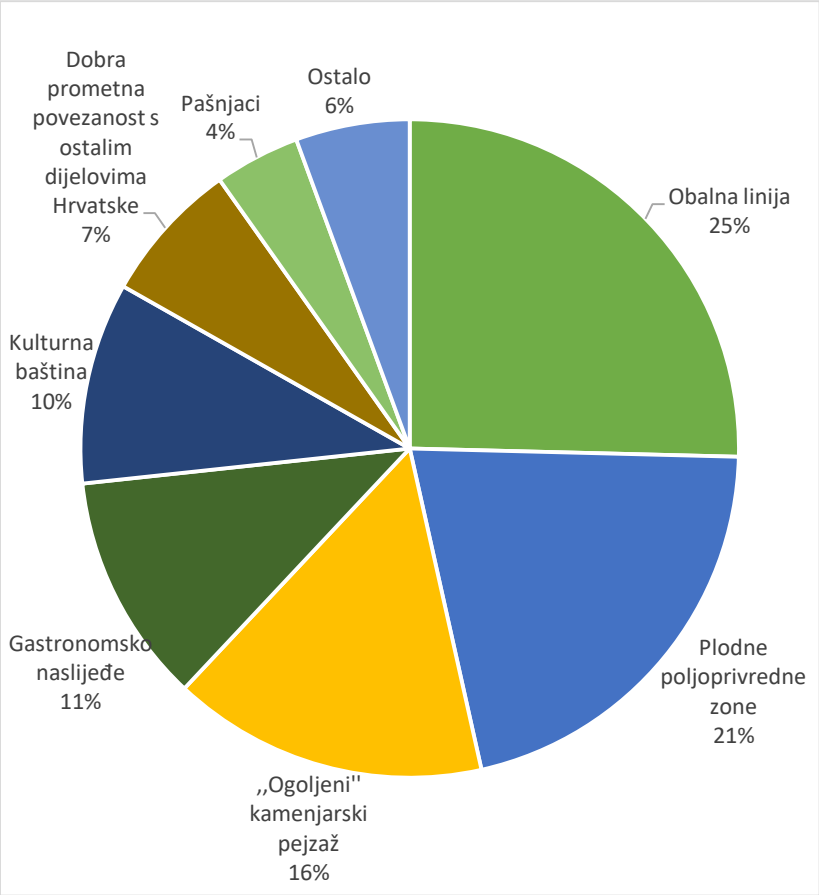
Prema sl. 27. vidljiv je stav ispitanika prema utjecaju teritorijalno-administrativne podjele otoka na prostorno planiranje i upravljanje prostornim resursima. Većina ispitanika, točnije njih 57,7% smatra kako je ovakva teritorijalna usitnjenost negativno utjecala na prostorno planiranje i upravljanje prostorom. Samo 7% svih ispitanika smatra kako je ovakva teritorijalno-administrativna podjela pozitivno utjecala na prostorno planiranje, dok 15,5% ispitanika smatra kako ovakva podjela nije imala nikakvog utjecaja na prostorno planiranje i upravljanje prostornih resursima.

Sl. 28. Odgovorni akteri za prostorno-razvojne konflikte na otoku Pagu 2000.-2019.

Izvor: anketno istraživanje autorice diplomskog rada, prosinac 2019.

Iz sl. 28. može se jasno iščitati koje aktere ispitanici smatraju najodgovornijima za postojeće prostorno-razvojne konflikte. Lokalna vlast (56 ispitanika) i moćni pojedinci(43 ispitanika) prepoznati su kao akteri koje su ispitanici odredili kao najodgovornije za trenutno stanje u prostoru. Prema učestalosti odgovora slijede pasivno lokalno stanovništvo (30 ispitanika) te neadekvatan sustav prostornog uređenja (24 odgovora), a državna vlast (23 odgovora) i županijska vlast (22 odgovora) najrjeđe su izabrani kao odgovorni za navedene prostorno-razvojne konflikte.

Sl. 29. Najvažniji prostorni resurs u razvoju otoka Paga 2020.-2030.

Izvor: anketno istraživanje autorice diplomskog rada, prosinac 2019.

Iz sl. 29. vidljivo je koje prostorne resurse lokalno stanovništvo smatra ključnim za razvoj u razdoblju 2020. do 2030. Obalna linija (25,4% svih ispitanika) i plodne poljoprivredne zone (21,1% svih ispitanika) su resursi koje su ispitanici odredili kao temeljne resurse u budućem razvoju otoka. Više od 10% ispitanika odredilo je ,,ogoljeni" kamenjarski pejzaž te gastronomsko naslijeđe kao temeljan resurs u budućem razvoju. Kulturna baština, dobra prometna povezanost i pašnjaci određeni su kao manje značajni resursi u budućem razvoju otoka Paga.

U tablici 9. navedena je vizija razvoja otoka Paga u razdoblju od 2020. do 2030. prema odgovorima ispitanika. Svi prijedlozi podijeljeni su u 7 kategorija: primarni sektor i proizvodnja hrane, turizam, promet, razvojne mogućnosti, prostorno planiranje, infrastruktura te zaštita okoliša i održivi razvoj. Za svaku kategoriju navedeno je nekoliko ideja koje bi ispitanici voljeli realizirati u razvoju otoka Paga u sljedećem desetljeću.

Nekolicina ispitanika smatra kako bi se razvoj otoka u budućnosti trebao u znatnijom mjeri oslanjati na razvoj danas zapostavljenih djelatnosti primarnog sektora kao što su poljoprivreda, ribarstvo i stočarstvo. Također, ispitanici napominju važnost povezivanja primarnog sektora, proizvodnje hrane te razvoja turizma. Osim toga, pri budućem razvoju turizma, ispitanici bi voljeli da se razviju neki drugi oblici turizma pri čemu je naglasak bio na aktivnom i elitnom turizmu. Također, velik broj ispitanika napomenuo je kako bi se ponovno voljeli usmjeriti na obiteljski turizam. Promet se izdvaja kao posebna kategorija jer se poboljšanje dosadašnjih cesta i nogostupa, izgradnja biciklističkih staza, izgradnja novog parkirališta te rješavanje prometnih gužvi u sezoni često ponavljalo kao važan aspekt u željenoj viziji razvoja otoka. Poboljšanje infrastrukture koje uključuje izgradnju sustava kanalizacije, uređenja zelenih površina i šetnica te druga unapređenja smatrano je važnom bazom na kojoj bi se trebao temeljiti daljnji razvoj otoka.

U kategoriji vezanoj za prostorno planiranje, sudionici bi voljeli kada bi u sljedećem desetljeću bio smanjen intenzitet izgradnje te kada bi buduća izgradnja bila u skladu s tradicionalnim načinom izgradnje na tom podneblju. Osim toga, ispitanici su se izjasnili kako bi voljeli kada bi lokalno stanovništvo i stručnjaci bili više uključeni u prostorno planiranje. Kao posebna kategorija izdvaja se zaštita okoliša i održivi razvoj jer su ispitanici izrazili želju da otok postane energetski neovisan, da se zabrani otpuštanje kanalizacije u more te da se urede plaže s posebni naglaskom na problema smeća na njima. Ispitanici bi voljeli kada bi se na otok doselilo mlado stanovništvo, potaknulo poduzetništvo te ostvarilo financijsku podršku od strane EU fondova što je kategorizirano u razvojne mogućnosti.

Tab. 9. Vizija razvoja otoka Paga 2020.-2030. prema odgovorima ispitanika u anketnom ispitivanju

PRIMARNI SEKTOR I PROIZVODNJA HRANE
- **Ojačana proizvodnja lokalne hrane: vino, sir i maslinovo ulje** - **Proizvodnja hrane razvijena u sinergiji s turističkim razvojem** - **Osnažena gastronomska ponuda temeljena na lokalnim proizvodima** - **Ostvaren razvoj poljoprivrede, ovčarstva i ribarstva** - **Potaknut razvoj poljoprivrede investiranjem u OPG-ove**
TURIZAM
- **Razvijeni drugi oblici turizma: aktivni, zdravstveni, gastroturizam, nautički, elitni** - **Smanjen intenzitet razvoja *party* turizma na plaži Zrće** - **Vraćen značaj obiteljskog turizma** - **Ostvaren razvoj turizma u smjeru kvalitete, a ne kvantitete** - **Produženje turističke sezone** - **Ostvarena raznovrsnost turističke ponude** - **Izgrađena nova infrastruktura za razvoj aktivnog turizma**
PROMET
- **Unaprjeđena prometna infrastruktura** - **Riješen problem prometnih gužvi za vrijeme turističke sezone** - **Uređeni nogostupi i biciklističke staze**
RAZVOJNE MOGUĆNOSTI
- **Smanjen problem mita i korupcije** - **Potaknuto poduzetništvo** - **Ostvareni brojni projekti financirani od strane EU fondova** - **Doseljenje ili povratak mladog stanovništva**
PROSTORNO PLANIRANJE
- **Smanjen intenzitet apartmanizacije i betonizacije** - **Izgradnja novih kapaciteta u skladu s tipičnim načinom gradnje (naglasak na očuvanju suhozidne baštine)** - **Kvalitetno osmišljen razvoj neurbaniziranih područja** - **Onemogućeno širenje građevinske zone** - **Stručnjaci uključeni u prostorno planiranje** - **Lokalno stanovništvo uključeno u izradu razvojne strategije**
INFRASTRUKTURA
- **Izgrađena marina** - **Unaprjeđena javna infrastruktura (zelene površine, sportsko-rekreacijski sadržaji, škole, vrtići)** - **Riješen problem opskrbe vodom** - **Riješen sustav kanalizacije**
ZAŠTITA OKOLIŠA I ODRŽIVI RAZVOJ
- **Zabranjeno otpuštanje kanalizacije u more** - **Uređene plaže** - **Postavljena solarna elektrana koja je omogućila razvoj energetski neovisnog otoka**

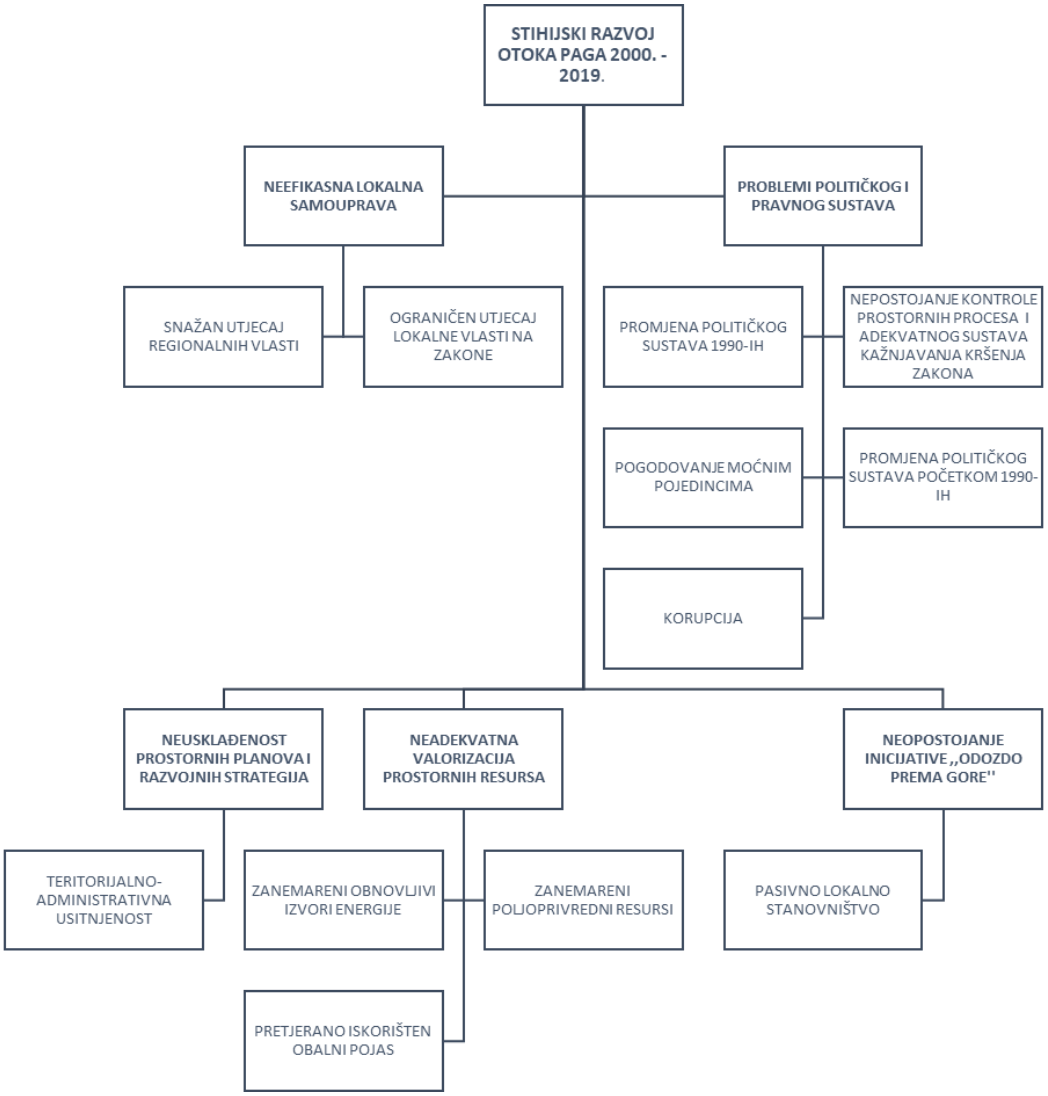
Izvor: anketno istraživanje autorice diplomskog rada, prosinac 2019.

8. Rasprava

Razvoj turizma utječe na transformaciju čitave regije u gospodarskom, ekološkom, demografskom, socijalnom, geografskom i estetskom pogledu. Planiranje turističkih područja je postalo iznimno važno zbog zaštite prirodnih vrijednosti, čuvanja okoliša i optimalnog rasporeda turističkih zona (Marinović-Uzelac, 2001). Kako bi se istražio utjecaj turizma na prostor, u radu su izračunati pokazatelji socijalnog i fizičkog pritiska na otoku Pagu te su uspoređeni s vrijednostima pokazatelja na drugim otocima u blizini otoka Paga. Kao pokazatelj socijalnog pritiska turizma izabran je intenzitet turizma prema kojem se upravo otok Pag ističe kao otok s najvišim intenzitetom turizma u usporedbi s Krkom, Rabom, Cresom, Lošinjem, Ugljanom, Virom i Dugim otokom. Prema gustoći turističkih dolazaka, otok Pag je tek 5. u usporedbi s ostalim otocima iz izabrane skupine. Na otoku Pagu fizički pritisak turizma nije snažno izražen, a razlog tome je velika površina otoka. Stihijski prostorni razvoj u sklopu kojeg se dogodio i snažan razvoj turizma prepoznati su kao glavni uzroci velike transformacije otočnog krajobraza. Problem transformiranja te ubrzanog nestajanja tradicionalnih ruralnih krajolika karakterističan je i za druge europske zemlje u Sredozemlju poput Grčke, Španjolske, Italije i Portugala (Faričić, 2012).

Često se ističe da hrvatski otočni prostori funkcioniraju kao prostori kontakta i konflikta, a konflikti su posljedica neadekvatnog prostornog uređenja i neplanskog gospodarskog razvoja. Depopulacija, deagrarizacija te stihijska izgradnja kuća za odmor ili iznajmljivanje doveli su do značajne transformacije tradicionalnog otočnog krajobraza (Faričić, 2012).

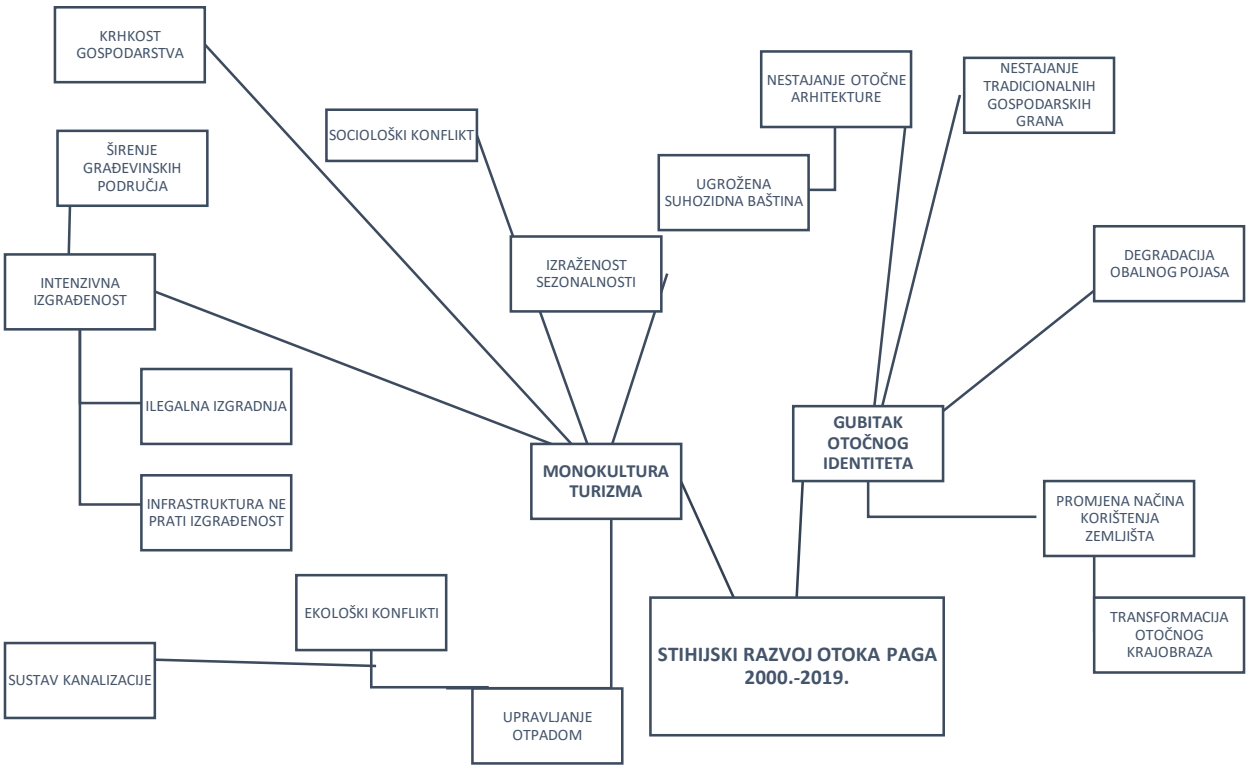
U intervjuima se jasno identificiraju sljedeći prostorni procesi na otoku Pagu u razdoblju od 2000. do 2019.: širenje građevinskog područja, širenje urbaniziranog područja, apartmanizacija, betonizacija, bespravna gradnja, devastacija obalnog pojasa te deagrarizacija. Svi navedeni procesi doveli su do promjene temeljnih otočnih funkcija što je dovelo do promjene tipične otočne fizionomije, promjena svakodnevnog otočnog života te postupnog nestajanja mnogih elemenata kulturne baštine (Faričić, 2012). Također treba napomenuti kako se smatra da je otok Pag u funkcionalnom smislu izgubio dio otočnih obilježja kada je spojen preko mosta s kopnom. Deinzulacija otoka Paga može se očitovati na pozitivan način kroz pozitivnija demografska i gospodarska kretanja te na negativan način kroz pretjeranu apartmanizaciju i betonizaciju (Faričić, 2012).

Sl. 30. Uzroci stihijskog razvoja na otoku Pagu 2000.-2019.

Izvor: izradila autorica prema provedenim intervjuima 2019.

Kao glavni uzroci stihijskog razvoja na otoku Pagu u razdoblju od 2000. do 2019. smatraju se neefikasna lokalna samouprava, neusklađenost prostornih planova i razvojnih strategija, neadekvatna valorizacija prostornih resursa, nepostojanje inicijative ,,odozdo prema gore" te problemi političkog i pravnog sustava (sl. 30.)

Sl. 31. Posljedice stihijskog razvoja na otoku Pagu 2000. – 2020.

Izvor: izradila autorica prema provedenim intervjuima 2019.

Kao posljedica stihijskog razvoja, danas se kao najveći problemi u svakodnevnom životu Pažana ističu monokultura turizma i gubljenje otočnog identiteta. Monokultura turizma uzrokovala je i druge probleme kao što su ekološki konflikti, intenzivna izgrađenost, krhkost gospodarstva te izražena sezonalnost. Gubitak otočnog identiteta vidljiv je u nestajanju otočne arhitekture, nestajanje tradicionalnih gospodarskih grana, degradaciji obalnog pojasa i promjeni načina korištenja zemljišta (sl. 31.). Ovakav stihijski razvoj kratkoročno ima pozitivan efekt na mikroekonomskoj razini, dok dugoročno može prouzročiti niz novih prostorno-razvojnih problema na čitavom otoku. Ispitanici napominju kako je administrativna usitnjenost otoka utjecala na otežano upravljanje otočnim prostorom jer se prostorni planovi i strategije razvoja ne nastoje uskladiti među jedinicama lokalne samouprave. Također, česta je pojava eksploatacija temeljnih prostornih resursa te zanemarivanje ekoloških standarda. Mogućnosti razvoja otoka kao održivih sustava otežava i činjenica da su otoci iznimno administrativno usitnjeni (Faričić, 2012).

Snažna transformacija otočnog krajobraza i specijalizacija otočne ekonomije utjecala je na slabljenje identiteta otoka Paga te nastajanje novog identiteta. Prostor otoka Paga često se prikazuje kao ogoljena površina, tj. mjesečev krajolik je prevladavajući vizualni doživljaj otoka na fotografijama. Uz goli kamenjar, prepoznatljivost otoka veže se i uz suhozide koji prekrivaju površinu otoka. Otok je poznat po svojim gastronomskim specijalitetima koji čine važan dio otočkog identiteta kao što su paški sir i paška janjetina. Najvažniji element kulturne baštine otoke je tradicija izrade paške čipke koja je izuzetno važan element cijelog područja. Još jedan element po kojem je otok poznat je razvijeno maslinarstvo na Lunjskom poluotoku (Žagar, 2008). Slabljenje identiteta se odnosi i na napuštanje gospodarskih djelatnosti koje su nekoć bile važne za otočno gospodarstvo te snažna izgradnja novih objekata koji nije u skladu s odrednicama otočne arhitekture. Svi navedeni elementi otočnog identiteta danas postaju sve više u sjeni nekih novih identitetskih odrednica otoka kao što je odrednica Paga kao otoka zabave.

Vrijedan element kulturne baština predstavlja i tradicija izgradnje suhozida koja prekriva prostor čitavog poluotoka (Kale, 2011). Pastirski stanovi ili ,,stani" predstavljaju privremena naselja u kojima su stanovnici znali boraviti za vrijeme određenih stočarskih poslova. Na prostoru Lunjskog poluotoka nalazi se šest pastirskih stanova i to su: Šankovi, Šonjevi, Vidasovi, Borovićevi, Dabovi i Škuncini stani. Autorica Jovović (1993) u svojem radu u kojem se bavila revitalizacijom pastirskih stanova na Cresu ističe važnost obnove ove graditeljske baštine u svrhu gospodarskoj razvoja prostora. Autorica smatra kako je pučka arhitektura kojoj pripadaju pastirski stanovi važan dio kulturne baštine nekog prostora te se stoga revitalizacijom tih stanova može sačuvati baština, ali i stvoriti mrežu turističkih sklopova pogodnih za nemasovni turizam (Jovović, 1993). Zaključno, obnovom pučke arhitekture stvorila bi se mogućnost za revitalizacijom otočkih djelatnosti kao što su stočarstvo, maslinarstvo, pčelarstvo i dr. (Jovović, 1993). Treba istaknuti kako se tradicionalne poljoprivredne površine ne mogu očuvati ,,konzerviranjem", već je ponovna uporaba kroz revitalizaciju poljoprivrede način da se ovakvi krajobrazi sačuvaju (Faričić, 2012).

Među svim jedinicama lokalne samouprave, Novalja se ističe kao najkonfliktnija jedinica, dok se Kolan ističe kao najmanje konfliktna jedinica lokalne samouprave. Ispitanici to objašnjavaju činjenicom kako gospodarstvo općine Kolan najmanje ovisi o turizmu, dok gospodarstvo Grada Novalje najviše od svih administrativnih jedinica Paga ovisi upravo o turizmu. Na temelju podataka iz tablice 7. vidljivo je kako je broj turističkih dolazaka i

noćenja na otoku Pagu značajno porastao u razdoblju od 2010. do 2018. Jedinica lokalne samouprave koja se ističe prema broju turističkih dolazaka i noćenja je upravo Grad Novalja. Temeljna komponenta u gospodarskom razvoju Novalje je turizam te stoga treba istaknuti i temeljne ciljeve u ovoj gospodarskoj grani. Kao temeljni ciljevi u daljnjem razvoju turizma navode se produženje turističke sezone, povećanje turističke potrošnje, diversifikacija ciljnih segmenata gostiju, diversifikacija ponude turističkih iskustava, unapređenje kvalitete te unapređenje imidža destinacije. Kvantificirani ciljevi razvoja turizma u Novalji do 2025. su povećanje smještajnog kapaciteta u hotelskom smještaju za 2000 ležaja, podizanje bruto iskorištenosti hotelskih kapaciteta na 40%, kampova na 27% i obiteljskog smještaja na 22% u uvjetima produžetka sezone na 6-7 mjeseci te povećanje prosječne potrošnje turista za 20%. Osim turizma ističe se i jačanje poljoprivredne proizvodnje koji bi bio moguć s obzirom na prostorne resurse kao što su plodno tlo, čist okoliš te klimatološki uvjeti. S obzirom na navedene prostorne resurse navodi se i mogućnost razvoja organske poljoprivrede. Razvoj malog i srednjeg poduzetništva bi trebao biti u funkciji razvoja prve dvije ekonomske grane (Dekleva consulting d.o.o., 2015 c).

Općina Kolan snažnije od svih drugih jedinica lokalne samouprave na Pagu nastoji očuvati važnost primarnih djelatnosti, naročito stočarstva. Iz tablice 7. vidljiv je broj stanovnika prema glavnim izvorima prihoda u Zadarskoj županiji i u općini Kolan. U Zadarskoj županiji samo je 0,9% stanovništva glavni izvor prihoda od poljoprivrede, dok u općini Kolan čak 10,75% stanovništva kao glavni izvor prihoda navodi prihod od poljoprivrede. Treba napomenuti kako je vjerojatno stvaran udio stanovništva koji ovisi o stočarstvu i proizvodnji sira veći od 10,75% jer je dio stanovnika zaposlen u siranama Gligori i MIH te su zato svrstani u kategoriju prihodi od stalnog rada. Ipak, iz ovih pokazatelja jasno je koliko je poljoprivreda važna za gospodarstvo općine Kolan. Važan dio otočkog prostora čini Novaljsko polje koje je smješteno između naselja Novalja, Stara Novalja i Caska. Ovaj prostor ima veliki poljoprivredni potencijali, a nekoć je zahvaljujući vlastitom izvoru podzemne vode bio u cijelosti zasađen vinovom lozom (Ivelja-Dalmatin i dr., 2004).

Tab. 10. Stanovništvo prema glavnim izvorima prihoda u općini Kolan 2011.

	Ukupno	Prihodi od stalnog rada	Prihodi od povremenog rada	Prihodi od poljoprivrede	Starosna mirovina	Bez prihoda	Ostalo
Zadarska županija (apsolutni iznos)	170.017	48.973	5.895	1.535	25 720	58.936	28.958
Zadarska županija (relativan udio - %)	100	28,80	3,47	0,90	15,13	34,66	17,03
Kolan (apsolutni iznos)	791	222	23	85	126	272	63
Kolan (relativan udio - %)	100,00	28,07	2,91	10,75	15,50	34,39	7,96

Izvor: Popis stanovništva, 2011.

Među postojećim prostorno-razvojnim problemima, ispitanici su izdvojili pretjeranu izgrađenost te ekološke konflikte. Osim toga, navode se i konflikti specifični za uži prostor Lunskog poluotoka i Grada Paga. Na Lunskom poluotoku problem predstavlja rješavanje imovinsko-pravnog pitanja, dok na području Grada Paga problem predstavlja ostvarivanje projekta Zlatne obale.

Kao ključna pitanje pri planiranju prostornog uređenja obalnog prostora nameće se kako odrediti mjeru između potreba razvoja i zaštite okoliša u obalnim područjima (Faričić, 2012).

Kao najugroženiji prostorni dio otoka ističe se obalni pojas koji je devastiran pretjeranom i bespravnom izgradnjom. Obala je prostorni resurs koji je doživio najsnažniju transformaciju i neadekvatnu valorizaciju. Među ekološkim konfliktima ističu se problemi divljih odlagališta otpada te neadekvatnog sustava kanalizacije. Prema Marinović-Uzelcu privatizacija obale ne bi trebala biti moguća i zbog toga se ne smije graditi u pojasu 500 m od obale. Jedini objekti koji se smiju graditi u tom pojasu su objekti koji zbog svoje prirode moraju biti na samoj obali ili oni objekti koji pripadaju krugu općeg interesa. Ono što se smatra nedopustivim je rezerviranje obala za potrebe pojedinih hotela kako se obala smatra prirodnim dobrom koje mora biti svima jednako pristupačnim (Marinović-Uzelac, 2001).

Isključivo oslanjanje na turizam i njemu prateće grane predstavlja snažan razvojni problem. Otočna ekonomija često se oslanjala na prirodne datosti te je stoga bila iznimno jednostavna. Važno obilježje ekonomije otoka su značajniji gospodarski uzleti i padovi od onih na kopnu. Otoci su imali tendenciju specijaliziranja gospodarstva na samu jednu gospodarsku granu koja im je doprinosila velike ekonomski dobiti. U slučajevima kada bi im ta jedna grana zakazala (vinogradarstvo, brodogradnja i dr.), otočani često nisu imale sposobnosti da se počnu baviti nekom drugom gospodarskom granom (Starc, 1992).

Također, stručnjaci smatraju kako se na Pagu nije poštovao koncept (turističke) prostorne nosivosti. Smatra se da je turistička nosivost temeljno prostornoplanersko sredstvo za upravljanje i planiranje razvoja turizma koje je izuzetno važno za osjetljiva područja poput povijesnih gradova, otoka, parkova prirode i vrijednih krajolika (Mrđa i dr., 2014).

Specifičnost otoka Pag je i razvijen ,,party" turizam na plaži Zrće koji je na otok doveo niz problema kao što su problem buke, problem odlaganja otpada, problem prometnih gužvi i dr. Osim toga, ovaj specifičan oblik turizma utjecao je i na način razmišljanja i na svakodnevni život otočana. Kožul u svom radu zaključuje kako je clubbing turizam značajno utjecao na transformaciju Grada Novalje što je vidljivo u vidu fizionomsko-funkcionalnih, socioekonomskih i sociokulturnih promjena kao što su širenje grada, promjena djelatnosti lokalnog stanovništva i dr. (Kožul, 2018).

Tercijarizacija gospodarstva utjecala je na snažno zanemarivanje poljoprivrednog resursa otoka, a upravo se komplementaran razvoj turizma i poljoprivrede prema stručnjacima navodi kao dobar način ostvarivanja održivog razvoja otoka. Aktivni lokalni dionici smatraju kako bi se komasacijom, izgradnjom sustava navodnjavanja plodnih polja te povezivanjem s turizmom ponovno mogla revitalizirati poljoprivreda. Procesi depopulacije i napuštanja

tradicionalnih gospodarskih grana tijekom posljednjih nekoliko desetljeća utjecali su na zapuštanje poljoprivrednih površina, nestajanje tradicionalnih poljoprivrednih krajobraza te posljedično slabljenjem identiteta prostora (Faričić, 2012).

Na kartama 4. i 5. moguće je vidjeti promjene u načinu korištenja zemljišta na otoku Pagu 2000. i 2018. Na temelju podataka preuzetih s web stranice *Copernicus* promjene u načinu korištenja zemljišta mogu se i kvantificirati. Prema preuzetim podacima urbanizirani prostor 2000. zauzimao je 1,94% ukupnog prostora, a 2018. urbanizirani prostor zauzima 3,98% ukupnog prostora. U istom tom vremenskom razdoblju, udio poljoprivrednih površina smanjio se sa 71,92% na 68,38%. Također, treba istaknuti kako se površina zemljišta u zarastanju povećala s 1,93% na 6,34%. Svi navedeni podaci potvrđuju dokaze iz literature prema kojima se na Pagu u posljednjih 20-tak godina dogodio snažan razvoj turizma te napuštanje poljoprivrede što se očitovalo u načinu korištenja zemljišta.

Stručnjaci i lokalni dionici kao glavne aktere odgovorne za prostorno-razvojne konflikte na Pagu navode lokalnu samoupravu, pasivno lokalno stanovništvo te neuređenu političku situaciju u Hrvatskoj.

U drugom dijelu rada cilj je bio saznati stavove lokalne zajednice o problemima identificiranim putem intervjua. Također, cilj je bio saznati i moguća rješenja koja bi lokalno stanovništvo ponudilo za navedene probleme. Marinković smatra kako bi dosadašnji pristup ,,up-bottom" trebalo prilagoditi konceptu lokalnog i regionalnog razvoja jer lokalna zajednica najbolje može odrediti svoje razvojne resurse, probleme i potrebe (Marinković, 2016).

Prema anketnom upitniku su kategorije uključenosti lokalne zajednice u procese prostornog planiranja te odgovornog upravljanja sastavnicama krajobraza ocijenjene najnižom ocjenom. U drugom pitanju je čak 46% ispitanika odgovorilo kako bi voljeli biti više uključeni u procese prostornog planiranja. Prema stavovima lokalnog stanovništva prekomjerna izgradnja i širenje građevinskih zona te transformacija vizualnog identiteta smatraju se najznačajnijim problemima. Lokalno stanovništvo prepoznaje obalnu liniju te plodne poljoprivredne zone kao najznačajnije prirodne resurse u razvoju otoka. Kao velika prepreka revitalizaciji poljoprivrede na otoku Pagu javlja se snažan problem depopulacije stanovništva te time starenja i izumiranja poljoprivrednog stanovništva. Kao rješenje na ovaj problem predlaže se davanje tih poljoprivrednih zemljišta u zakup te dugogodišnje korištenje od strane sveučilišnih institucija ili istraživačkih poljoprivrednih centara. Na ovaj način

omogućio bi se dolazak novih pokretača razvoja „izvana" koji bi mogli zainteresirati mlađe lokalno stanovništvo na ponovno korištenje zemljišta u svrhu poljoprivrede (Faričić, 2012).

U aspektu prostornog planiranja, lokalno stanovništvo bi voljelo da se smanji daljnje širenje građevinskih zona i apartmanizacija te da se više uključuje lokalno stanovništvo u procese prostornog planiranja. Starc još u članku iz 1992. navodi kako će spontani razvoj gospodarstva utjecati na nastajanje sukoba raznorodnih djelatnosti u otočkom prostoru. Također, navodi kako je izgradnja objekata masovnog turizma zanemarila komparativne prednosti prostora te bi se razvojem alternativnih oblika turizma mogli postići bolji ekonomski rezultati te bolje iskoristiti usporedne prednosti (Starc, 1992).

9. Zaključak

U ovom radu su na temelju provedenih terenskih istraživanja, polustrukturiranih intervjua, anketa te analiza uz pomoć GIS softvera ArcGIS 10.4.1. dobiveni vrijedni zaključci o aspektu prostornog planiranja i upravljanja prostornim resursima na otoku Pagu u razdoblju od 2000. do 2019. Terenska istraživanja te prethodno poznavanje prostornih obilježja otoka pomogli su u definiranju ključne problematike ovog prostora te određivanje metoda kojima će se navedena problematika istražiti.

Prva hipoteza je glasila: „Razvoj turizma je glavni pokretač transformacije krajobraza otoka Paga koja se dogodila od 2000. do 2019.". Promjena načina korištenja zemljišta analizirana je korištenjem GIS softvera ArcGIS 10.4.1. kojim je dokazano širenje urbaniziranih zona te nestajanje poljoprivrednih zona. Očigledna promjena načina korištenja zemljišta u razdoblju od 2000. do 2019. potvrđuje transformaciju otočnog krajobraza. Teza kojom se razvoj turizma smatra glavnim pokretačem transformacije otočnog krajobraza potvrđena je i od strane stručnjaka i aktivnih lokalnih dionika putem dubinskih intervjua, ali i od strane lokalnog stanovništva putem online anketnog upitnika. Stručnjaci potvrđuju kako je transformacija otoka pod utjecajem razvoja turizma vidljiva kroz izražene procese apartmanizacije, betonizacije, bespravne gradnje, napuštanja poljoprivrednih površina te širenja građevinskih zona.

Druga hipoteza je glasila: „Stihijski razvoj i neadekvatna valorizacija prostornih resursa otoka Paga u razdoblju od 2000. do 2019. je uglavnom negativno utjecala na prostor."

Lokalni dionici i stručnjaci napominju kako snažan razvoj turizma (i cjelokupnog gospodarstva) nije trebao dominantno negativno utjecati na otočni prostor da je postojala strategija razvoja otoka kao cjeline. Obalni pojas smatra se dijelom prostora koji je zbog turizma doživio najsnažniju transformaciju te resursom koji je dugoročno gledajući najugroženiji. Tercijarizacija gospodarstva je dovela do zanemarivanja agrarnog resursa, tj. resursa koji je nekoć bio ključan resurs u otočnoj ekonomiji. Snažan razvoj turizma te istovremeno nedovoljno razvijena infrastruktura dovela je do nastanka brojnih ekoloških konflikata od kojih su najznačajniji problem divljih odlagališta i nepostojanje adekvatnog sustava kanalizacije. Također, kao važan uzrok negativnog utjecaja turizma na prostor otoka Paga navodi se ne poštivanje koncepta prostorne nosivosti što se ponovno veže za nepostojanje adekvatne strategije razvoja.

Treća hipoteza je glasila: ,,Stihijski prostorni razvoj u razdoblju od 2000. do 2019. utjecao je na slabljenje nekadašnjih identitetskih odrednica otoka te na stvaranje novog identiteta otoka." Isključiva usmjerenost na turizam u navedenom razdoblju utjecala je na intenzivno slabljenje gospodarskih grana koje su činile temelj identiteta prostora. Upravo gubitak identiteta prostora je utjecao na nestajanje prostornih specifičnosti koje su iznimno važne za razvoj turizma. Gubitkom prostornih specifičnosti, otok dugoročno gledajući gubi svoj turistički potencijal.

Veliki problem predstavlja i činjenica da je otok podijeljen u četiri jedinice lokalne samouprave te u dvije županije. To predstavlja veliki izazov u prostornom planiranju jer se prostorni planovi na lokalnoj razini usklađuju na razini županije, ali županije među sobom ne nastoje uskladiti prostorne planove. Ovime je potvrđena i četvrta hipoteza koja je glasila: ,,Administrativna fragmentacija otoka Paga utjecala je na otežano upravljanje prostorom od 2000. do 2019."

Peta hipoteza koju se nastojalo istražiti u ovom radu glasila je: ,,Participativan pristup može poslužiti kao metoda u rješavanju postojećih prostorno-razvojnih problema na otoku Pagu."

Provođenjem anketnih upitnika moglo se uvidjeti koliko je lokalno stanovništvo nezadovoljno dosadašnjim načinom upravljanja prostornim resursom i procesima prostornog planiranja. Stručnjaci, aktivni lokalni dionici te pasivni lokalni dionici su prepoznali slične probleme u dosadašnjem upravljanju prostornim razvojem što dodatno potvrđuje ozbiljnost navedenih problema. Također, prema anketnom upitniku malo više od polovice ispitanika bi voljeli biti snažnije uključeni u procese prostornog planiranja. Treba istaknuti kako i sami

članove lokalne vlasti smatraju kako bi trebali više raditi na komunikaciji s lokalnim stanovništvom što dodatno potvrđuje istraživanu hipotezu.

Glavni cilj ovog diplomskog rada bio je ustvrditi koji su bili glavni prostorni procesi na otoku Pagu u razdoblju od 2000. do 2020. te dublje razumjeti uzročno-posljedične veze među detektiranim procesima. Na temelju osobnog poznavanja prostora, bila sam svjesna kako je otok Pag u navedenom vremenskom razdoblju doživio intenzivnu transformaciju otočnog krajobraza, ali i veliku promjenu u svakodnevnom načinu života otočana. Prema dobivenim odgovorima u intervjuima te prema rezultatima anketa turizam je prepoznat kao glavni uzrok svih značajnih promjena na otoku. U ovom radu nastojala sam istražiti kompleksan odnos prostornog planiranja i turizma, temu koja unatoč velikom značaju turizma za hrvatsko gospodarstvo, nije često istraživana. Turizam je pojava u prostoru koja može omogućiti bolju kvalitetu života za lokalno stanovništvo te ostvariti pozitivna ekonomska kretanja na lokalnoj razini. Razvoj turizma je u gotovo svim strategijama razvoja jedinica lokalnih samouprava postavljen kao glavni cilj. Ipak, ukoliko razvoj turizma nije kontroliran, odnosno planiran, može dovesti do negativnih posljedica koje mogu degradirati turistički potencijal nekog prostora. Smatram da je na otoku Pagu došlo do nekontroliranog razvoja turizma što je u prostoru vidljivo kroz pretjeranu izgradnju (često i bespravnu izgradnju), gradnju koja ne prati odrednice tradicionalne otočne arhitekture, pogodovanje pojedincima te uništavanje prirodnog okoliša.

„…i dobili smo jako veliki broj kuća koje su osigurale ljudima nekakvu egzistenciju, ali oduzele su im budućnost." (B.Š.)

To je posljedično dovelo do uništenja lokalnih specifičnosti te bespovratne devastacije prirodnih resursa što je predstavljalo važan turistički potencijal. Smatram da očuvanje lokalne autentičnosti prostora predstavlja ključan element za turistički opstanak nekog prostora.

„Na kraju krajeva, svi narodi bi trebali imati pijetet prema nečemu na čemu su nastali. To je smisao civilizacije. Nije smisao civilizacije samo rast." (B.Š.)

Također je važno napomenuti kako razvoj turizma na otoku Pagu nije pratio komplementaran razvoj drugih grana. Stoga je turizam utjecao na slabljenje pa čak i na potpuno nestajanje gospodarskih grana koje su bile temeljne za otočnu ekonomiju kao što su vinogradarstvo, maslinarstvo, stočarstvo i dr. Osim nastajanja monokulture turizma na

otoku, snažan razvoj turizma utjecao je i na stvaranje velikog broja ekoloških konflikata kao što su problemi odlaganja otpada i adekvatnog rješavanja sustava kanalizacije. Spomenuti ekološki problemi mogu dugoročno ugroziti turistički potencijal otoka. Sve navedeno dovelo je do scenarija u kojem je turizam sam sebe uništio. Smatram jako važnim istaknuti kako se planiranje turizma mora povezati s drugim strukama kao što su prostorno planiranje, ekologija, ekonomija i pravo. Multidisciplinaran pristup planiranju turizma predstavlja kvalitetniji pristup kojim bi se mogle značajno umanjiti negativne posljedice turizma. Osim multidisciplinarnosti, kao veliki korak naprijed u razvoju turizma vidim i uključivanje te veću komunikaciju različitih dionika u prostoru – lokalnog stanovništva, lokalne uprave te stručnjaka.

Smatram da je bavljenje problematikom odnosa prostornog planiranja i turizma na otoku Pagu iznimno važno iz razloga jer se problematika sa sličnim uzrocima i posljedicama pojavljuje i na drugim turističkim mjestima na hrvatskoj obali. Promišljanje i istraživanje ove problematike predstavlja važan izvor informacija za postizanje dugoročnog i održivog razvoja turizma hrvatskih turističkih destinacija.

Literatura i izvori

Literatura

Blažević, I., Knežević, R., 2006: *Turistička geografija Hrvatske*, Sveučilište u Rijeci, Rijeka

Careva, K., Lisac, R., 2016: Participativna i interdisciplinarna metoda Akupunkture grada u urbanoj regeneraciji, u: *Strategija urbane regeneracije – zbornik radova (ur. Korlaet, A.),* Hrvatski zavod za prostorni razvoj, Zagreb, 306.-317.Dekleva consulting d.o.o, 2015: *Strategija razvoja općine Kolan 2015.-2020.*, Poreč

Dekleva consulting d.o.o. 2015: *Strategija razvoja općine Povljana 2016.-2020.*, Zagreb

Dekleva consulting d.o.o. 2015: *Strategija ukupnog razvoja Grada Novalje 2016.-2020.*, Zagreb

Dekleva consulting d.o.o. 2016: *Grad Pag – Strategija razvoja 2016. – 2020.*, Poreč

Duplančić Leder, T., Ujević, T., Čala, M., 2004: Coastline lengths and areas of islands in the Croatian part of the Adriatic Sea determined from the topographic maps at the scale of 1:25000, Geoadria, 9 (1), 5-32.

Državni zavod za statistiku, 2005*: Naselja i stanovništvo Republike Hrvatske 1857. – 2001.*, CD-ROM, Zagreb

Faričić, J., 2003: *Pag – otok na dodiru geografskih mikrosvijetova*, Geografija.hr, http://www.geografija.hr/hrvatska/pag-otok-na-dodiru-geografskih-mikrosvijetova/ (1.12.2019.)

Faričić, J., 2012: *Geografija sjevernodalmatinskih otoka*, Školska knjiga, Zagreb

Fisković, I., 2012: Grad Pag – primjer 'realnog grada' iz 15. stoljeća, *Prostor*, 43 (1). 32-45.

Hrdalo, I., Aničić, B., Pereković, P., Rechner, I., Andlar, G., 2008: Tipologija poljoprivrednih krajobraza dubrovačkog primorja kao osnova za usmjeravanje razvoja, Journal of Central European Agriculture 9 (1), 77-94.

Ivelja-Dalmatin, A., Karan, V., Njavro, M., Oguić, B., Vranješ, M., Vukelić, M., 2004: *Otok Pag*, Turistička naklada d.o.o., Zagreb

Jovović, K., 1993: Prilog analizi prostornih vrijednosti stočarskog stana Grabrovica na Cresu, *Prostor* 1(2-4), 273-280.

Kale, J., 2011: Dudićev osik kao krajobrazni ključ, u: *Toponimija otoka Paga* (ur. Skračić, V.) Sveučilište u Zadru, Zadar, 251-261.

Katunarić, V., 1990: *Teorija društva u frankfurtskoj školi,* Sociološka hrestomatija, Naprijed, Zagreb

Kožul, D., 2018: Utjecaj *clubbing* turizma na transformaciju Grada Novalje, Diplomski rad, Geografski odsjek Prirodoslovno-matematičkog fakulteta, Sveučilište u Zagrebu, Zagreb

Kranjčević, J., 2015: Utjecaj prostornog planiranja na razvoj turizma, u:*Prvih 30…Zavoda za prostorno uređenje Primorsko-goranske županije* (ur. Črnjar, M.), Javna ustanova Zavod za prostorno uređenje Primorsko goranske županije, Rijeka, 399-406.

Krstić, B., 1982: Čovjek i prostor, Svjetlost, Sarajevo

Kunst, I., Ivandić, N., Klarić, Z., Kranjčević, J., Telišman-Košuta, N., 2014: *Masterplan turizma grada Novalje,* Institut za turizam, Zagreb

Lajić, I., 1992: Stanovništvo dalmatinskih otoka: povijesne i suvremene značajke depopulacije, Consilium i Institut za migracije i narodnosti, Zagreb

Lajić, I., Mišetić, R., 2006: *Otočni logaritam – Aktualno stanje i suvremeni demografski procesi na jadranskim otocima,* Institut za migracije i narodnosti, Ministarstvo mora, turizma, prometa i razvitka, Zagreb

Lajić, I., Mišetić, R., 2013: Demografske promjene na hrvatskim otocima na početku 21. stoljeća 29(2), 169-199.

Lončar, N., 2009: Geomorfološka regionalizacija srednjeg i južnog dijela otoka Paga, *Geoadria* 14 (1), 5-25.

Magaš, D., 2000: Contribution to the knowledge of the geographical characteristics of the Pag island, *Geoadria*, 5 (1), 5-48.

Magaš, D., 2011: *Zemljopisna obilježja otoka Paga u funkciji upoznavanja njegove toponimije* (ur. Skračić, V.), Sveučilište u Zadru, Centar za jadranska onomastička istraživanja, Zadar, 5-49.

Magaš, D., 2013: *Geografija Hrvatske,* Meridijani, Zagreb

Magdy, H., 2011: *Public Participation in Urban Development Process through Information and Communication technologies*, Cairo, Ain Shams University

Marinković, V., 2016: Socijalnogeografske osnove i odrednice klasifikacije hrvatskih otoka, *Geoadria* 21 (1), 143-166.

Marinović-Uzelac, A., 2001: *Prostorno planiranje,* Dom i svijet, Zagreb

Marasović, T., 2009: *Dalmatia praeromanica – ranosrednjevjekovno graditeljtsvo u Dalmaciji,* Književni krug Split – Biblioteka Knjiga Mediterana, Split, Zagreb

Marković, M., 2001: *Hrvatski gradovi na starim planovima i vedutama,* AGM, Zagreb

McCall, G., 1994: Nissology: A proposal for Consideration, Journal of Pacific Society, 17 (2-3), 1-14.

Milas, G., 2009: *Istraživačke metode u psihologiji i drugim društvenim znanostima*, Naklada Slap, Jastrebarsko

Mišetić, A., 2016: Društveni aspekti urbane regeneracije: Participacija i koncept socijalne održivosti, u: *Strategija urbane regeneracije – zbornik radova (ur. Korlaet, A.)*, Hrvatski zavod za prostorni razvoj, Zagreb, 298-305.

Mrđa, A., Carić, H., Bojanić Obad Šćitaroci, B., 2014: Značaj koncepta turističke nosivosti za prostorno planiranje, Prostor 22(2), 212-227.

Petrinić, Z., 2014: Demografski aspekt razvoja otoka Paga, Diplomski rad, Geografski odsjek Prirodoslovno-matematičkog fakulteta u Zagrebu, Sveučilište u Zagrebu, Zagreb

Rogić, V., 1971: Regionalno-geografski aspekt prostora Paške komune, *Geografski glasnik* 33 (1), 141-157.

Ruić, M., 1773: *Notizie Storiche della Citta di Pago*, Državni arhiv Zadar

Socrates, N., 2009: Public Participation in Urban Design and Planning, https://www.slideshare.net/nicksocrates/public-participation-13443081, 22.12.2019.

Starc, N., 1992: Otoci, regije i razvojna politika, *Društvena istraživanja* 1 (1), 115-126.

Starc, N., Kaštelan-Macan, M., Ćurlin, S., 1997: *Nacionalni program razvitka otoka*, Ministarstvo razvitka i obnove

Stubbs, P., Starc, N., 2007: *Islanders vs The State?: Participation in island development programmes*, 47th Congress of the European Regional Science Association – Local governance and sustainable development, Pariz

Šimunović, I., 1994: Otoci u svjetlu socio-ekonomskih kretanja, Društvena istraživanja, 3(4.-5./12.-13.), 451.-466.

Telišman-Košuta, N., Ivandić, N., Marković, I., 2015: Strateški plan razvoja turizma Grada Paga za razdoblje 2016. do 2020., Institut za turizam, Zagreb

Zavod za ukrasno bilje, krajobraznu arhitekturu i vrtnu umjetnost, Agronomski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2007: *Revitalisation of the Rural Landscape of the Blato Area on the Island of Korčula,* Priority Actions Programme, Split, 4.-6.

Žagar, M., 2008: Pag - otok kamena, soli, sira i čipke, *Meridijani* 129, 36-51.

Izvori

URL 1: Digitalni atlas Republike Hrvatske (GIS podaci), GIS data, Zagreb, 2005 (20.11.2019.)

URL 2: Vrtovi lunjskih maslinika, 2018: http://www.vlm.com.hr/ (30.11.2019.)

URL 3: Povljana, 2019: http://www.tz-povljana.hr/veliko_blato.html (15.11.2019.)

URL 4: Jutarnji. hr., 2017: Kako je Novalja izgledala prije Zrća i Masovnog turizma, https://www.jutarnji.hr/life/zivotne-price/foto-kako-je-novalja-izgledala-prije-zrca-i-masovnog-turizma-nije-bilo-ni-struje-ni-vode-a-prvi-turisti-slovenci-na-otok-su-stigli-parobrodom/5834531/ (18.11.2019.)

URL 5: Poslovni puls, 2015: Adnan Mehmedović otkriva sve o industrijski party turizma na Zrću, http://www.poslovnipuls.com/2015/02/26/intervju-adnan-mehmedovic-otkriva-sve-o-industriji-party-turizma-na-zrcu/ (18.11.2019.)

URL 6: Državni zavod za statistiku, 2011: Turizam u 2010., https://www.dzs.hr/Hrv_Eng/publication/2011/SI-1436.pdf (21.12.2019.)

URL 7: Državni zavod za statistiku, 2015: Dolasci i noćenja turista u 2014., https://www.dzs.hr/Hrv_Eng/publication/2014/04-03-02_01_2014.htm (21.12.2019.)

URL 8: Državni zavod za statistiku, 2019: Dolasci i noćenja turista u 2018., https://www.dzs.hr/Hrv_Eng/publication/2018/04-03-02_01_2018.htm (21.12.2019.)

URL 9: Županijski glasnik Ličko-senjske županije, 2010: Prostorni plan Ličko-senjske županije, https://www.licko-senjska.hr/images/stories/sluzbeni_glasnici/2010/22-10.pdf (3.2.2020.)

URL 10: Županijski glasnik Ličko-senjske županije, 2010: Prostorni plan uređenja Grada Novalje, https://www.licko-senjska.hr/images/stories/sluzbeni_glasnici/2010/05-10.pdf (3.2.2020.)

URL 11: Copernicus, 2019: CORINE Land Cover, https://land.copernicus.eu/pan-european/corine-land-cover (27.12.2019.)

URL 12: UNWTO, 2014: Glossary of tourism terms, http://cf.cdn.unwto.org/sites/all/files/Glossary-of-terms.pdf (07.12.2019.).

URL 13: Državni zavod za statistiku, 2019: *Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2011. godine: stanovništvo prema starosti i spolu, po naseljima,* www.dzs.hr (20.11.2019.)

URL 14: Grad Novalja, 2018: *Javni poziv – podnošenje inicijativa za ID PPUG Novalja,* https://www.novalja.hr/index.php?news=210520181116 (3.2.2020.)

Prilozi

Popis slika i tablica

Sl. 1. Teritorijalno-administrativna podjela otoka Paga i veća naselja

Sl. 2. Mjesečev krajolik na otoku Pagu

Sl. 3. Lunjski maslinici

Sl. 4. Kolansko blato

Sl.5. Novi grad Pag

Sl. 6. Bazeni paške solane

Sl. 7. Stavovi lokalne zajednice o važnosti turizma 2013.

Sl. 8. Stavovi lokalne zajednice o ključnim činiteljima uspjeha daljnjeg razvoja turizma 2013.

Sl. 9. Prostorni raspored planiranih i postojećih zona ugostiteljsko-turističke namjene na području Grada Paga

Sl. 10. Način korištenja zemljišta na otoku Pagu 2000.

Sl. 11. Način korištenja zemljišta na otoku Pagu 2018.

Sl. 12. Pokazatelj intenziteta turizma 2018. za otoke Krk, Cres, Lošinj, Rab, Pag, Vir, Ugljan i Dugi otok

Sl. 13. Pokazatelj gustoće turističkih dolazaka (dolasci/km^2) 2018. za otoke Krk, Cres, Lošinj, Rab, Pag, Vir, Ugljan i Dugi otok

Sl. 14. Apartmanizacija u Metajni

Sl. 15. Apartmanizacija u Pagu

Sl. 16. i 17. Apartmanizacija u Novalji

Sl. 18. i 19. Zatvoreni ugostiteljski objekti izvan sezone u središtu Novalje

Sl. 20. Oznake postavljene u središtu Grada Novalje

Sl. 21. Novaljsko polje

Sl. 22. Stav o određenim aspektima prostornog planiranja i upravljanja prostornim resursima u razdoblju 2000.-2019.

Sl. 23. Prometna infrastruktura u središtu Novalje

Sl. 24. Stav o određenim prostorno-razvojnim problemima u Gradu Novalji (prvi dio)

Sl. 25. Stav o određenim prostorno-razvojnim problemima u Gradu Novalji (drugi dio)

Sl. 26. Uključivanje u donošenje prostornih planova i razvojnih strategija Grada Novalje

Sl. 27. Utjecaj teritorijalno-administrativne podjele na prostorno planiranje i upravljanje prostornih resursima otoka Paga

Sl. 28. Odgovorni akteri za prostorno-razvojne konflikte na otoku Pagu 2000.-2019.

Sl. 29. Najvažniji prostorni resurs u razvoju otoka Paga 2020.-2030.

Sl. 30. Uzroci stihijskog razvoja na otoku Pagu 2000.-2019.

Sl. 31. Posljedice stihijskog razvoja na otoku Pagu 2000.-2019.

Tab. 1. Usporedba površina prema katastarskim kategorijama korištenja zemljišta sredinom 20. st. i 2006.

Tab. 2. Kretanje broja stanovnika od 1857. do 2011. u većim naseljima (Lun, Novalja, Povljana, Kolan i Pag) i na otoku Pagu

Tab. 3. Kretanje broja dolazaka i noćenja turista 2010., 2014. i 2018. na otoku Pagu

Tab. 4. Udjeli namjene korištenja zemljišta na otoku Pagu 2000. i 2018.

Tab. 5. Intenzitet turizma i gustoća turističkih dolazaka 2018. za otoke Krk, Pag, Cres. Lošinj, Rab, Dugi otok, Vir i Ugljan

Tab. 6. Prosječna ocjena određenih aspekata prostornog planiranja i upravljanja prostornim resursima u razdoblju 2000.-2019.

Tab. 7. Prosječna ocjena prostorno-razvojnih konflikata u razdoblju 2000.-2019.

Tab. 8. Mjere za rješavanje prostorno-razvojni problema na otoku Pagu

Tab. 9. Vizija razvoja otoka Paga 2020.-2030. prema odgovorima ispitanika u anketnom ispitivanju

Tab. 10. Stanovništvo prema glavnim izvorima prihoda u općini Kolan 2011.

Prilog 1. Anketni upitnik

Poštovani/a,

Pred Vama se nalazi anketni upitnik nastao za potrebe pisanja diplomskog rada studentice Geografskog odsjeka Prirodoslovno-matematičkog fakulteta u Zagrebu. Anketnim upitnikom želi se ispitati stavove lokalnog stanovništva Grada Novalje o prostornom planiranju na području Grada Novalje i čitavog otoka Paga u razdoblju 2000.-2019. Cilj je saznati mišljenja o ključnim problemima u upravljanju prostorom i njegovima resursima u razdoblju od 2000. do 2019. te željenu viziju budućeg razvoja otoka.

Upitnik jamči potpunu povjerljivost i anonimnost svih iznesenih podataka. Online anketni upitnik ne prati IP adrese s kojih se pristupa upitniku. Rezultati će biti prezentirani u zbirnom obliku što znači da se neće analizirati na razini pojedinog ispitanika.

Upitnik je namijenjen osobama koje su starije od 18 godina te imaju prebivalište/boravište duže od jedne godine u Novalji. Vaši iskreni odgovori omogućiti će vjerodostojnost dobivenih rezultata. Vrijeme predviđeno za ispunjavanje anketnog upitnika je maksimalno 10 minuta.

Unaprijed velika zahvala svima koji su voljni ispuniti upitnik.

PODACI O ISPITANIKU

1. Spol: M Ž
2. Dob: a) 18-30 b) 30-40 c) 40-50 d) 50-60 e) >60
3. Najviši stupanj završenog obrazovanja: a) bez završene škole b) osnovna škola c) srednja škola d) viša i visoka škola e) magisterij i doktorat
4. U kojem naselju unutar Novalje živite: a) Caska b) Gajac c) Kustići d) Lun e) Metajna f) Novalja g) Jakišnica h) Potočnica i) Stara Novalja j) Vidalići k) Zubovići

PITANJA O ZADOVOLJTSVU PROSTORNIM PLANIRANJEM U GRADU NOVALJI I NA OTOKU PAGU

5. Sljedeće pitanje odnosi se na Vaš stav o određenim aspektima prostornog planiranja i upravljanja prostornim resursima u razdoblju 2000.-2019. na otoku Pagu. U tablici s desne strane označite svoj stav o određenim aspektima ocjenama od 1 (izuzetno loše) do 5 (izuzetno dobro).

a) Transparentnost procesa u donošenju i izmjenama prostornih planova	1	2	3	4	5
b) Uvažavanje postojećih prostornih resursa u prostornim planovima	1	2	3	4	5
c) Poštivanje pravnog sustava i zakona o prostornog uređenju	1	2	3	4	5
d) Odgovorno upravljanje prirodnim sastavnicama krajobraza (npr. morem, obalom, pašnjacima i dr.)	1	2	3	4	5
e) Uključenost lokalne zajednice u procese prostornog planiranja	1	2	3	4	5
f) Sveukupni dojam o prostornom planiranju	1	2	3	4	5

6. Sljedeće pitanje odnosi se na Vaš stav o određenim prostorno-razvojnim problemima na otoku Pagu koji su posljedica prostornog planiranja i upravljanja prostorom u razdoblju 2000.-2019. U tablici s desne strane ocijenite koji od navedenih aspekata predstavlja problem u prostoru od 1(značajan problem) do 5(zanemariv problem).

a) Prometna infrastruktura (kvaliteta cesta, kolnika, dovoljan broj parkirališnih mjesta)	1	2	3	4	5

b) Osnovna infrastruktura (opskrba pitkom vodom, plinom i električnom energijom)						
c) Ilegalna izgradnja						
d) Prekomjerna izgradnja i širenje građevinskih zona						
e) Transformacija vizualnog identiteta otoka						
f) Projekti u kojima se pogodovalo pojedinačnim projektima ili investitorima						
g) Degradacija obalne linije						
h) Zanemarivanje prirodnog okoliša i ekološkog aspekta razvoja						
i) Monokultura turizma						
j) Napuštanje poljoprivrednih površina i poljoprivrede kao gospodarske grane						
k) Razvoj *clubbing* turizma na plaži Zrće						
l) Nepostojanje jedinstvene strategije razvoja otoka Paga						

7. Možete li navesti još neki prostorno-razvojni problem u Gradu Novalji iz razdoblja 2000. do 2019. koji nije naveden u prethodnom pitanju?

_____

8. Je li biste voljeli biti više uključeni u donošenje prostornih planova i razvojnih strategija Grada Novalje?

   a) Da
   b) Ne
   c) Možda
   d) Ne znam

9. Možete li navesti jednu mjeru (ili više njih) kojom biste riješili jedan od prostorno-razvojnih problema iz prošla dva pitanja?

_____

10. Koje aktere smatrate odgovornim za nastajanje navedenih konflikata? Možete zaokružiti nekoliko odgovora.
    a) Lokalna vlast
    b) Županijska vlast
    c) Država vlast
    d) Neadekvatan sustav prostornog uređenja
    e) Pasivno lokalno stanovništvo
    f) Moćni pojedinci
    g) Netko drugi: _____

11. Na koji način smatrate da je podjela otoka Paga na dvije županije i četiri jedinice lokalne samouprave utjecala na prostorno planiranje otoka Paga?

    a) Pozitivno
    b) Negativno
    c) Nema utjecaja
    d) Ne znam

PITANJA O RAZVOJU GRADA NOVALJE U RAZDOBLJU 2020. DO 2030.

12. Adekvatnu valorizaciju kojeg resursa Grada Novalje smatrate ključnim u razvoju u razdoblju od 2020. do 2030.?
    a) Plodne poljoprivredne zone
    b) Pašnjaci
    c) Obalna linija

d) ,,ogoljeni" kamenjarski pejzaž
e) Kulturna baština
f) Gastronomsko naslijeđe
g) Dobra prometna povezanost s ostalim dijelovima Hrvatske
h) Ostalo: _____

13. Kako zamišljate viziju razvoja Grada Novalje do 2030.?

_____

_____

____